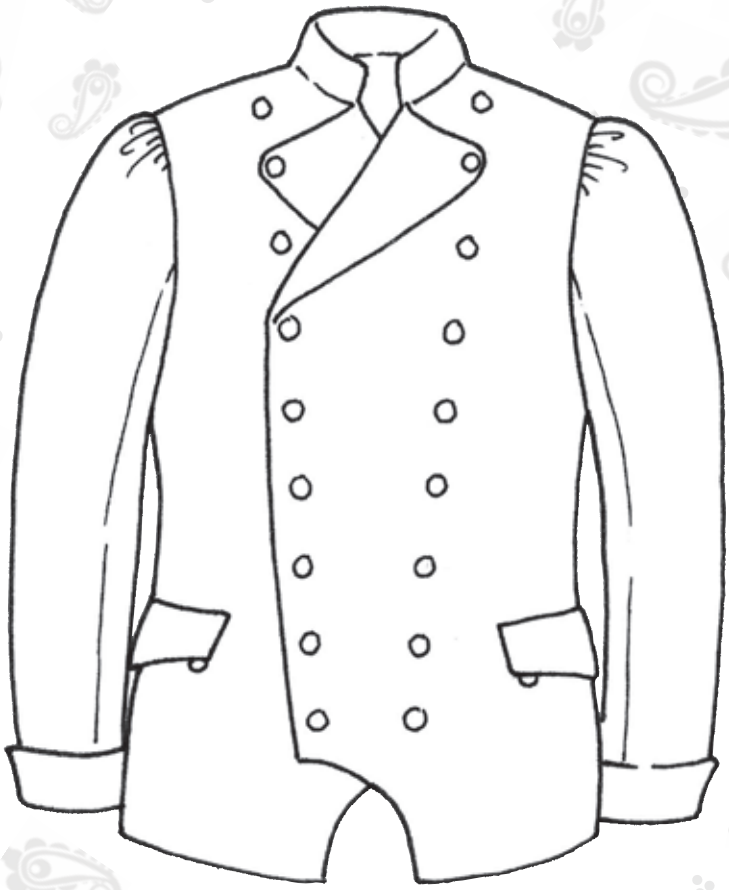

NÁZVOSLOVÍ
ETNOGRAFICKÝCH SBÍREK V

Mužský lidový oděv
Základní oděvní součásti

Martin Šimša

Asociace muzeí a galerií České republiky, z. s. / Národní ústav lidové kultury, 2025

Mužský lidový oděv. Základní oděvní součásti
Martin Šimša

Vydáno v rámci edice NÁZVOSLOVÍ ETNOGRAFICKÝCH SBÍREK, svazek 5

Text: Martin Šimša
Ilustrace: Petra Hrbáčová
Předmluva: Marta Kondrová
Recenze: Alena Křížová
Pracovní skupina pro lidový oděv při Etnografické komisi AMG: Eva Figurová (Západočeské muzeum v Plzni); Marta Kondrová (Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, vedoucí pracovní skupiny); Soňa Krátká (Regionální muzeum v Litomyšli); Irena Novotná (Muzeum středního Pootaví Strakonice); Ivana Sieberová (Vlastivědné muzeum Dr. Hostaše v Klatovech); Martin Šimša (Národní ústav lidové kultury)
Grafická úprava: Linda Svitáková

ISBN 978-80-86611-96-9 (Asociace muzeí a galerií České republiky, z. s.)

Vychází s finanční podporou Ministerstva kultury
pod záštitou Etnografické komise AMG

Věnováno
Marii Brandstettrové,
neúnavné průvodkyni světem textilu

Obsah

Východiska názvosloví lidového oděvu pro muzejní pracovníky 5
Badatelé a jejich názory 7
Metoda střihového rozboru – základ srovnávacího studia lidového oděvu 10
Cechovní krejčí a venkovské švadleny – tvůrci lidového oděvu 11
Názvosloví oděvních součástí 13
Mužský svrchní a vrchní oděv 14
Mužské kožichy 15
Mužské kožichy – typologie 17
Svrchní oděv – kolové a rukávové pláště 24
Mužské pláště – typologie 26
Východoevropský kaftanový oděv 30
Východoevropský kaftanový oděv – typologie 35
Západoevropský kabátový oděv 39
Kabátový oděv na venkově 42
Mužské kabáty – typologie 44
Mužské kabátky 51
Doklady kabátků ve venkovském oděvu 54
Mužské kabátky – typologie 58
Mužské vesty 69
Vesta ve venkovském prostředí 71
Mužské vesty – typologie 74
Kalhotový oděv 84
Zastoupení kalhotového oděvu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 87
Kalhoty – typologie 89
Mužský košilový oděv 102
Mužské košile – typologie 104
Mužský vinutý oděv – zástěry 111
Mužské zástěry – typologie 112
Seznam pramenů a použité literatury 114

Východiska názvosloví lidového oděvu pro muzejní pracovníky

Do rukou muzejních pracovníků se dostává další díl názvosloví, který by měl pomoci s identifikací, katalogizací a vědeckým zpracováním sbírkových předmětů, konkrétně základních součástí mužského lidového oděvu.

Etnografické obci a kurátorům textilních fondů v českých a moravských muzeích dosud sloužily pro evidenci a katalogizaci především dvě pomůcky. Znám je zejména *Etnografický slovník 3. Lidový oděv v českých zemích* Jiřiny Langhammerové vydaný v roce 1990 Národním muzeem. Na půdě Etnografické komise AMG pak vzniklo *Pojmosloví lidového oděvu*, na kterém ve stejné době společně pracovaly Marie Brandstettrová, Miroslava Ludvíková a Jaroslava Zastávková. Jejich práce však tiskem nikdy nevyšla a byla šířena jen díky ochotě kolegů z tehdejšího Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Etnografická komise Asociace muzeí a galerií České republiky, z. s. (dále jen EK AMG) iniciovala v roce 2019 ediční plán vydávat revidovaná názvosloví etnografických sbírek, která v rámci komise začala vznikat v 90. letech 20. století. Díky AMG a podpoře Ministerstva kultury tak byly od roku 2019 vydány zatím čtyři díly: SLABA, Martin. *Myslivost – lovectví*, 2019; KLÍMOVÁ, Jarmila. *Školství*, 2020; HAMRLÍK, Tomáš. *Zvěrokleštičství*, 2021; KŘEČEK, Vilém – ŠUBA, Josef. *Vinohradnictví a vinařství*, 2022.

V edičním plánu logicky přišla řada také na názvosloví lidového oděvu. Při revizi stávajících materiálů však bylo nutné brát v potaz nevyřešená autorská práva k textům a obrázkům i cestu, kterou etnografické bádání v této oblasti za bezmála třicet let urazilo. Je proto nezbytné zmínit práci kolektivu odborníků pod vedením Martina Šimši na projektu NAKI s názvem *Tradiční lidový oděv na Moravě: Identifikace, analýza, konzervace a trvale udržitelný stav sbírkového materiálu z let 1850–1950.* Projekt, probíhající v letech 2011–2015 na půdě moravských muzeí s největšími sbírkami lidového textilu, mimo jiné analyzoval jednotlivé krojové součásti z hlediska střihu, což umožnilo podívat se na lidový oděv v širších souvislostech bez regionálních mantinelů vnější vizuální podoby a terminologie. V rámci projektu vznikla i systematika popisu krojových součástí, která se vymykala regionálně roztříštěným názvům lidového oděvu a jejich typologii. Právě tato práce byla odrazovým můstkem pro snahu vytvořit názvosloví lidového oděvu, které by reflektovalo nejen moravský, ale také český sbírkový materiál a umožnilo by další odbornou diskuzi nad tímto tématem napříč regiony bez toho, že bychom se potýkali s nejednotností názvů. Mimo jiné projekt přinesl i jednoznačné obecné pojmenování krojových/oděvních částí. Dosud bylo v etnografické obci nejčastěji užíváno označení oděvní (krojová) součástka. Terminologicky se však jedná o nepřesnost, neboť jako *součástka* je v českém jazyce označován díl či menší součást, zejména přístroje, typicky jeho náhradní díl (SSJČ). Naopak *součást* je širší pojem reflektující to, že popisovaný oděvní kus je součástí celku (SSJČ).

Poprvé byl záměr připravit k vydání názvosloví lidového oděvu představen na semináři EK AMG v Kroměříži (12. října 2021). V témže roce vznikla na půdě EK AMG pracovní skupina, která měla za úkol uskutečnit revizi ve sbírkových fondech českých muzeí a do jisté míry oponovat závěry moravské systematiky vzešlé z projektu NAKI. Tato pracovní skupina ve složení: Eva Figurová (Západočeské muzeum v Plzni), Marta Kondrová (Slovácké muzeum v Uherském Hradišti), Soňa Krátká (Regionální muzeum v Litomyšli), Irena Novotná (Muzeum středního Pootaví Strakonice), Ivana Sieberová (Vlastivědné muzeum Dr. Hostaše v Klatovech) a Martin Šimša (Národní ústav lidové kultury), se setkala v rámci seminářů EK AMG v Hodoníně (12. května 2022), ve Vysokém Mýte (13. října 2022) a v Brně (25. dubna 2023). Vzhledem k náročnosti tématu bylo nutné práci rozčlenit a jako první pro zpracování byla vybrána část týkající se základních součástí mužského lidového oděvu. Následovat by v dalších letech měly doplňky mužského oděvu a názvosloví oděvních součástí ženského lidového oděvu. Nelehkého úkolu syntetizovat sebraný materiál a připomínky pracovní skupiny se ujal Martin Šimša.

Cílem tohoto názvosloví je nabídnout kurátorům muzejních sbírek pomůcku pro evidenci a katalogizaci, která jim umožní předmět identifikovat a zařadit jej do systematiky s jednoznačným názvem, jenž nebude zatížen regionální či lokální terminologií. Byť samozřejmě uvedení místních názvů součástí lidového oděvu je při evidenci důležité jako sekundární informace. Vzhledem ke specifičnosti lidového oděvu tento díl názvosloví opustil zavedený model abecedního uspořádání hesel a struktura obsahu je členěna dle typu oděvních součástí. Každý typ součásti obsahuje název, včetně jeho regionálních variant, oblasti výskytu a perokresbu, která se ukázala pro analýzu srozumitelnější a jednoznačnější než fotografie. Obrázky pro názvosloví vytvořila etnografka Národního ústavu lidové kultury Petra Hrbáčová, která s tímto typem práce měla zkušenost již z výše zmíněného projektu NAKI. Část kreseb tak vznikla od roku 2011 do roku 2015, převážná většina však byla vytvořena v letech 2022–2023 speciálně pro tuto publikaci.

Nechť tedy toto dílo dobře slouží co nejširšímu počtu muzejníků!

Marta Kondrová
Slovácké muzeum v Uherském Hradišti

Badatelé a jejich názory

Lidový oděv se ve druhé polovině 19. století těšil značnému zájmu badatelů, kteří se s nadšením věnovali shromažďování jeho reprezentativních dokladů, především výšivky, respektive těch oděvních součástí, na nichž se výšivka uplatňovala. V souvislosti s organizováním oblastních a zemských výstav, které předcházely Národopisné výstavě československé v Praze v roce 1895, vzrostl zájem o sběr krojových kompletů z jednotlivých etnografických oblastí Čech, Moravy a Slezska, ale i sousedního Slovenska. S tím souvisel také nárůst počtu prací zaměřujících se na popis kroje, skladbu jednotlivých oděvních součástí, případně vytváření specifických variant všedního, svátečního a obřadního kroje.

Výraznou a zakladatelskou osobností srovnávacího studia lidového oděvu byla Drahomíra Stránská (1899–1964). Znalá současných evropských trendů ve výzkumu lidového i historického oděvu postupovala obezřetně ve formulování jednostranných závěrů učiněných na základě vnější charakteristiky oděvních součástí (materiál, barva, silueta, zdánlivě jednoduchá konstrukce); o to důsledněji se však zaměřovala na jejich střihovou konstrukci. Své názory na genezi oděvních součástí a vznik lidového kroje publikovala postupně v několika pracích, na jejichž počátku byla kapitola *Lidové kroje* v meziválečné *Československé vlastivědě* (Stránská, 1936). Završením je pak bezesporu rozsáhlé dílo *Lidové kroje v Československu*, jehož první část věnovaná Čechám obsahuje úvodní studii zabývající se nástinem vztahu lidového a historického oděvu (Stránská, 1949). Z obou prací je zřejmá jednotná myšlenková osa, kterou Drahomíra Stránská navazuje na historické pojetí lidového kroje Zikmunda Wintera a Renáty Tyršové: 1. Lidový kroj není jediný, stálý a neměnný, ale liší se podle místa a času své existence; 2. Regionální varianta lidového kroje je definována skladbou konkrétních oděvních součástí, dle společných znaků rozlišuje v českých zemích oblast západního a východního typu kroje, k němuž pod vlivem Antonína Václavíka (1891–1959) přidává i oblast karpatskou; 3. Oděvní součásti mají svůj původ v různých historických obdobích, jejich identifikace je možná na základě přímých historických dokladů, z četnosti jejich rozšíření v terénu, případně přímým pozorováním oděvní změny; 4. Starší formu či změny regionální varianty lidového kroje je možné odvozovat pouze na základě kritického rozboru ikonografických a písemných pramenů. Jednotlivé body můžeme současně chápat jako základní směry badatelského programu Drahomíry Stránské, které se snažila celoživotně naplňovat. Základní hypotézy postupně precizovala a rozhojňovala o detailní mikrosondy i rozsáhlé srovnávací studie, jako např. *„Životky" a „kabátky" slovenských krojů* (Stránská, 1947b); *O typech valašských krojů* (Stránská, 1948); *Huně a haleny* (Stránská, 1950) a *Lidové kroje ve Ždiaru pad Tatrami: Ženský oblek* (Stránská, 1951a). S tématem lidových krojů v Československu souvisí i srovnávací studie *Sukně, sukmany a sarafány* (Stránská, 1951b), v níž autorka v nebývale obsáhlé historické a geografické sondě nastiňuje svou představu o genezi ženských oděvních sukní na území střední Evropy a Balkánu a jejich přerod v novodobé sukně a živůtky lidových krojů.

Zvláštní pozornost věnovala Drahomíra Stránská srovnávacímu studiu oděvních typů a jejich konstrukcí, které v sobě dle jejího mínění nesou stopy svého původu a kulturních vazeb. Při interpretaci terénních zjištění a stanovování jejich relativní chronologie se podobně jako Jan Koula inspirovala zahraniční literaturou. Hlavním zdrojem jí bylo dílo antropologa Edwarda Burnetta Tylora (1832–1917), který spatřuje nejstarší konstrukční principy v nesešívaném, pouze vinutém nebo zavěšovaném oděvu, přidržovaném spínadly. Stránská nachází první princip u *odívacích plachet*, *rubáče* a *kasanky* (oděvní zástěra), druhý u svrchních *halen* a *košil*, v nichž je zachována pokročilejší forma tohoto typu oděvu – *pončo* (Tylor, 1897, s. 267). Na základě konstrukčních kritérií identifikuje celou řadu oděvních součástí, které sice hodnotí jako velmi starobylé, ale rozhodně netvrdí, že by jejich původ sahal až ke starým Slovanům. Vedle *rubáče* a *kasanky* je takovým oděvem i krátká ženská košile – *rukávce*. Stránská si ovšem klade otázku, zdali je starší oděvní forma, kdy se oblékají dvě oděvní součásti krátké – *rukávce* a *rubáč*, anebo kdy se

obléká pouze jediná oděvní součást, jakou je dlouhá košile, v níž se spojují košilová část – *rukávce*, a spodní sukňovitá část – *podolek*. Podobně obezřetně se vyjadřuje ke vztahu *rubáče* a spodních ženských košil na vyobrazení středověkých lazebnic. U dalších typů oděvních součástí nachází vztahy k historickému oděvu, jako jsou středověké mužské i ženské *odívací sukně*, v nichž mají dle Stránské základ *sukně sešité s živůtkem,* potažmo všechny ženské vlněné *sukně*, *živůtky* a *vesty*. Historické předlohy mužského oděvu nachází v širokých renesančních *plundrách*, zachovaných v baňatých *koženkách* Hanáků, kdežto ostatní krátké kalhoty mají svůj vzor v rokokovém odívání. Z dlouhých kalhot považuje za starší plátěné *gatě*, které na rozdíl od Lubora Niederleho (1865–1944) ztotožňuje s oděvem z historických zpráv o oděvu Slovanů, kdežto konstrukčně složitější přiléhavé *nohavice* pokládá za oděv mladší. U vest, kabátků a kabátů pak nachází řadu paralel od rokoka po empír. V působení historických mód těchto období též hledá zdroje ovlivňující oděvní siluetu lidového kroje, jako je délka vest, výška vázání sukní či jejich šířka.

Jakkoli se Stránská snažila o precizní definici konkrétních typů oděvních součástí na základě jejich konstrukce a střihu, jednotnou terminologii nevytvořila. Jednoznačné pojmenování přiřkla pouze některým z oděvních součástí. Většinou se jednalo o ty z nich – *rubáč*, *kasanka*, *rukávce*, *gatě*, *halena* – jejichž studiu se intenzivně věnovala, přičemž jednoznačně definovaným pojmenováním zastřešila hned několik regionálních názvů. Oproti tomu historicky mladší oděvní součásti, jako jsou vesty, kabáty, kabátky atd., které stály mimo hlavní badatelskou pozornost Stránské, označuje regionálními názvy, aniž by současně vymezila jejich konstrukční rozdíly či shody. Pro snazší pochopení obsahu pojmů své práce sice od počátku doplňovala kresbami a střihovými schématy, což byl ve své době inovativní přístup, ten však v dlouhodobém aspektu vedl k fixování regionálního pojmenování s jednou z možných podob oděvní součásti.

Citelný nedostatek jednotné terminologie se pokusila překlenout etnografka Národního muzea Jiřina Langhammerová (*1939), která téma otevřela rozborem střihů lidového oděvu v českých zemích (Vlková – Langhammerová, 1987) a završila jej třetím dílem *Etnografického slovníku: Lidový oděv v českých zemích* (Langhammerová, 1990). Z jeho členění je zjevné, že autorka vědomě navazuje na práci Drahomíry Stránské a pokračuje tam, kde ona skončila. Slovníková hesla jsou popsána dle funkčních okruhů oděvních součástí – I. Pokrývky hlavy; II. Oděv horní části těla; III. Oděv dolní části těla; IV. Oděv svrchní; V. Doplňky – v jejichž rámci jsou střihové skupiny košilového, sukňového, kalhotového a kabátového oděvu různě detailně členěny. Přednost mají konstrukční skupiny definované již Stránskou – *rubáč*, *opléčko*, *gatě*, *halena* – rozšířené o nové zastřešující termíny, vycházející z regionálních názvů, jako je *šorec* (pro zadní nesešité sukně), *kanduš* (pro sukně s živůtkem), *kamizola* (pro mužské kabátky), *špensr* a *jupka* (pro některé typy ženských kabátků). K pojmenování ostatních skupin oděvních součástí používá standardní názvosloví. Slovníková hesla věnovaná mužskému oděvu obsahují položky rozdělené dle funkčních okruhů – I. Klobouk, čepice, čepička; II. Košile, vesta, kamizola; III. Spodky, gatě, kalhoty kožené, kalhoty textilní, zástěra mužská; IV. Kabát krátký, kabát dlouhý, halena, kožich mužský krátký, kožich mužský dlouhý. Z výčtu je zřejmé, že se jedná o značně generalizované členění, rezignující v rámci jednotlivých skupin na konstrukční i střihové odlišnosti, které vznikaly v průběhu historického vývoje. Tak je tomu třeba u *halenového* typu oděvu, pod nějž po vzoru Stránské podřaďuje konstrukčně odlišné typy, jako je *huňa*, *halena*, *župice.* Jinde vytváří naopak nelogické skupiny – *kabát dlouhý*, *kabát krátký*, které se liší pouze délkou nikoli střihem.

Některá z nastíněných omezení třetího dílu *Etnografického slovníku* se pokusil překlenout metodický materiál *Názvosloví etnografických sbírek – lidový oděv*, který v 90. letech 20. století připravila EK AMG. Na revizi hesel a textů se podílely Miroslava Ludvíková, Marie Brandstettrová a Ludmila Zastávková, které starší slovníková hesla rozšířily o morav-

ské reálie a společně je přizpůsobily úzu *Slovníku spisovného jazyka českého*. Výsledkem byly změny názvů, doplnění, rozpracování či redukce některých hesel. *Kamizola* byla nahrazena heslem *kabátek mužský*; *halena* byla nově rozdělena na hesla *halena*, *huňa* a *župica*; hesla *kabát dlouhý* a *kabát krátký* byla sjednocena do hesla *kabát*, z něhož se však ještě vydělilo heslo *plášť*. Podobně byly do hesla *kalhoty* podřazeny všechny dříve samostatné varianty plátěných, soukenných a kožených kalhot; nově přibylo heslo *křižovák* pro specifický druh chodské vesty.

Oživení badatelského zájmu o studium lidového oděvu u nastupující generace badatelů přinesl projekt NAKI s názvem *Tradiční lidový oděv na Moravě: Identifikace, analýza, konzervace a trvale udržitelný stav sbírkového materiálu z let 1850–1950*, řešený na půdě Národního ústavu lidové kultury v letech 2011–2015. V jeho rámci se podařilo dosáhnout důležitých cílů, mezi něž patří důsledná inventarizace oděvního materiálu ve sbírkách moravských muzeí, do níž se zapojila řada odborných pracovníků z těchto institucí. Pro potřeby dokumentace byl vytvořen jednotný a přehledný způsob popisu střihové konstrukce oděvních součástí, která je dostupná pod názvem *Certifikovaná metodika dokumentace mužských oděvních součástí kalhotového, kabátového a košilového oděvu* (Šimša, 2015). Na jejím základě byla zpracována metodika identifikace oděvních součástí, umožňující vyhledávání nadregionálních vazeb, případně vztahů mezi lidovým a stylovým oděvem. Identifikace sbírkových předmětů byla uplatněna při analýze a srovnávacím studiu jednotlivých druhů oděvních součástí, na něž se v regionálním či zemském rozsahu zaměřili členové řešitelského týmu. Zpracováno bylo téma rozšíření a typologie mužských soukenných kalhot ve středoevropském prostoru (Šimša, 2011), soukenných vest na Slovácku (Kondrová, 2011), Valašsku (Drápalová, 2012) a Horácku (Tomášová, 2012). Podobně byly zkoumány mužské kabátky a kabáty na Slovácku (Habartová, 2011 a 2012) a ženské kabátky na Brněnsku (Nováková, 2013).

Získané zkušenosti aplikované formou mikrosond na český materiál byly využity při návrhu nové podoby *Názvosloví etnografických sbírek – lidový oděv*, jehož první část pojednává o oděvních součástech mužského lidového oděvu.

Metoda střihového rozboru – základ srovnávacího studia lidového oděvu

Z předchozích řádků je více než zřejmé, že doposud používaný způsob analýzy součástí lidového oděvu, založený na rozboru formálních znaků – silueta, materiál, barva, výzdoba atd. – má jen velmi omezené možnosti srovnávacího studia. Důvodem jsou příliš obecně zvolené identifikační znaky, jež nedovolují stanovit jednoznačně definované oděvní typy, které jediné mohou sloužit jako základ pro srovnávací analýzu. Pro jejich vytvoření je třeba sáhnout po rozboru mnohem detailnějším, založeném na popisu střihové konstrukce. Odlišné typy střihových řešení, rozšířené v různých částech Evropy a Asie, poskytují nebývalé pole k zamyšlení nad genezí jednotlivých oděvních součástí, soukennými kalhotami počínaje a ženskými sukněmi konče.

Pro potřeby střihového rozboru vznikl v rámci projektu *Tradiční lidový oděv na Moravě: Identifikace, analýza, konzervace a trvale udržitelný stav sbírkového materiálu z let 1850–1950* jednotně řešený systém dokumentace, který umožňuje přiměřený, výstižný a především jednotný popis oděvních součástí. Základem metodiky je rozčlenění lidového oděvu na skupiny konstrukčně příbuzných oděvních součástí, jako jsou mužské kalhoty, košile, vesty, kabátky a kabáty, stejně tak ženské sukně, zástěry, košile, vesty, kabátky a kabáty. Každá skupina oděvních součástí byla podrobena konstrukčnímu rozboru, na jehož základě byly stanoveny hlavní a vedlejší identifikační prvky vhodné k jejímu ucelenému popisu. Ten probíhá formou výběru odpovídajících, předem definovaných konstrukčních variant jednotlivých identifikačních prvků, z nichž se postupně skládá celek charakterizující konkrétní typ oděvní součásti. Na jeho základě lze definovat podskupiny se shodnými či naopak zcela odlišnými variantami identifikačních prvků.

Podrobný popis systému dokumentace součástí mužského oděvu je publikován v *Certifikované metodice dokumentace mužských oděvních součástí kalhotového, kabátového a košilového oděvu* (Šimša, 2015) a stejným způsobem se připravuje zpracování metodiky dokumentace ženských oděvních součástí. V následujícím textu se proto budeme na tyto materiály odkazovat a v rámci jednotlivých skupin oděvních součástí je též podrobně rozebírat a komentovat. Materiál pro srovnávací studium pochází jednak ze sbírek českých, moravských a slovenských muzeí, jednak jsou jím bohaté ikonografické doklady lidového oděvu, v jehož detailech lze rozeznat stejné varianty konstrukčních identifikačních prvků jako u trojrozměrných předmětů.

Cechovní krejčí a venkovské švadleny – tvůrci lidového oděvu

Výčet uvedených výzkumných témat lidového oděvu by nebyl úplný, kdybychom si nepoložili otázku, kdo byli jeho tvůrci, kde brali znalosti oděvních konstrukcí, jakým způsobem vstřebávali novinky a přizpůsobovali je místním možnostem. Badatelé předpokládají, že již v nejstarších obdobích se o tuto činnost rovným dílem dělili zručné ženy, zhotovující střihově nenáročné plátěné oděvy, a lokální specialisté, zaměřující se na šití oděvů ze sukna. Takovému stavu odpovídá ustálená podoba oděvních součástí i střihových konstrukcí, které se až do vrcholného středověku proměňovaly jen minimálně.

Změnu přinesl až rozvoj řemesel a zejména ochranářská opatření řemeslnických cechů v okruhu působnosti městského mílového práva. Vztah cechů k venkovu byl do velké míry podmíněn poměrem města k jeho venkovskému zázemí, který byl od počátku dosti utilitární. Ve většině zakládacích listin královských i šlechtických měst je jasně vymezen prostor ekonomického zájmu, jenž je definován mílovým právem. Jeho skutečný rozměr sice kolísal, ale badatelé se vesměs shodují na tom, že se pohyboval v rozsahu 11 až 12 km od městských hradeb. V tomto prostoru nesměly být provozovány žádné krčmy, prodej potravin, výroba piva a později ani kupecké a řemeslnické živnosti. Výjimku představovaly výsadní rychty a fojtství, jejichž držitelé mohli nejen vařit a šenkovat pivo, ale též si držet krejčího, ševce, pekaře, řezníka či kováře, kteří zásobovali lokální vesnický trh (Bakala, 2002, s. 126). U šlechtických majetků mohla být tato zásada uplatňována nejen v mílovém okruhu, ale v některých případech i na celém panství, z něhož se tak poznenáhlu stala autonomní hospodářská jednotka v čele s poddanským městem. Ve výsadní listině města Fulnek z roku 1413 se uvádí, že na celém panství se nesmí provozovat žádné řemeslo, jmenovitě pekařství, řeznictví, kovářství, krejčovství a ševcovství; jedinou povolenou výjimku tvořili venkovští příštipkáři (Bakala, 2002, s. 132). Že se nejednalo o pouhou proklamaci, dosvědčuje soupis zemské berně na statcích Arcibiskupství pražského z roku 1379 (Emler, 1868–1869, s. 31). Po dvou krejčích je zaznamenáno pouze v Příbrami, Rožmitále, Týně nad Vltavou a jeden v Kasejovicích; v ostatních z 250 vesnic a statků nenajdeme žádného.

Situace na Moravě byla zřejmě dosti podobná, jak lapidárně shrnuje *Kniha Drnovská*, v níž se uvádí: *„Ve vsech jiní řemeslníci býti nemají než kováři, tkalci a vetešníci k opravě šatův neb obuvi, a byla-li by která jiná řemesla, mohú je řemeslníci z měst a městeček hyndrovati."* (Drnovský, 1868, s. 93).

Přestože měli krejčí výsadní postavení ve výrobě oděvů pro město a jeho venkovské zázemí, rozhodně to neznamenalo, že se mohli v mílovém okruhu svobodně pohybovat a nabízet zde své služby. Již v litomyšlských krejčovských artikulích z roku 1363 se objevuje nařízení zavazující nejen mistry, ale i venkovské rychtáře: *„Kdež by byl mistr shledán v míli na biskup[st]ví ve vsi, ježto by z nového sukna dělal, to jemu má býti pobráno a vinú propadl. Pakli by, který rychtář nebli sedlák jeho přecho[váva]l, túž vinú propadne"* (Mendl – Linhartová, 1963, s. 823). S podobnými zákazy práce cechovních mistrů na venkově se setkáváme ještě v 16., ojediněle i v 17. století. Pokud chtěl sedlák, aby pro něj krejčí pracoval, musel o povolení žádat představitele cechu: *„Který sedlák z panství volyňského poddaný náš k sobě domuov krejčího potřeboval, tehdy má přijíti do Volyně a žádati cechmistra aneb z mistruov kterého by koli chtěl, aby k němu přišel a jemu co by potřeboval zdělal."* (Šimša, 2020, s. 263). V opačném případě mu nezbývalo nic jiného, než se za mistrem vypravit do města a dílo si zadat přímo u krejčího. Především výroční trh – *jarmark* – skýtal pro okolní venkovany ideální příležitost, kdy mohli za stržené peníze nakoupit materiál a nechat si ušít nové šaty. Nakolik tuto příležitost skutečně využívali sice nevíme, ovšem jak tovaryš, tak vyučený pacholík nesměli několik týdnů po jarmarku dát v dílně výpověď, zřejmě proto, aby se stihly ušít všechny objednané zakázky.

Krejčí však pracovali nejen ve městě, ale za příhodných okolností se již v průběhu 16. století začali usazovat i na vesnicích, ležících mimo působnost městských cechů. Ty sice na takové *stolíře* hleděli s nelibostí a členům cechu s nimi zakazovali jakýkoli bližší kontakt, ovšem nastalý trend zvrátit nedokázali. Venkovští krejčí vstupovali jako podruzi do nájemního vztahu k sedlákům, úspěšnější z nich se dokonce v některých případech stali majiteli selských hospodářství. Společenský úspěch

mohl stát u rozhodnutí řady selských rodin dát své syny do učení k některému z krejčovských mistrů v okolí, což se třeba v případě pardubického panství týkalo několika desítek selských pacholíků (Šimša, 2023).

Ženy se na práci krejčovské dílny podílely především jako manželky krejčovských mistrů, případně jako vdovy, které za pomoci tovaryšů udržovaly živnost pro některé z dětí. Kromě toho případu *„nemá se žádná žena opovážit takové dílo dělati, jak krejčímu dělati přísluší, jako šorec nebo co jiného"* (Šimša, 2020, s. 279). Na vesnicích však ženy zřejmě šily, přičemž se mohlo jednat o vdovy po krejčích – *stolířích*, pro něž bylo řemeslo jedinou možností obživy. V Prachaticích se dokonce zmiňuje, že se u *stolířů* učily šít i *„ženy, kteréž kaftany, barchánky a jiné oděvy, čemuž sou se učili i od těch [stolířů], kteříž by v míli po vesnicích od Prachatic vzdáli neb blíže na ublížení jich řemeslúm dělali"* (Šimša, 2020, s. 279). Mnohem častěji krejčím do řemesla fušovaly zručné městské švadleny, jejichž znalosti na venkově šířily dívky ze selských rodin a jejichž výuka byl obvyklý způsob, jak sirotkům zajistit slušné živobytí (Petráňová, 1994, s. 206). Švadleny sice primárně pracovaly s plátnem, ale dokázaly si poradit i s polovlněnými materiály, z nichž šily jednodušší kusy oděvů, jako byly ženské sukně bez živůtku. Pokud krejčí takové fušování do řemesla odhalili, neváhali všechny výrobky zabavit a celou záležitost řešit soudní cestou (Pátrová, 2010, s. 48). Cechovní krejčí však měli ve městě a na venkově od počátku i jinou konkurenci, již byli židovští vetešníci. Z původních správkařů starých vetchých šatů se v průběhu doby stali zdatní obchodníci, kteří se věnovali nejen nákupu a prodeji obnošených šatů, ale též vlastní produkci méně kvalitních, ale cenově dostupných oděvů. Své výrobky nabízeli nejen v místě bydliště, ale zajížděli s nimi i na městské výroční trhy, kde představovali vážnou konkurenci pro cechovní krejčí. V Čechách vynikali především pražští židovští vetešníci, na Moravě si podobné postavení vydobyli prostějovští židovští krejčí, obchodující nejen ve městě, ale i v jeho okolí, kde se pravidelně dostávali do sporů s místními krejčovskými cechy. Kromě prodeje laciného přešitého oblečení se často stávali i překupníky oděvů pocházejících z krádeží či loupeží.

V průběhu 16. a především v 17. století dochází k proměně rozsahu působnosti krejčovských cechů, přičemž dosavadní rámec daný městem a jeho trhovým okruhem řada vrchností rozšířila na celá panství. Změna souvisela s obecnými tendencemi ve vývoji a správě vrchnostenského hospodářství, směřujícími k centralizaci institucí a aktivní ekonomické politice ve využívání všech dostupných zdrojů – půdy, pastvin, lesa, vody i poddaných, a to včetně obyvatel poddanských měst. Jednalo se přitom o obecnější trend, s nímž se setkáváme ve většině zemí střední Evropy. Rozšíření působnosti cechu na celá panství však neznamenalo nutně likvidaci venkovských krejčích, ale spíše jejich podřízení cechovní organizaci a dozoru. Obnovené artikule krejčovského cechu ve Strážnici vydané roku 1616 upravují zřejmě mnohem starší praxi, kdy s povolením cechu pracují na venkově samostatní krejčí, *„což se vesníků, kteří v dědinách na gruntech k městu příslušejících usedlí jsou, jimž od cechu krejčovského řemeslo dopuštěno, aby snáželi živnosti své podle jiných vyhledávati mohli, dotýče, ti aby žádných učedníkův k učení nepřijímali"* (Šimša, 2020, s. 284). Při rozšíření působnosti krejčovského cechu z Roudnice nad Labem na celé panství roku 1678 je tato povinnost již jednoznačně nařízena: *„Mistři také z města, městys a vesnic k panství našim přináležejících, kteří pořádně vyučeni jsou a řemeslem krejčovským tíží, mají se také do pořádku zdejšího dáti"* (Šimša, 2020, s. 284). Masivní rozšíření nového druhu krejčovského mistra, který žije na venkově mimo dosah cechu, vedla postupně k ustavení instituce *venkovského mistra*. Oproti svým městským protějškům měl řadu úlev – docházet na cechovní hromady stačilo jednou v roce, nemusel se účastnit cechovních pohřbů a církevních slavností, platy do cechu měl menší. Na druhé straně nebyl považován za plnohodnotného mistra a v případě, že se přestěhoval do města, musel žádat cech o přijetí mezi městské mistry. Nesměl též vychovávat vlastní učně, snad jen s výjimkou vlastních synů. Tímto jednoduchým nařízením bylo zamezeno degradaci venkovského řemesla, k níž by bezesporu docházelo, pokud by se učni školili pouze na venkově, mimo dosah soudobých oděvních trendů.

Názvosloví oděvních součástí

V popisu oděvních součástí můžeme velmi dobře využít krejčovské terminologie, která má zažité výrazy pro popis předního i zadního dílu tvaru rukávu, límce, klopy, typy kapes atd.

Pro snadnější orientaci v textu a popisu oděvních součástí můžeme vycházet z následujících vyobrazení a pro podrobnější seznámení s oděvní terminologií odkazujeme na dvě publikace věnované *Oděvnímu názvosloví* (Slepánek, 1983; Hamžík et al., 1986), případně *Abecedu textilu a odívání* (Teršl, 1994) a především na *Certifikovanou metodiku dokumentace mužských oděvních součástí*, kde jsou jednotlivé detaily střihové konstrukce opatřeny množstvím obrázků (Šimša, 2015).

K základní orientaci a snadnému identifikování znaků a konstrukčních prvků uvádíme konkrétní příklady z kabátového, kalhotového a košilového oděvu.

Košilový oděv

trup, vrapování, rukáv, příramek, hladký okraj, nákrytový rozparek, límec stojáček

Kabátový oděv

okraj předního dílu, jednořadové zapínání, límec stojáček, rukáv dvoudílný, nadstavená manžeta s tvarovanou lištou s knoflíky; (obrázek zezadu) – středový šev, princesové švy, klínové záhyby, překladový rozparek

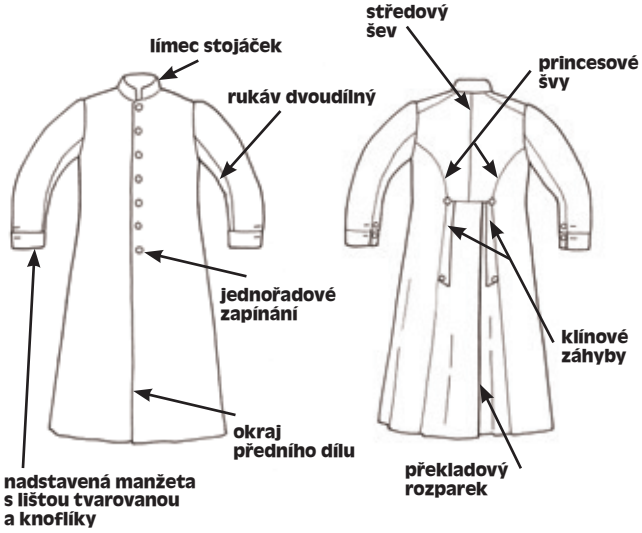

Kalhotový oděv

boční šev, rozparky, přední díl, zadní díl, pasový tunýlek, sedlo

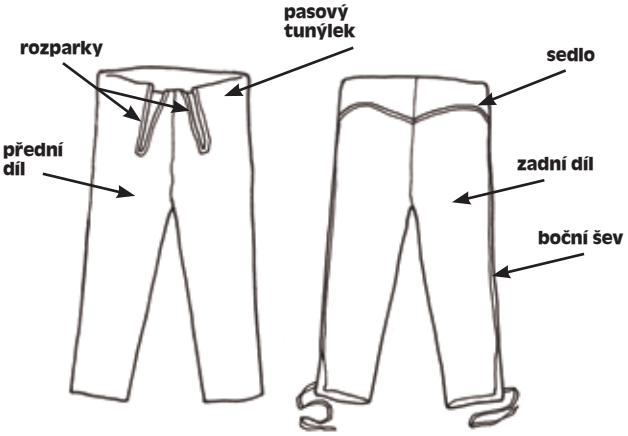

Mužský svrchní a vrchní oděv

Pod těmito pojmy rozumíme soubor oděvních součástí určených k ochraně horní i dolní části těla, včetně spodních vrstev oděvu. Zatímco vrchní oděv byl určený k optickému překrytí spodní vrstvy oděvu, tvořené nejčastěji jednou či dvěma košilemi, svrchní oděv sloužil především k ochraně před nepohodou, tedy chladem, deštěm a sněhem. Vrchní oděv tak podle situace mohla zastupovat vesta, kabátek či kabát; jako svrchní oděv se užíval plášť, plášť s rukávy či kruhovým límcem, kožich a také různé typy kaftanů. Krátká forma kabátu se nazývá kabátek. Skladba jednotlivých oděvních vrstev byla na venkově v průběhu doby dosti proměnlivá. V nejzákladnější podobě to může být pouze košile a zkrácený kabát, běžnější je ovšem košile, vesta a kabát. V ekonomicky dobře situovaných regionech není výjimkou ani košile, vesta, kabátek a kabát, případně ještě plášť s rukávy. Hlavní rozdíl spočívá v odlišné funkci a tím pádem i délce, přičemž hraniční se jeví délka do hloubi sedu, kterou ještě řadíme ke kabátům, kdežto délka nad boky již patří ke kabátkům. Délka kabátů může být různá – do poloviny stehen, po kolena, do poloviny lýtek či po kotníky. Důležitým prvkem odlišujícím kabáty od plášťů a přehozů jsou rukávy, třebaže v některých případech jen symbolické, ovšem demonstrující funkci kabátu jako oděvu určeného k pohybovým aktivitám.

Mužské kožichy

Termínem *kožich* bývá v mužském šatníku označován oděv, v jehož konstrukci převažují kožešiny, aniž by ovšem současně prozradil cokoli konkrétního o jeho stavbě a střihu. Oprávněnost podšívat oděvy kožešinovým *futrem* byla častým předmětem sporů mezi krejčími a kožešníky, které mnohdy musela řešit až městská rada. V průběhu 16. století se ustálila praxe, že krejčí mohou šaty podšívat pouze ovčími kožešinami, kdežto kožešníci mohou podšívat i pošívat kožichy plátnem i suknem.

Velmi ucelený přehled o zastoupení oděvů ve venkovských pozůstalostech poskytují knihy kšaftů, vedené na panství Pardubice v 16. až 18. století. Mužské kožichy se v průběhu 16. století objevují naprosto pravidelně a vedle mužských sukní patřily k nejpočetnějším oděvním součástem. Podobně jako ženský kožich měl i ten mužský nejčastěji podobu dlouhého či kratšího pláště (*pláštěk*) ušitého ze sukna či směsových vlněných materiálů a podšitého kožešinou. Ve městě byla zvlášť oblíbená liška, přičemž se rozlišovalo mezi nejkvalitnější kožešinou z hřbetů a jemnější z podbřišků a nohou, která se užívala na ozdobně pojednané přeložené přednice. Na venkově si takový kožich mohli dovolit jen bohatí sedláci, mlynáři a řemeslníci, přesto tvoří třetinu všech zaznamenaných kožichů. Jednalo se o reprezentativní kus oděvu, často pošitý suknem v šedivé a rudé barvě. Kromě plášťové formy mohly mít liščí kožichy podobu *čuby*, tj. pláště s rukávy. V několika případech byly dokonce výslovně popsány jako *„kožich liščí voděvací mužskej šarlatem pošitej"* (SOA Zámrsk, fond Velkostatek Pardubice, inv. č. 319, fol. 137v, rok 1570). Vzhledem k označení *oděvací,* případně i *oblékací* můžeme uvažovat o tom, že se jednalo o přiléhavější, tělu více přizpůsobenou formu oděvu. Kromě lišky tvořily další třetinu kožichů ty ušité z různých druhů ovčích kožešin, zastoupené nejčastěji kožešinou z berana, beránka, jehněte, a dokonce i jehněčích spratků. Asi polovina těchto kožichů byla pošitá černým, šedivým či *vlčatým* suknem, u ostatních není pošívání zmíněno a v několika případech je dokonce výslovně uvedeno, že se jedná o kožichy nepošité. Poslední třetina kožichů nemá použitou kožešinu nijak blíže specifikovanou a jednalo se tedy o zcela běžné, nejspíš ovčí, pošité i nepošité kožichy, na což v řadě případů odkazuje jejich bílá barva.

Většina kožichů byla zřejmě dosti dlouhá, aby lépe chránila tělo před chladem a větrem a udržovala je v teple. Tlustý a těžký kožich měl při práci jen omezené uplatnění, jež se ponejvíce redukovalo na polní práce – *„kožich, kterýž měl od pole zmazaný"* (SOA Zámrsk, fond Velkostatek Pardubice, inv. č. 314, fol. 754r, rok 1524). Pro náročnější pohybové aktivity byly určeny kratší varianty kožichů, označované jako *kožich popásní* nebo pouze *kožíšek*, které většinou ani nebyly pošité suknem. Dvě zmínky se vztahují ke starobylé formě uzavřeného kožichu, známějšího jako *ocáskový kožich*, jenž v jednom případě nosil pastýř – *„kožich zavřítej za ½ kopy"* (SOA Zámrsk, fond Velkostatek Pardubice, inv. č. 320, fol. 518r, rok 1589) – a v druhém chalupník – *„kožich, kterej se po straně zavírá"* (Francek, 2016, s. 431). Častý byl též krátký trupový kožíšek bez rukávů *plíšek*, který se oblékal přes košili jako domácí a společně s kabátem i jako venkovní oděv. Pojmenování je odvozené od *plechu*, tj. *kyrysu* chránícího přední část trupu, na nějž odkazuje shodná konstrukce oděvní součásti. V soudobé němčině se taková zbroj nazývá *brustplech.* Právě pod tímto pojmenováním je trupová bezrukávová kožešinová a později i soukenná vesta zapínaná v bočním švu známá v alpských a karpatských zemích. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku se její různé varianty udržely v užívání ještě v 18. století. Soukenný bezrukávový *brustplech* je doložený na Chebsku, v podobě *křižováku* na Chodsku, ikonografické doklady zachycují kožešinovou vestu i na Hané. Na Moravě a ve Slezsku je doložena rukávová varianta, spojovaná nejčastěji s Hanáky, kteří jsou na přelomu 18. a 19. století vyobrazováni v bílém *ocáskovém* kožichu velmi často. Z ostatních regionů pocházejí většinou pouze písemné zprávy. Na východní Hané a na Záhoří je popisovaný kožich hnědé *dubené* barvy, na Zdou-

necku a Ždánicku zase žluté, stejnou barvu měl i na Brněnsku, kde prameny zmiňují *kožich na hanácký způsob*. Bílá barva kožichu je doložena též na severním Kyjovsku (Ludvíková, 1970–1971). V německy mluvících regionech Hřebečska, Libavé a Opavska je kožich jmenován *Zipfenpelz* či *Zipfelpelz*.

Oproti tomu valná většina ostatních kožešnických děl nepřečkala válečnou zkázu 17. století a z bohatého sortimentu výrobků se na venkově nejdéle udržely z pohledu kožešníků podřadné, nepošívané bílé a hnědé *dubené* kožichy z ovčí kůže. Dochované varianty z 19. století lze rozdělit do dvou základních okruhů, z nichž první pokrývá Čechy, západní a střední Moravu a zasahuje až na Podluží a Kyjovsko, kdežto druhý je typický pro jihovýchodní Moravu a vykazuje úzký vztah ke kožichům ze sousedního Slovenska. První typ – *český kožich* – má osobitý střih, volnou siluetu s délkou ke kotníkům. Typickým znakem jsou oblá křídla vizuálně rozšiřující hlavice rukávů a současně tvarující přední i zadní stranu trupu. Oproti tomu druhý typ – *župicový kožich* – vykazuje mnohem užší vztah k regionálním variantám kaftanového oděvu. Kožich má v trupu přiléhavou, od pasu dolů v bocích klínovitě rozšířenou siluetu, která sahá od kolen do poloviny lýtek. Na Moravských Kopanicích se vyskytuje i zkrácená varianta tohoto kožichu, jehož dolní část sahá pouze do hloubky boků. *Skalický kožich* tvoří pokračování předchozí konstrukce, na níž se uplatnila některá řešení typická pro uherské kožichy, především předsunutí bočních švů do hloubky zad, čímž se dosahuje štíhlejší siluety.

Inspirace dobově podmíněnou podobou kabátového oděvu je patrná na řadě ikonografických dokladů kožichů z Hané, zachycených v souboru kvašů z roku 1814 i na akvarelech Josefa Mánesa. Sbírkovým materiálem však máme doložené pouze krátké kožíšky inspirované kabátem typu *burnus*, s nimiž se v závěru 19. století setkáváme v různých českých a moravských regionech. Svou výzdobou mezi nimi vyniká především krátký kožíšek z Chodska.

Mužské kožichy – typologie

Hlavní a vedlejší identifikační prvky: délka, přední díl, členění zadního dílu

Konstrukční prvky zahrnuté do popisu oděvní součásti: konstrukční řešení, délka, přední díl, tvar předních krajů a zapínání, klopy, límec, kapsy na předních dílech, rukávy, dolní kraj rukávu, členění zadního dílu

Oděvní charakteristika: dlouhý volný kožich v hnědé i bělavé barvě, na zádech aplikace z barevné kůže

Popis konstrukce: střih vychází z praktických zkušeností s využitím ovčích kůží, sešívaných do rozměrných střihových dílů; přední díl má rovné vnitřní okraje s jednořadovým zapínáním, od pasu dolů se klínovitě rozšiřuje; zadní díl je nečleněný, od pasu do délky klínovitě rozšířený; rukávy jsou jednodílné k zápěstí zúžené, hlavicové; na zadní a někdy i přední straně trupu na ně navazují rozměrná křídla, tvořící tzv. velký rukáv, s nímž se setkáváme u střihů formanských kytlí z 16. a 17. století

- jednotlivé střihové díly
- délka nad kotníky
- přední díl kraje rovné, od pasu k dolnímu okraji klínovitě rozšířené
- bez klop
- límec stojáček
- bez kapes / kapsy boční lištové
- rukávy jednodílné k zápěstí zúžené, hlavicové
- dolní kraj rukávu hladký
- zadní díl bez členění, od pasu do délky klínovitě rozšířený

Výskyt a lokální názvy: jižní Čechy, Humpolecké Zálesí, Horácko, Podluží – *kožuch červený*, severní Kyjovsko – *dubeňák*

KOŽICH TYPU:

KOŽICH DLOUHÝ ČESKÝ

Kožich dlouhý český. *Kožich,* Humpolecko.

KOŽICH TYPU:

KOŽICH ŽUPICOVÝ

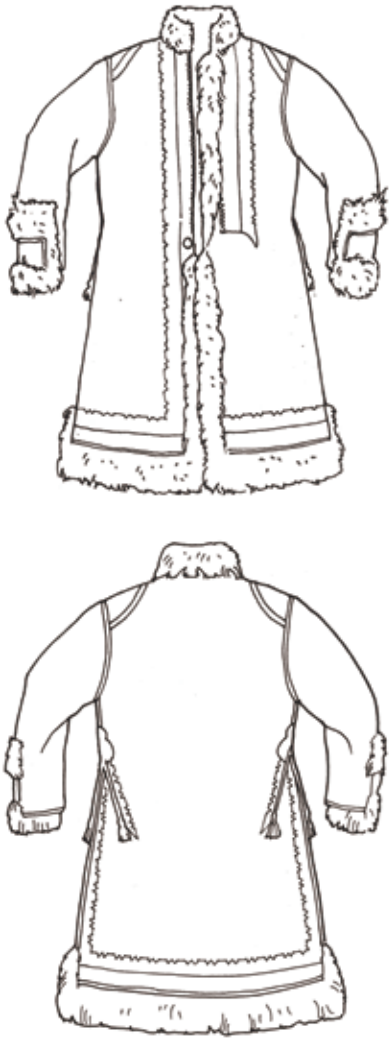

Kožich župicový. *Malovaný kožuch*, Uherský Ostroh.

Oděvní charakteristika: dlouhý kožich v hnědé i bělavé barvě v trupu přiléhavý, od pasu do délky rozšířený

Popis konstrukce: konstrukce kožichu vychází ze střihu župice z 16. století; typické symetrické členění přední a zadní části s přiléhavým trupem a do délky klínovitě rozšířenou spodní částí; přední díl má rovné vnitřní okraje s jednořadovým zapínáním, od pasu do délky výrazně klínovitě rozšířený; zadní díl je nečleněný, od pasu do délky výrazně klínovitě rozšířený; rukávy jsou jednodílné k zápěstí zúžené, hlavicové

- jednotlivé střihové díly
- délka nad kotníky
- přední díl kraje rovné, od pasu k dolnímu okraji klínovitě rozšířené
- bez klop
- límec stojáček
- bez kapes / kapsy boční lištové
- rukávy jednodílné k zápěstí zúžené, hlavicové
- dolní kraj rukávu hladký
- zadní díl bez členění, od pasu do délky klínovitě rozšířený

Výskyt a lokální názvy: Luhačovické Zálesí, Uherskobrodsko, Uherskohradišťsko – *malovaný kožuch*, Uherskoostrožsko – *malovaný kožuch*, Veselsko – *prémovaný kožuch*, Horňácko, Strážnicko – *dubeňák, rasovňák*

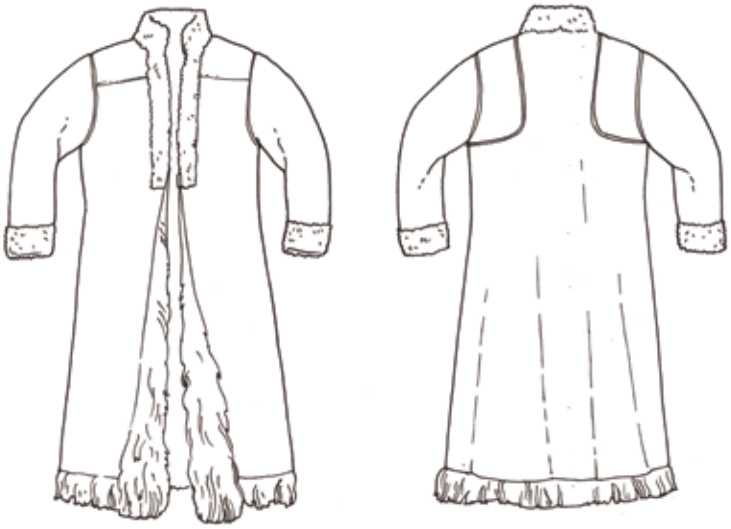

Kožich župicový. *Rasovňák, dubeňák*, Strážnice.

KOŽICH TYPU:

KOŽICH SKALICKÝ

Oděvní charakteristika: dlouhý kožich bělavé barvy v trupu přiléhavý, od pasu do délky rozšířený

Popis konstrukce: konstrukce vychází ze střihu symetrických župicových kožichů, kterou však dále rozvíjí pod vlivem západoevropského kabátového oděvu s princesově tvarovanými zádovými díly, jež se mezi uherskými kožešníky prosadily v průběhu 19. století; přední díl má rovné vnitřní okraje s jednořadovým zapínáním, boční švy jsou předsazené na záda; zadní díl je tvarovaný, od pasu do délky klínovitě rozšířený princesovými švy; rukávy jsou jednodílné k zápěstí zúžené, hlavicové

- jednotlivé střihové díly
- délka po kolena
- přední díl kraje rovné, od pasu k dolnímu okraji klínovitě rozšířené
- bez klop
- límec stojáček
- bez kapes
- rukávy jednodílné k zápěstí zúžené, hlavicové
- dolní kraj rukávu hladký
- zadní díl tvarovaný princesovými švy

Výskyt a lokální názvy: Podluží, jižní Kyjovsko – *buchtičkový kožich*, Strážnicko – *skalický kožich*

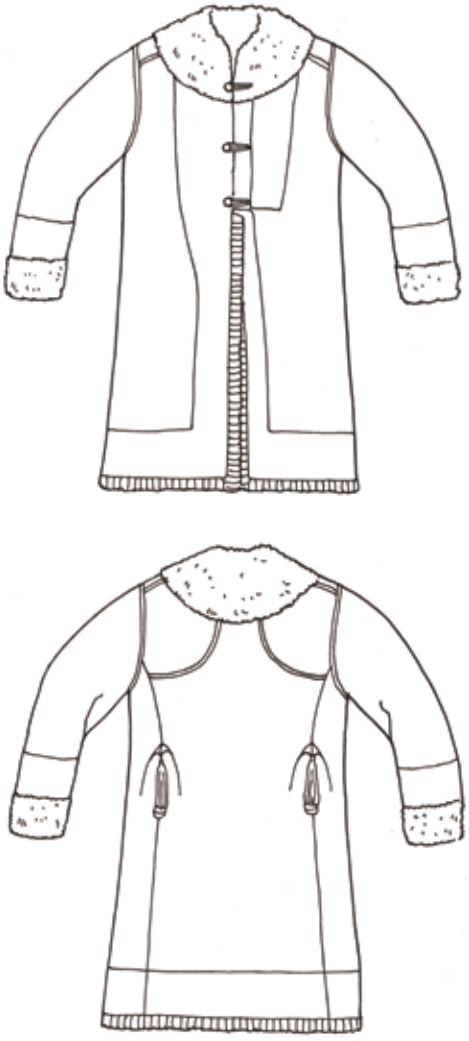

Kožich skalický. *Buchtičkový kožich*, Rohatec.

KOŽICH TYPU:

KOŽICH ŽUPICOVÝ KRÁTKÝ

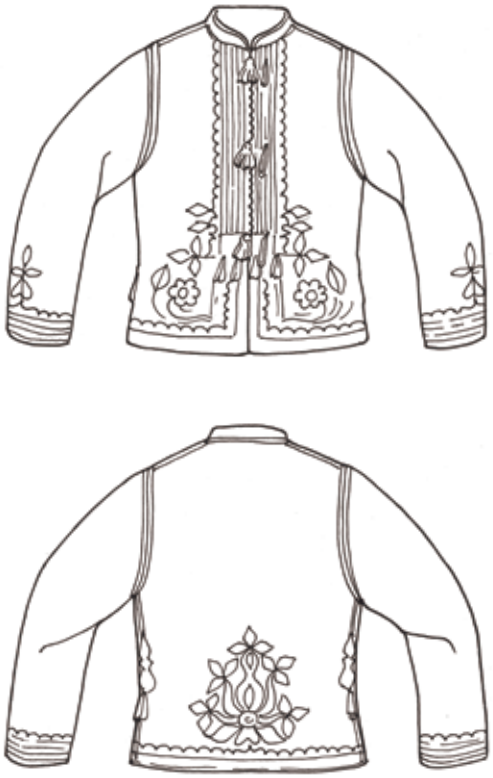

Kožich župicový krátký. *Parádní kožuch*, Moravské Kopanice.

Oděvní charakteristika: krátký kožich hnědé barvy v trupu přiléhavý, na bocích mírně rozšířený

Popis konstrukce: konstrukce vychází ze symetrického střihu župicového kožichu z jihovýchodní Moravy, který je však radikálně zkrácen do hloubky sedu; přední díl má rovné vnitřní okraje s jednořadovým zapínáním, od pasu do délky je klínovitě rozšířený; zadní díl je nečleněný, od pasu do délky klínovitě rozšířený; rukávy jsou jednodílné k zápěstí zúžené, hlavicové

- jednotlivé střihové díly
- délka do hloubky sedu
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové
- bez klop
- límec stojáček
- bez kapes
- rukávy jednodílné k zápěstí zúžené, hlavicové
- dolní kraj rukávu hladký
- zadní díl bez členění, od pasu do délky klínovitě rozšířený

Výskyt a lokální názvy: Moravské Kopanice – *kožuch, parádní kožuch*

KOŽICH TYPU:

KOŽICH KRÁTKÝ

Oděvní charakteristika: krátký volný kožich hnědé barvy

Popis konstrukce: silueta kožíšku kopíruje pracovní kabát typu *burnus*, který byl na přelomu 19. a 20. století na venkově dosti oblíbený; přední díl má však rovné vnitřní okraje s jednořadovým zapínáním; zadní díl je tvarovaný princesovými švy; rukávy jsou jednodílné k zápěstí zúžené, hlavicové

- jednotlivé střihové díly
- délka do hloubky sedu
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové
- bez klop
- límec stojáček
- kapsy boční lištové
- rukávy jednodílné k zápěstí zúžené, hlavicové
- dolní kraj rukávu hladký
- zadní díl tvarovaný, členěný středovým švem a podélnými princesovými švy

Výskyt: jihovýchodní a východní Morava, Chodsko

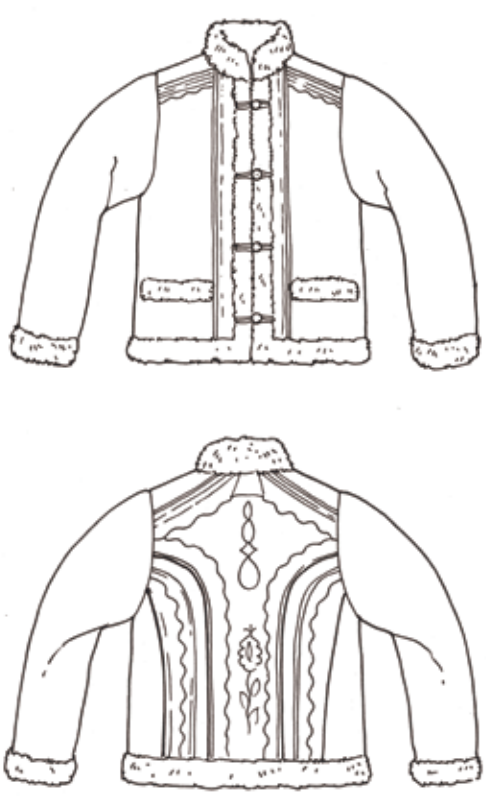

Kožich krátký. *Kožíšek*, Chodsko.

KOŽICH TYPU:

KOŽICH OCÁSKOVÝ

Kožich ocáskový. *Ocáskový kožich*, Haná, podle historického vyobrazení.

Oděvní charakteristika: přiléhavý uzavřený trupový kožich

Popis konstrukce: minimalistická symetrická konstrukce se skládá ze dvou ovčích kožešin vytvářejících přiléhavý trup, k němuž jsou připojeny těsné rukávy; kožich je pod názvem *plech* či *plíšek* doložen již v 16. století, v rukávové i bezrukávové variantě; ty se místně udržely až do druhé poloviny 18. století

- jednotlivé střihové díly
- délka do hloubky sedu
- přední díl jednodílný uzavřený, s ocáskem na dolním středu
- bez klop
- bez límce
- bez kapes
- rukávy jednodílné k zápěstí zúžené, hlavicové
- dolní kraj rukávu hladký
- zadní díl jednodílný, s ocáskem na dolním středu

Výskyt a lokální názvy: Haná – *ocáskový kožich*, Opavsko – *Czipfenpelz*

Oděvní charakteristika: zkrácená přiléhavá vesta nad pas

Popis konstrukce: konstrukce vychází ze střihu mužských vest z 19. století; přední díl má rovné vnitřní okraje s jednořadovým zapínáním, boční švy jsou mírně předsazené na záda; zadní díl se dvěma tvarujícími princesovými švy, které jsou zakončené rozparky

- jednotlivé střihové díly
- délka do pasu
- přední díl, kraje rovné, zapínání jednořadové
- bez klop
- bez límce
- bez kapes
- zadní díl se dvěma princesovými švy, zakončenými rozparky

Výskyt: Horňácko, Valašsko

KOŽICH TYPU:

KOŽEŠINOVÁ VESTA

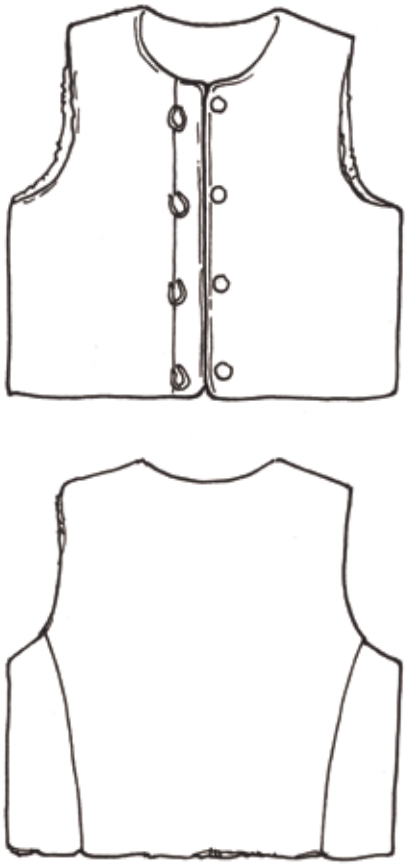

Kožešinová vesta. *Vesta*, Javorník.

Svrchní oděv – kolové a rukávové pláště

Funkci svrchního oděvu plnil v západní Evropě od starověku rozměrný plášť přehozený přes ramena a sepnutý na hrudi sponou. Nálezy z bažin Thorsberg na Jutském poloostrově představují nejstarší formu pláště, která má podobu rozměrného obdélníku, utkaného na vertikálním tkalcovském stavu, s okrajovou bordurou dokončenou na karetkách. Plášť chránil především zadní část těla, ramena a horní část trupu, kterou zahalovaly přeložené cípy. Spodní část oproti tomu zůstávala nekrytá, což bylo výhodné při chůzi, dosažitelnosti zbraní, zavěšených u pasu, i pohybu rukou. Rozměrný obdélník byl již ve starověku základem konstrukce nejstarších typů kabátového oděvu, jejichž doklady pochází z bažin Jutského poloostrova. Obdélník vzniklý sešitím dvou horizontálních pruhů materiálu v systému příčného ponča je základem konstrukce hned několika typů kaftanového oděvu, které se zachovaly na východě Moravy a na západním a středním Slovensku. Z obdélníkového pláště se zřejmě vyvinula i konstrukce pozdně antických liturgických oděvů typu *pluviál* a *kasule*. První si zachoval podobu otevřeného pláště, druhý byl na hrudi sešitý. V obou případech však byl střih kultivován obloukovým zastřižením dolního okraje, které dodalo oděvu symetričnost.

Změna v konstrukci pláště nastala poté, co se ve středověkém soukenickém řemesle prosadil horizontální tkalcovský stav, který umožnil tkát šířkově omezené, zato však dosti dlouhé pruhy látky. Plášť tedy bylo nutné sešívat z více pruhů materiálu, přičemž každý šev byl potenciálním místem průniku vody do spodních částí oděvu. Pásy byly sestaveny tak, aby maximálně chránily ramena a trup, čemuž nejvíce vyhovoval systém zdvojeného podélného ponča (Tilke, 1923, s. 15). Základ tvoří dva pásy materiálu položené přes ramena a spojené švem, který probíhá středem zad, kdežto okraje na přední straně zůstávají volné. V závislosti na šířce pruhů použitého sukna jsou užší či širší okraje na bocích pláště doplněny zbytky materiálu a celek je zastřižen do oblouku. Takto pojatý střih je v krejčovských knihách hojně doložen ještě v 16. a 17. století (Šimša, 2013, s. 100–101).

Dlouhý kolový plášť plnil v západní Evropě funkci svrchního oděvu až do 18. století a jako součást formálního společenského oděvu dokonce až do 19. století. Vedle něj se však objevují i další, na spotřebu materiálu úspornější řešení. Jedná se o tzv. *plášť s klínem*, jehož střih je plně přizpůsoben užším soukenným pásům typickým pro horší druhy sukna. Základ konstrukce tvoří pás v délce od ramen po kotníky, z něhož se v horní části odstřihne trojúhelníkový klín. Ten se přišije k dolní části pásu, takže vznikne rozměrný trojúhelník. Sešitím čtyř takových dílů vzniká půlkruhový plášť, který se uplatnil ponejvíce na venkově a pro svůj zvonový tvar byl přezdívaný *klok* (německy *Glocke*). Vedle kruhového hladkého či řaseného pláště známe i plášť doplněný širokým hladkým nebo řaseným límcem, označovaným jako křídla, odtud také jeho pojmenování *Fligelmantel* (Šimša, 2021, s. 208). Praktický oděv chránící před chladem a deštěm byl vhodný nejen na cesty, ale oceňovali jej i kočí, ponocní, strážní či armádní důstojníci. V průběhu 19. století dostal původně ryze praktický oděv i společenskou formu ušitou z kvalitních vlněných látek. Pod názvem *havelok* jej proslavil Sherlock Holmes, *inverness* se zase stal součástí skotského národního kroje. Plášť neměl rukávy, ale pouze otevřené průramky, kterými se prostrčily rukávy spodního kabátu, překryté dlouhou pelerínou. Rukávová varianta pláště bývá v anglicky mluvících zemích nazývána *ulsterský plášť*, v rakouských střihových knihách je to pak většinou *havelok s rukávy*.

Vedle různých druhů plášťů se od 16. století vyvíjí nový druh oděvu, spojující přednosti volného plášťového trupu, jenž poskytuje dokonalé zahalení, a rukávů, usnadňujících pohyb rukou. Jan Amos Komenský (1592–1670) nazývá takový vojenský plášť do deště *baladrana*, což je zkomolenina italského *palandrana*. Obdobné pojmenování *Waladran Mantel* je užito v krejčovské knize z Lince z roku 1713, kde označuje rukávový plášť s klínovitě rozšířenými předními a hustě řasenými širokými zadními díly (Hampel, 1960, s. 257). Stejné střihové řešení mají jezdecké kabáty

z Chomutova a z Českých Budějovic označované německy *Reitrock* (Šimša, 2013, s. 27, 105 a 194), v angličtině *riding coat,* což je základem francouzské zkomoleniny *redingot*.

Pěší varianta takového pláště s rukávy bývá ve francouzštině nazývána *roquelaure*. Pojmenování je tradičně spojováno s osobou Antoina Gastona de Roquelaure (1615–1683), maršála Ludvíka XIV., jenž vojenský plášť s rukávy údajně uvedl mezi společenské oděvy. Mezi ně je zařazuje i obrazová příloha Diderotovy *Encyklopedie* z roku 1772. Oděv má široký robustní, na zádech řasený trup, složený ze čtyř kruhových výsečí s rukávy vsazenými do bočních švů, které kryje široký kolový límec. Konzervativní plášťový střih bez prostřižených průramků musel být ve své době dosti zastaralý, protože *rokerol* rakouských jízdních i pěších jednotek z roku 1768 již průramky i průkrčník prostřižené měl a jeho střih celkově více odpovídal dobovým cestovním kabátům. Podobně jako *redingot* získal i *roquelaure* na konci 18. století společenskou formu se zdůrazněním vazby na anglické prostředí, která se příležitostně objevovala i v pařížských módních časopisech. Pojmenování bylo nejprve spíše opisné, teprve na počátku 19. století se objevuje označení *capot* a od 10. let 19. století *garrick*. Označení je tradičně spojováno s osobou londýnského herce Davida Garricka (1717–1779), který takový plášť údajně s oblibou nosil. Plášť měl široký volný trup, rukávy a kolový límec v podobě různě dlouhé a vrstevnaté peleríny kryjící ramena a paže.

Na venkově je užívání různých typů plášťů doloženo pozůstalostními soupisy po celé 16. i 17. století. Většinou se zřejmě jednalo o běžné kruhové hladké či řasené pláště, příležitostně doplněné kolovým límcem, které jako ochranu před deštěm a chladem oceňovali nejen venkovští sedláci, ale i povozníci. Ikonografické doklady takových plášťů jsou ovšem vzácné a většina z nich pochází teprve z počátku 19. století. V souboru kvašů z roku 1814 má černý plášť s širokým límcem kryjícím ramena oblečený sedlák z Poruby (Ludvíková, 2000, s. 110). Mnohem častěji se ovšem ve vyobrazeních objevuje modrý *plášť s pelerínou* (*havelok*), a to s rukávy i bez rukávů, v němž jsou od 40. let 19. století zpodobňováni obyvatelé Opavska a Těšínska (Křížová – Šimša, 2013, s. 238 a 250). František Skopalík uvádí, že v Záhlinicích na Holešovsku se černý plášť s širším límcem na ramena, zvaným *krádl* objevil na počátku 19. století, aby jej v polovině století nahradil modrý *plášť s pelerínou* (1884, s. 67). František Kalivoda zpodobnil v právě takovém plášti Hanáky z nedaleké Bystřice pod Hostýnem. Výskyt pláště je však zaznamenán i v dalších částech Hané, rozšíření postupuje až na Brněnsko a dokonce i na Podluží a Mikulovsko. V Čechách je užívání *pláště s pelerínou* doloženo obrazovými prameny a popisy v Podkrkonoší (Hořice), v Pojizeří, v Pošumaví, na Prácheňsku a Českobudějovicku.

Na Hané obliba cestovního pláště se širokým límcem vyústila v plošné rozšíření rukávového *límcového pláště* s několika kruhovými, vzájemně se překládajícími límci, který mohl být ušitý z černého, obvykle však temně modrého jemného sukna. Plášť doznal v první polovině 19. století na Olomoucku a Přerovsku značného rozšíření a stal se doslova poznávacím znakem zámožných hanáckých hospodářů. Střih dochovaných kusů zcela koresponduje se střihem cestovních plášťů z 18. století, z nichž vychází módní plášť *garrick*, který se v Evropě rozšířil na počátku 19. století. Silueta je volná, přední i zadní díly se v délce rozšiřují. Boční švy jsou jen mírně předsazené na záda, která tvoří dva široké střihové díly, v průkrčníku nařasené do několika skladů. Rukávy jsou tvarované v předním i v loketním švu a zakončené manžetou se svislou patkou. Ramena chrání několik kruhových límců, původně vrstvených přes sebe. Později rekonstrukce hanáckých plášťů upřednostnily pouhé naznačení textilní aplikací. Plášť se často nosil přehozený přes ramena bez oblečených rukávů.

Mužské pláště – typologie

Hlavní a vedlejší identifikační prvky: přední díl, členění zadního dílu

Konstrukční prvky zahrnuté do popisu oděvní součásti: konstrukční řešení, délka, přední díl, tvar předních krajů a zapínání, klopy, límec, kapsy na předních dílech, rukávy, dolní kraj rukávu, členění zadního dílu

PLÁŠŤ TYPU:

PLÁŠŤ KOLOVÝ

Plášť kolový. Podle historického vyobrazení.

Oděvní charakteristika: dlouhý splývavý plášť

Popis konstrukce: kolové pláště jsou doložené již ve středověku; střih s největší pravděpodobností vychází ze systému podélného zdvojeného ponča, jehož poloviny jsou zastřiženy do půlkruhů; s ohledem na šířku použitého sukna může být střihový díl vystřižen vcelku, anebo v dolní části doplněn dalším pruhem materiálu

- podélné ponču
- délka nad kotníky
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové
- bez klop
- bez límce / límec stojáček / límec polostojatý
- bez kapsy
- bez rukávů
- bez manžety
- zadní díl dvoudílný, bez členění

Materiál: dílenské barvené sukno

Výskyt: rozšíření kolových plášťů je na venkově doloženo v 16. století; doznívá ještě na počátku 18. století, v jehož průběhu však bylo beze zbytku nahrazeno mladšími typy plášťů s rukávy

PLÁŠŤ TYPU:

PLÁŠŤ KOLOVÝ S RUKÁVY

Oděvní charakteristika: dlouhý volný plášť s rukávy

Popis konstrukce: v průběhu 16. století vzniklo na základě střihu středověkého kolového pláště několik nových typů oděvů, jako je dlouhá *šuba*, zkrácený *šojbl* či krátký *janker*, vyznačujících se trupem složeným z různě velkých kruhových výsečí, doplněných o obdélné rukávy; krejčovská kultivace této konstrukce v průběhu 17. století vedla ke vzniku šikmých náramenic, oblých průramků, přiléhavých sakových rukávů s hlavicí a k celkovému zeštíhlení oděvu s postupnou akcentací trupové části; pláště s rukávy zůstaly v užívání po celé 18. a 19. století a z jejich střihu vychází celá řada specializovaných oděvních typů, jako je cestovní francouzský *redingot* a *roquelaure,* anglický *garrick* i rakouský lovecký plášť, obecně zvaný *hubertus*

- jednotlivé střihové díly
- délka nad kotníky
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové i dvouřadové
- s klopou
- límec stojáček / límec polostojatý / límec fazónkový
- kapsa švová, vložená do bočního švu
- rukávy plášťové, dvoudílné, tvarované v loketním švu, hlavicové
- dolní kraj rukávu s nadstavenou manžetou ozdobenou tvarovanou lištou s knoflíky
- zadní díl dvoudílný, rozšířený středovým a bočními švy

Materiál: dílenské sukno tmavě zelené barvy

Výskyt a lokální názvy: torzovitě na území Čech, Moravy a Slezska – *hubertus*

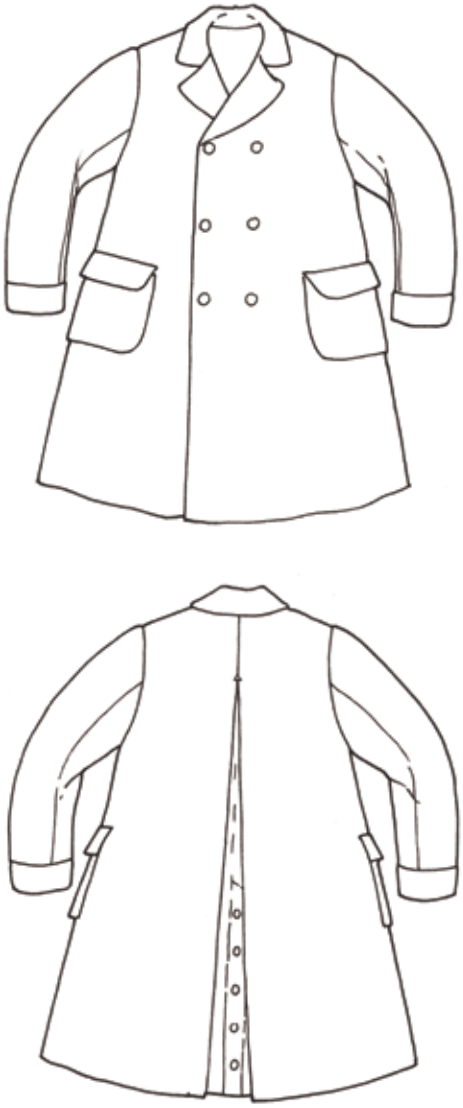

Plášť kolový s rukávy. *Hubertus*, Střední Čechy.

PLÁŠŤ TYPU:

PLÁŠŤ S VÍCEVRSTVÝM LÍMCEM

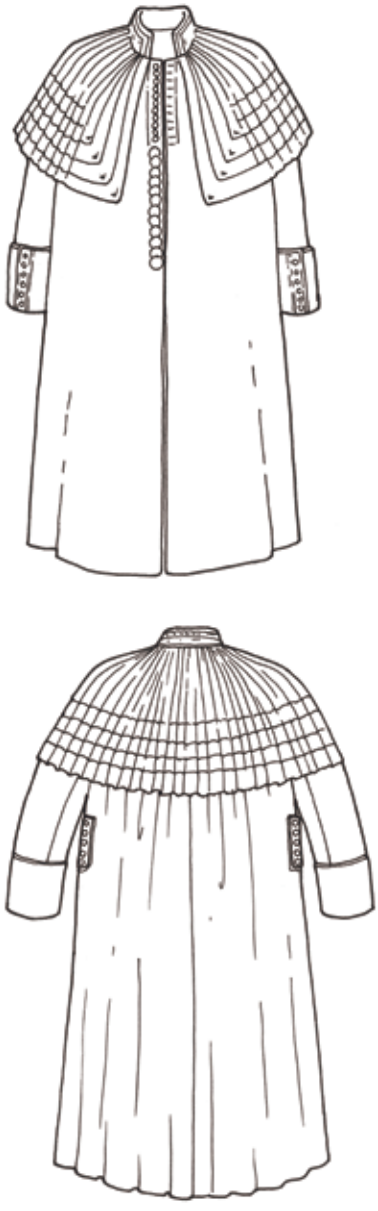

Plášť s vícevrstvým límcem. *Plášť*, Olomoucko.

Oděvní charakteristika: dlouhý volný plášť s rukávy a širokým kolovým vrstveným límcem

Popis konstrukce: oděv vychází ze střihu pláště s rukávy, jehož konstrukce se ustálila v průběhu 17. století; trup tvoří čtyři střihové díly tvaru kruhových výsečí s šikmo střiženými náramenicemi, oblými průramky a volnými plášťovými rukávy s hlavicí; v závěru 18. století získal plášť výrazné detaily, jako jsou manžety s vertikální patkou, stojatý límec doplněný několika širokými kolovými, navzájem se překrývajícími límci, kryjícími ramena; tato varianta pláště s rukávy byla v anglické módě počátku 19. století nazývána *garrick* a jednalo se o oděv oblíbený nejen kočími, ale též cestujícími v otevřených dostavnících

- jednotlivé střihové díly
- délka nad kotníky
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové
- bez klop
- límec stojáček, prodloužený kolovým, stupňovitě vrstveným límcem
- kapsa švová, vložená do bočního švu
- rukávy plášťové, dvoudílné, tvarované v loketním švu, hlavicové
- dolní kraj rukávu s nadstavenou manžetou ozdobenou tvarovanou lištou s knoflíky
- zadní díl dvoudílný, rozšířený středovým a bočními švy

Materiál: dílenské sukno tmavě modré, zelené i černé barvy

Výskyt: Haná – Prostějovsko, Olomoucko, Kroměřížsko; Českobudějovicko

PLÁŠŤ TYPU:

PLÁŠŤ S PELERÍNOU

Oděvní charakteristika: dlouhý plášť s rukávy a dlouhým kolovým límcem

Popis konstrukce: oděv ideově vychází z cestovních plášťů 18. století, s nimiž má do velké míry společné střihové řešení; trup je v ramenou přiléhavý, do délky se rozšiřuje a sahá většinou až po kotníky; záda jsou tvarována středovým a mělkými princesovými švy, pod pasem rozšířenými do plochých šosů, bez středového rozparku; plášť se poprvé objevil na počátku 19. století ve výstroji důstojníků bojujících v napoleonských válkách; mimo armádu se uplatnil v oděvu venkovanů, ponocných a všude tam, kde byl kladen důraz na ochranu před nepříznivým počasím; v druhé polovině 19. století vznikla i rukávová varianta, často doplněná přednicemi s dvouřadovým zapínáním, zvaná *havelok*

- jednotlivé střihové díly
- délka nad kotníky
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové i dvouřadové
- bez klop
- límec stojáček, s pelerínou
- kapsa švová, vložená do bočního švu
- rukávy plášťové, dvoudílné, tvarované v loketním švu, hlavicové
- dolní kraj rukávu s nadstavenou manžetou ozdobenou tvarovanou lištou s knoflíky
- zadní díl dvoudílný, rozšířený středovým a bočními švy

Materiál: dílenské sukno tmavě modré barvy

Výskyt a lokální názvy: Haná – Přerovsko, Holešovsko – *plášť s krádlem*, Vyškovsko, Brněnsko, Podluží, Podkrkonoší, Pojizeří – *plášť s krabátlem*

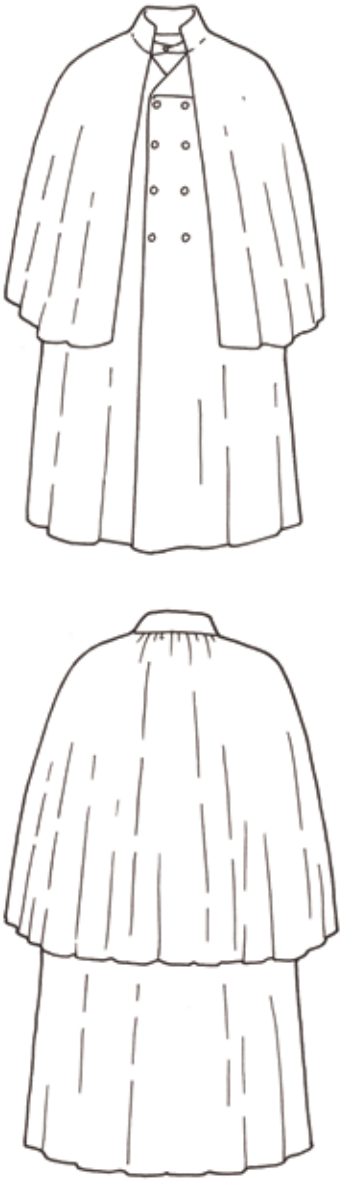

Plášť s pelerínou. *Plášť*, Tvarožná (Brněnsko).

Východoevropský kaftanový oděv

Pod pojmem kaftanový oděv rozumíme soubor východoevropských oděvních součástí plnících funkci svrchního oděvu určeného k ochraně horní i dolní části těla. Skladba jednotlivých vrstev může být různá. V nejzákladnější podobě, jež se však vyskytuje pouze v horských oblastech Karpat, je to košile a kaftan, běžnější je ovšem košile, vesta a kaftan. V ekonomicky dobře situovaných regionech není výjimkou ani košile, vesta, krátký vrchní a dlouhý svrchní kaftan, plnící funkci pláště. Délka kaftanů byla v průběhu doby na našem území značně proměnlivá s výraznou tendencí ke zkracování. Nejdelší varianty sahaly do poloviny lýtek (*mentýk*, *halena*), kratší po kolena (*župice, huňa*) a nejkratší jen na boky (*kabát*, *dolman*), přičemž jiná délka vyvolávala i potřebu odlišného pojmenování, třebaže se jednalo o střihově totožné oděvní součásti. Typická silueta kaftanů vycházela z praktických činností jejich nositelů. V trupu byla přiléhavá, aby látka při pohybu nepřekážela. Od trupu dolů se rozšiřovala v sukni, která i během chůze zcela zahalovala a chránila nohy. Popsaná silueta je typická nejen pro kaftany z Asie a východní Evropy, ale též pro novověké formy kabátů ze západní Evropy, což je i důvod, proč někteří badatelé hledají jejich inspirační zdroje v asijském oděvu. Odlišné konstrukční řešení při zachování obdobné siluety vede spíše k myšlence, že se různé typy kabátového oděvu mohly vyvíjet nezávisle na sobě a s ohledem na funkčnost a způsob nošení postupně dospěly k obdobným tvarům.

Tato skutečnost je o to důležitější, že na území východní Moravy zasahují ze sousedství výrazné oděvní oblasti vyznačující se konstrukčně specifickými typy kaftanového oděvu, který se na relativně nevelkém území prolíná s domácím kabátovým oděvem. V Karpatech se nosila neforemná *guba* či *huňa*, sešívaná z jediného kusu materiálu, v Panonii to byla zase dlouhá *halena*, zvaná maďarsky *szür*, s rozměrným obdélným límcem na zádech. Na Slovensku a částečně i v Polsku plnily stejnou funkci různé typy *sukmanů*, *županů*, *župic, kabátů* a *kabanic*, pro něž je typický přiléhavý trup a rozšířená spodní část. Oproti tomu v západní a střední Evropě včetně českých zemí se od středověku nosily dlouhé kruhové pláště. V průběhu 15. století byly doplněny o rukávy a staly se z nich reprezentativní pláště, které byly označované, podobně jako starší typy mužského vrchního oděvu, termínem *sukně*. Na venkově se vedle nich uplatnily i druhy praktičtějších oděvů, jako je *formanská kytle* nebo *hazuka*, pro něž je typický přiléhavý trup a široká spodní část, tvořená klínovitým rozšířením předních i zadních dílů. Právě takový typ oděvu mohl stát u zrodu vojenských kabátů, z nichž byl v druhé polovině 17. století ve Francii vytvořen módní kabát *justaucorps*, jehož varianty na další století opanovaly nejen evropskou módu, ale též oděv měst a venkova.

Současná typologie svrchního oděvu vychází do velké míry z prací průkopníka výzkumu konstrukce oděvních součástí, kterým byl Max Tilke (1869–1942) (Tilke, 1923). Prostudoval a publikoval střihy oděvů pocházející z nejrůznějších částí světa a pokusil se nastínit jejich společné rysy a vývoj. Za nejstarší způsob zahalování horní části těla považoval užití přehozu s otvorem pro hlavu, nazývaného pončo. S jeho výskytem se setkal nezávisle na sobě v různých částech světa, včetně jihu Evropy. Z jednoduchého přehozu pak odvozoval další složitější konstrukce, které řadil k samostatným skupinám košilového a kaftanového oděvu. Mezi historiky odívání nalezly jeho myšlenky značnou odezvu a řada z nich se pokusila o jejich aplikaci na evropský historický i lidový oděv (Moszyński, 1929).

Podobně jako Max Tilke nalezl i Kazimierz Moszyński (1887–1959) v lidovém oděvu slovanských obyvatel střední a východní Evropy a Balkánu řadu příkladů, aby mohl konstatovat, že pončo tvoří základní prvek košilového a taktéž kaftanového oděvu. Zvolené příklady dokumentují především jednodílné podélné pončo, tedy pruh materiálu – sukna nebo plátna – s otvorem pro hlavu, který je položený podél středové osy lidského těla. V případě kaftanového oděvu je přední část odshora dolů rozstřižená, k její horní části jsou připojeny rukávy a ve spodní jsou z boku vloženy rozšiřující trojúhelníkové klíny.

Z konstrukce podélného ponča vychází i několik střihových detailů, které jsou pro tento typ kabátů charakteristické. V některých oblastech se z nich stal dokonce do určité míry závazný prvek, jenž si svou

platnost zachoval i poté, co jej konstrukce samotná již nevyžadovala. Jedná se o šikmo položené a navzájem přeložené přednice, dále nečleněná a do délky zúžená záda a o svislou, v dolní části klínovitě rozšířenou přednici. Všechny tři detaily souvisí s užíváním jednodílného podélného trupu bez vypracovaných náramenic, které, pokud jsou vytvořeny, zajišťují, aby přední díly splývaly svisle dolů. Takto se ovšem přednice samovolně pokládají zešikma a v celé délce se překrývají. Přední díl je tedy logicky užší než zadní, což lze vyrovnat širšími bočními klíny na předních dílech. Záda pak mohou zůstat rovná, jako je to obvyklé v Malopolsku v okolí Biłgorajska nebo v podhůří polských Karpat v okolí Limanowa (Bazielich, 2000, s. 59). Na východě Polska a na západní Ukrajině je ovšem situace jiná. Ve střihu oděvu je patrná snaha, aby přední i zadní díly byly symetrické, takže se podle šikmo položených přednic zastřihují okraje zadního dílu, který je v délce výrazně zúžený. Také okraj šikmo položené přednice zaznamenal výraznou úpravu. S ohledem na to, aby řada ozdobných spínacích gombíků byla umístěna svisle, je jedna z přednic na hrudi svisle zastřižena. Od pasu dolů již zástřih směřuje ke spodnímu okraji, takže vzniká typický vybíhající klín.

Většina těchto střihových prvků zůstala zachována i poté, co byla konstrukce kultivována, takže došlo k oddělení předních a zadních dílů, které se nadále vyvíjely nezávisle. Záda, omezená šířkou materiálu, zůstala většinou bez větších změn. Nově střižené přední díly, každý ze samostatného kusu materiálu, mohly být ovšem rozšířeny o podstatnou část, případně celý boční klín. S takovou konstrukcí se setkáváme na východě Krakovska, především však na Slovensku a na Moravě. Důvodem může být skutečnost, že konstrukce tohoto původně dozajista venkovského kabátu se v 16. století stala východiskem pro kabátový oděv uherské nižší šlechty (Ember-Varjú, 1968, s. 151). Ten se na přelomu 17. a 18. století stal vzorem pro výstroj nově ustavených husarských a hajduckých pluků. V cechovních knihách krejčovských střihů jsou tyto kabáty zaznamenány v Polsku, v Rakousku, ale také v Táboře a v Českých Budějovicích (Šimša, 2013, s. 193, 233 a 234). Střih si sice stále zachovává všechny charakteristické znaky, avšak jedná se o důslednou krejčovskou práci, přičemž nechybí ani prostřižené oblé průramky a hlavice na rukávech.

Jednodílné podélné pončo ovšem není jediný základ oděvní konstrukce, s níž je možné se ve střední Evropě setkat. Na Oravě a v Považí se nosil jiný druh kaftanu, nazývaný *kabanice*. Jeho silueta se od předchozích nijak výrazně neliší, trup je však tvořen nikoli jedním, ale dvěma podélnými pruhy sukna (Morávková, 1957, s. 135). Výsledkem takového řešení je, že se všechny základní části – přednice včetně bočních klínů, dokonce i část rukávu a polovina zad – vejdou na jediný pruh materiálu. K němu se pak jedním dlouhým zádovým švem připojí druhá polovina kabátu. Můžeme proto mluvit o tzv. dvojdílném podélném ponču. Přestože se zmíněná konstrukce zachovala okrajově a v nevelké oblasti, v minulosti byla značně rozšířená a vycházelo z ní několik základních typů západoevropského oděvu počínaje velkým kruhovým pláštěm, který až do středověku tvořil hlavní součást mužského i ženského svrchního oděvu. Právě plášť poskytl potřebný základ, z něhož v průběhu 15. století vykrystalizovaly minimálně dva středoevropské typy kabátového oděvu. Prvním je *hazuka* a druhým uherský *mente*, který si s pláštěm *Mantel* zachoval dokonce shodné pojmenování.

Střih uherského *mente* – dvojdílného podélného ponča – je vyobrazený v krejčovských knihách z rakouské Enže a Leonfeldneru z počátku 17. století (Barich – McNealy, 2015, s. 211 a 215). Zakreslený je v podobě poloviny kabátu s přinechanými, ale i samostatnými rukávy. Střih si zachovává tradiční symetrické řešení s pravidelným rozložením předních a zadních rozšiřujících klínů s velkou částí rukávu uprostřed. Tento typ rukávu spojený s trupem bývá označován jako *gewachsenen Arml* – samorostlý rukáv. Zcela shodný střih má i *hußak/ hazuka* zachycená v krejčovské knize z Českých Budějovic (Šimša, 2013, s. 191). Přestože se dvoudílné podélné pončo téměř nedochovalo, zanechala jeho konstrukce trvalou stopu ve střihu mladších typů kabátového oděvu, který se začal

formovat v průběhu 17. století. Jeho základní charakteristiku – dělená záda, symetricky umístěné rozšiřující klíny ve spodní části předního i zadního dílu – můžeme nalézt dokonce ve střihu nejstarší varianty kabátu *justaucorps*, který teprve postupně dospěl k asymetrickému řešení s bočními švy předsunutými na záda.

Všechny předchozí konstrukce, ať již se jedná o jednodílné či dvoudílné podélné pončo, případně z nich odvozené krejčovské střihy, mají jeden společný rys. Tím je postupné vrstvení jednotlivých prvků, jejichž součtem vzniká typický celek. Konstrukce, pojmenovaná jako příčné pončo, je v tomto ohledu zcela jiná. Trup, včetně rukávů, tvoří jediný příčně položený kus tkaniny, z něhož se nástřihy, přeložením horního a bočních okrajů a následným sešitím vytvoří vlastní oděv. Základ může tvořit jediný pás, jako v polském Podhalí, případně na slovenském Liptově, častější jsou však dva sešité pásy řídké tkaniny, z nichž teprve valchováním a zplstěním vznikne kompaktní kus materiálu. V karpatské oblasti, kde se tato konstrukce vyskytuje, se jednalo o vcelku obvyklý způsob, jak vytvořit široký pruh vlněného materiálu, který venkovští tkalci, pracující na plátenických stavech s úzkou osnovou, nedokázali jinak vyrobit. Použití jediného rozměrného kusu materiálu, z něhož je bez větších ztrát tvořen celý oděv, je nejen střihově zajímavý, ale dost možná i značně archaický způsob konstrukce, odkazující k používání vertikálních tkalcovských stavů, na nichž vznikaly právě takto veliké kusy tkaniny. Oděv se z nich vytvářel pomocí nástřihů a překládání, jak dokládají starověké kalhoty z Marx-Etzel (Schlabow, 1976, obr. 193 a 196) či kabátek z Borum-Eshöi, nalezené v rašeliništích Jutského poloostrova (Mützel, 1925, s. 57).

Kaftan typu *huňa* je výrazným reprezentantem oděvu karpatské oblasti. Jako takový se hojně vyskytoval v horských oblastech sousedního Slovenska, Polska a Ukrajiny s přesahy do rumunského Sedmihradska na jedné a na území Moravy a Slezska na druhé straně. Výskyt *huně* netvoří u nás souvislé území, ale setkáváme se s ní izolovaně v okolí Jablunkova na Těšínsku, Nového Hrozenkova a Rusavy na Valašsku a na Moravských Kopanicích. Jak již bylo řečeno, vyznačuje se *huňa* specifickou konstrukcí, při níž jsou z jediného kusu materiálu vytvořeny všechny části oděvu. V přibližně čtvercovém kusu tkaniny se v třetině výšky udělají po obou stranách boční vodorovné nástřihy, a to až do čtvrtiny jejich šířky. Spodní část se v hloubce nástřihu přehne do středu a vytvoří tak trup. Horní část tkaniny se ohne podél příčné osy na polovinu, čímž vznikne horní část trupu s rukávy. Všechny díly se spojí pouhými dvěma švy, které procházejí spodní částí rukávů a středem hrudi.

Huně se šily z hrubého vlněného sukna přírodně bělavé barvy nazývaného *halenové sukno*, případně *huňa*, jež na trh dodávali venkovští tkalci. Na konci 19. století začaly jejich výrobkům zdatně konkurovat produkty soukenických dílen z Valašských Klobouk, které se ze střižního sukna přeorientovaly na výrobu podřadnějších, ale na trhu stále konkurenceschopných *huní*. Tím, že pracovaly na širokých soukenických stavech, vyráběly materiály dvojnásobné šířky a na oděvu tak není patrný typický valchovaný šev. Oproti sešívaným *huním* byla šířka materiálu asi přece jen o něco menší, takže ji bylo třeba na prsou nadstavit. K tomu se používaly klíny odstřižené z rukávů, jež byly oproti starším typům *huní* nikoli obdélné, ale k zápěstí zúžené.

Kaftan typu *halena* je výrazným zástupcem lidového oděvu v panonské oblasti a jeho rozšíření zahrnuje dnešní Maďarsko, jihozápadní Slovensko a okrajové části sousedních zemí. Doklady užívání máme ze všech regionů jihovýchodní Moravy, přičemž hranicí jejich výskytu je Luhačovické Zálesí, Bučovicko, Vyškovsko, Hanácké Slovácko a Brněnsko, kde je *halena* obrazovými doklady doložena již v polovině 18. století (Křížová – Šimša, 2013, s. 49–50). Na Moravě i na Slovensku bývá označována jako *halena*, oproti tomu v Maďarsku má pojmenování *szür*, což je název odvozený od hrubé vlněné, silně zplstěné tkaniny, z níž byl oděv vyráběn. Konstrukčně patří *halena* do skupiny kabátů, jejichž trup tvoří pruh tkaniny kladený jako podélné pončo, takže v jednom kuse kryje nejen záda, ale i hruď. Na bocích je trup rozšířen podélnými

pruhy a v horní části jsou nasazeny obdélné rukávy bez hlavice. Mělký průkrčník je po obvodu lemovaný rozměrným obdélným límcem, jehož překlopení na záda způsobuje přeložení obou krajů přednic, které tak zůstávají po celé délce otevřené. S jedinou výjimkou, již představuje *halenárský* cech z Kuželova, se *haleny* na Moravě nešily, ale kupovaly na trzích, kam je obchodníci dováželi z jihozápadního Slovenska. Většina této produkce má shodné rysy, jimiž se vyznačuje užitkový oděv určený pro běžné nošení. Samozřejmě, dokud byla *halena* nová, mohla příležitostně plnit i funkci polosvátečního oděvu, případně chránit kožich či spodní vrstvy svátečního oděvu před sněhem a deštěm. V zásadě se však jednalo o pracovní úbor, jemuž se dostalo nejširšího uplatnění, včetně oděvu povozníků či pasáků dobytka, pročež býval plochý límec často sešívaný v kapuci. Běžně prodávané *haleny* se šily z hrubé přírodně bělavé *huně* a nebývaly, na rozdíl od stejného oděvu nošeného v některých oblastech Slovenska a Maďarska, nijak výrazně zdobeny. Pouze kraje přednic a límec mohly být lemovány červeným suknem, jež bývá též vkládáno do spojovacích švů. V těch regionech, kde *halena* přebrala funkci starších typů reprezentativních kabátů, jako např. na Uherskobrodsku a částečně na Horňácku, doplňovali místní krejčí běžnou *halenu* dalšími výzdobnými prvky. Nejčastější jsou aplikace z barevného sukna na klopách a pruh vzorovaného sukna s třásněmi zvaný *darmovis*, prodlužující plochý límec.

Kaftan typu *dolman* patří do skupiny velmi starých oděvních součástí, vycházejících z konstrukce jednodílného podélného ponča. Různé varianty se vyskytují nejen na našem území, ale můžeme se s nimi setkat i v řadě sousedních zemí, počínaje Slovenskem přes Polsko, Maďarsko až na Ukrajinu. U nás se tento typ oděvu objevuje především na východě a jihovýchodě Moravy při hranici se Slovenskem, v minulosti však mohl jeho výskyt zasahovat až na střední Moravu (Skopalík, 1884, s. 67). Na základě ikonografického materiálu můžeme rozšíření doložit na Těšínsku, Lašsku, Valašsku a Slovácku, přičemž konkrétní sbírkový materiál z počátku 20. století pochází z Rožnovska, Vsetínska, Zlínska, Luhačovického Zálesí, Uherskobrodska, Horňácka a Podluží.

Názvy, použitý materiál i délka kabátů se v jednotlivých oblastech mohly lišit, avšak konstrukčně jsou si všechny varianty podobné. Z krejčovských knih víme, že délka byla v zásadě dvojí. Dlouhé kabáty mohly sahat od poloviny lýtek ke kotníkům a měly funkci svrchního pláště. Krátké pak mohly sahat od poloviny stehen po kolena a byly vnímány spíše jako oděv vrchní. Délková diferenciace kabátů je zřejmá již v souboru kvašů z roku 1814 a setkáváme se s ní i ve sbírkovém materiálu. Na Valašsku v okolí Rožnova pod Radhoštěm se nosily *župice* šité ze zeleného sukna s podšívkou, jejichž délka byla většinou do poloviny stehen. Na Vsetínsku je doložená župice z tmavě modrého sukna a na Luhačovickém Zálesí a Zlínsku dokonce ze světlemodrého sukna v délce po kolena. Na sousedním Uherskobrodsku se nemluví o župici, ale o *mentýku*, který má největší délku ze všech, přičemž dosahuje až do poloviny lýtek. Na nedalekém Horňácku jsou naopak doloženy krátké bílé *kabáty* sahající nanejvýš do poloviny stehen. Stejnou délku má jejich obřadní varianta ušitá ze světlemodrého sukna s bílou podšívkou. Kratinké *dolmany* jsou doloženy na Podluží ve Staré Břeclavi a v Lanžhotě.

Z rozboru střihů dochovaných oděvních součástí je zřejmé, že převážná většina z nich nese stopy krejčovské kultivace, která se projevila rozdělením podélného ponča na samostatný, v délce zúžený zádový díl a dva přední díly, do jejichž střihu byla absorbována velká část bočních rozšiřujících klínů. Tím však byla míra krejčovských zásahů vyčerpána, takže trup nemá dosud prostřižené průramky a jednodílné, v délce zkosené rukávy jsou bez hlavice. Výrobci těchto kabátů byli zcela jistě cechovní krejčí usazení ve městech, což potvrzují nejen seznamy mistrovských kusů, ale též nákresy v cechovních knihách střihů. Také kvalitní zpracování, použité materiály, jejich barevnost a dost často i podšití kabátů odkazují na krejčovskou produkci.

Oproti tomu starší střihová varianta *kabátů* z Javorníka a z Nové Lhoty na Horňácku dokumentuje dávnější tradici, zachovávanou venkovskými krejčovskými samouky – *naturisty*. Jedná se o krátký kabát z hrubé-

ho bělavého sukna bez podšívky a s minimem ozdob, jehož střih zachovává konstrukci jednodílného podélného ponča. Trup oděvu tvoří jediný pás sukna, na přední straně rozstřižený do dvou přednic, které se následkem absence ramenních švů samovolně šikmo překládají. Podle předních dílů jsou zastřiženy okraje zadního dílu, jenž je v délce výrazně zúžený. Původně se kabát nosil sepnutý nebo alespoň přepásaný. Z toho důvodu je kraj pravého předního dílu na hrudi zastřižený, a sice do pasu svisle a od pasu k okraji šikmo, čímž vzniká typický hrot. Teprve kultivace spodních oděvních součástí, jako je košile a vesta, přispěly k tomu, že se kabát v poslední třetině 19. století začal nosit nesepnutý s typicky přeloženými okraji přednic, na nichž se ve větší míře mohla uplatnit krejčovská výzdoba. U těchto mladších typů *horňáckých kabátů* byla konstrukce jednodílného podélného ponča nahrazena střihem ze samostatných dílů.

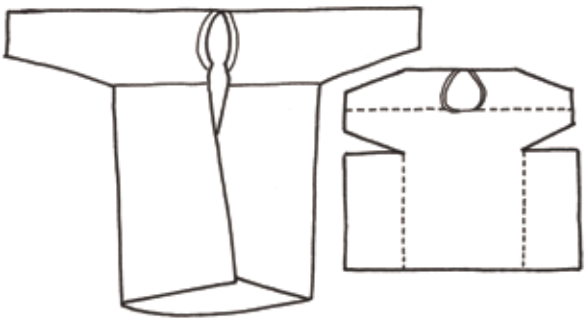

příčné pončo

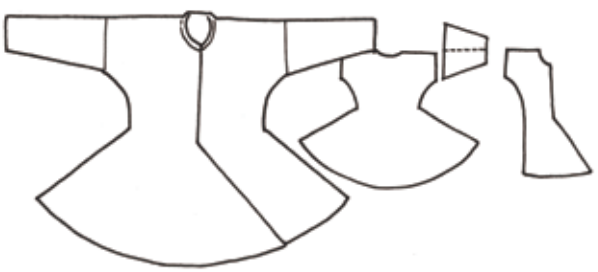

jednotlivé střihové díly

Kaftan typu *mlsná halena* je zajímavým dokladem prolínání systémů podélného a příčného ponča. Původ konstrukce je nutné hledat v podélném ponču s rozšiřujícími klíny na bocích, které definují siluetu oděvu. Realizace již ovšem vychází z místních možností, využívajících kusy sukna dvojnásobné šířky vzniklé sešitím a zplstěním dvou pruhů tkaniny. Z celistvého dílu jsou střiženy záda kabátu, a to včetně rozšiřujících klínů na bocích i rukávů vzniklých přeložením horní části materiálu. Zbývající díl přednice, včetně bočních rozšiřujících klínů, je vystřižen ze zbytků.

Výchozí řešení má zřejmě nejblíže k dvoudílnému podélnému ponču tak, jak se objevuje ve střihu *hazuky* či uherského *mente*. Podobný, v trupu přiléhavý a v dolní části rozšířený kabát, střižený včetně rukávů z jediného pruhu materiálu, se vyskytoval též na Hané v okolí Hulína a Tlumačova. František Skopalík jej nazývá *halinou.* Ta se dle jeho zprávy šila nejprve z černého, později bílého sukna, přičemž celistvý zadní díl se v obou případech označoval jako *sladká záda* (1884, s. 67). *Mlsná halena* je doložena v Hošťálkové a v Lužné na Vsetínsku. S tímto pojmenováním se setkáváme i jinde na Valašsku s přesahy do Púchovské doliny na Slovensku a na sousední Luhačovické Zálesí.

Dvojnásob široký kus sukna se používal i při výrobě *haleny* z Valašskoklobouckа. Oba kabáty působí na první pohled jako konstrukčně shodné, v tomto případě bylo ale základem jednodílné podélné pončo se zúženými zády, jak je známe ze střihu *dolmanu*.

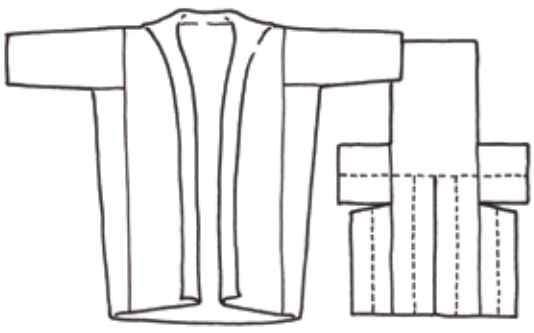

podélné pončo

Východoevropský kaftanový oděv – typologie

Hlavní a vedlejší identifikační prvky: konstrukční řešení, členění zadního dílu

Konstrukční prvky zahrnuté do popisu oděvní součásti: konstrukční řešení, délka, přední díl, tvar předních krajů a zapínání, klopy, límec, kapsy na předních dílech, rukávy, dolní kraj rukávu, členění zadního dílu

Oděvní charakteristika: volný svrchní oděv s obdélným trupem a rukávy

Popis konstrukce: oděv je dokladem starobylé oděvní konstrukce, poprvé doložené v době bronzové, kterou lze ušít nejen hladký kabát, ale i chlupatou *gubu*; přední, zadní a rukávové díly jsou střiženy z jednoho kusu materiálu, jako tzv. příčné pončo; konstrukce je vhodná pro rozměrné obdélné kusy materiálu utkané na vertikálním tkalcovském stavu; poté, co převládlo užívání horizontálních tkalcovských stavů, na nichž se tkají dlouhé, ale relativně úzké pásy materiálu, bylo nutné tyto části nejprve sešít, zvalchovat a teprve potom byly připraveny ke střihání oděvu; standardní délka dosahuje po kolena, na Slovensku jsou však doloženy i kratší varianty sahající na boky a ojediněle i dlouhé sahající po kotníky; drobné odchylky od tohoto konceptu jsou způsobeny užitím dílenských materiálů v první polovině 20. století

- příčné pončo
- délka nad kolena
- přední díl kraje rovné
- bez klop
- límec stojáček
- bez kapes
- rukávy jednodílné, pravoúhlé, bez rukávové hlavice / rukávy jednodílné, k zápěstí zúžené, bez rukávové hlavice, dolní kraj rukávu hladký
- zadní díl rovný, jednodílný, bez členění, střih kimonový

Materiál: hrubé bělavé či hnědé tzv. halenové sukno

Výskyt a lokální názvy: Valašsko – Horní Vsacko – *huňa*, Jablunkovsko – *huňa*

KAFTAN TYPU:

HUŇA

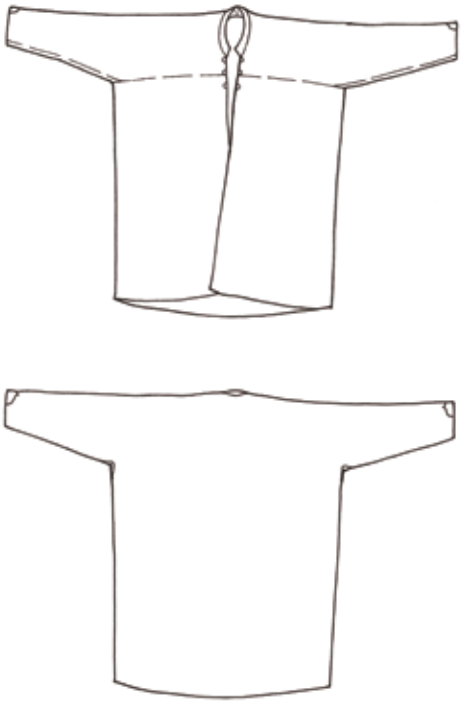

Huňa. *Huňa*, Valašsko.

KAFTAN TYPU:

MLSNÁ HALENA

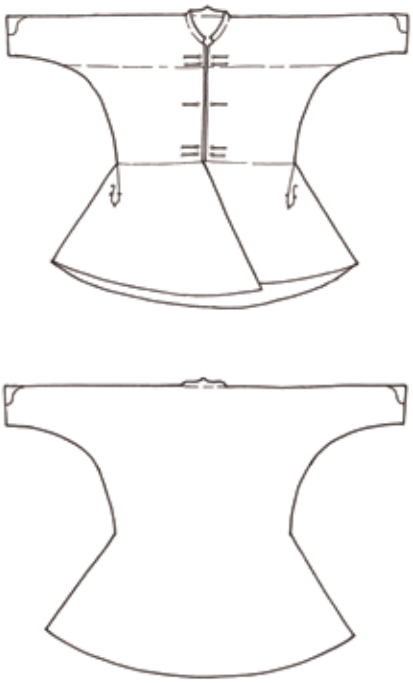

Mlsná halena. *Bílá halena*, Valašskokloboucko.

Oděvní charakteristika: dlouhý svrchní oděv s přiléhavým trupem a klínovitě rozšířenou spodní částí

Popis konstrukce: oděv využívá sytému tzv. příčného ponča, což znamená, že trup oděvu je tvořen dvěma vodorovně položenými pruhy sukna, které jsou sešity a zvalchovány, čímž vznikne rozměrný čtvercový plát materiálu s výrazným spojem uprostřed; záda, rukávy a část trupu jsou vystřiženy vcelku; materiál je v úrovni ramen přehnut, čímž vzniknou rukávy a prsní část trupu, k níž jsou přišity oba přední samostatné díly; oděv má přiléhavý trup a klínovitě rozšířenou spodní část; variantou tohoto typu kaftanu je *bílá halena* z jižního Valašska, u níž zůstává zachován společný zádový a oba rukávové díly, ovšem dolní sukňovitá část se formuje jako u *dolmanu*

- příčné pončo
- délka nad kolena
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové
- bez klop
- límec polostojatý
- kapsa švová, vložená do bočního švu
- rukávy jednodílné, k zápěstí zúžené, bez rukávové hlavice / dolní kraj rukávu hladký, v loketním švu rozparek s knoflíkem (spínátkem), kraj doplněný krytem hřbetu ruky
- zadní díl bez členění, střih kimonový, zadní díl tvarovaný, od pasu do délky klínovitě rozšířený

Materiál: hrubé bělavé tzv. halenové sukno

Výskyt a lokální názvy: Luhačovické Zálesí – *mlsná halena*, Valašsko (Hošťálková, Lužná) – *bílá halena*

KAFTAN TYPU:

DOLMAN

Oděvní charakteristika: dlouhý svrchní oděv s přiléhavým trupem a klínovitě rozšířenou spodní částí

Popis konstrukce: oděv využívá střihu tzv. podélného ponča, což znamená, že přední a zadní díly jsou střiženy z jednoho pruhu materiálu, který je na bocích doplněn rozšiřujícími klíny; takové řešení je doložené u starší vrstvy *kabátů* z Horňácka; mladší nebo řemeslně vyráběné kusy mají jednotlivé díly střižené samostatně, přičemž boční klíny jsou absorbovány do předních dílů, kdežto zadní díl zůstává střihově beze změny; kaftany totožného střihu se vyskytují v různých délkách; nejdelší sahají do poloviny lýtek a plní funkci svrchníku, který je tradičně označován jako *mente*, *mentýk;* v délce nad kolena plní funkci vrchního oděvu, nazývaného *dolman*, župice, *kabát;* nejkratší délka dosahuje na boky a nazývá se *kabaňa*, *kabanica*

- podélné pončo / jednotlivé střihové díly
- délka do hloubky sedu / délka nad kolena
- přední díl kraje rovné, od pasu k dolnímu kraji klínovitě rozšířené / přední díly asymetricky tvarované, přeložené do ozdobné légy
- bez klop / s klopou
- límec stojáček / límec polostojatý
- kapsa švová, vložená do bočního švu
- rukávy jednodílné, k zápěstí zúžené, bez rukávové hlavice / rukávy jednodílné, k zápěstí zúžené s nástavkem, bez rukávové hlavice
- dolní kraj rukávu hladký, v loketním švu rozparek s knoflíkem (spínátkem), kraj doplněný krytem hřbetu ruky
- zadní díl bez členění, střih kimonový, do délky zúžený, od pasu do délky rozšířený klínem, který je střižen vcelku s předním dílem

Materiál: jemné dílenské sukno v odstínech modré, červené a zelené barvy; na Horňácku se používá též hrubé bělavé tzv. halenové sukno

Výskyt a lokální názvy: Podluží – *dolman*, Horňácko – *kabát*, Uherskobrodsko – *mentýk*, Valašsko – *župice*

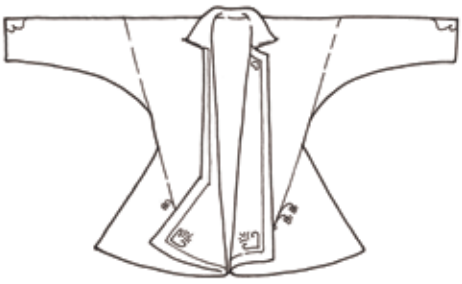

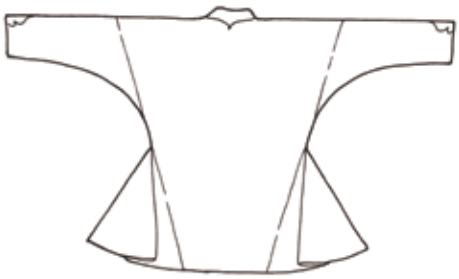

Dolman. *Kabát*, Horňácko.

Dolman. *Mentýk*, Nivnice.

KAFTAN TYPU:

HALENA

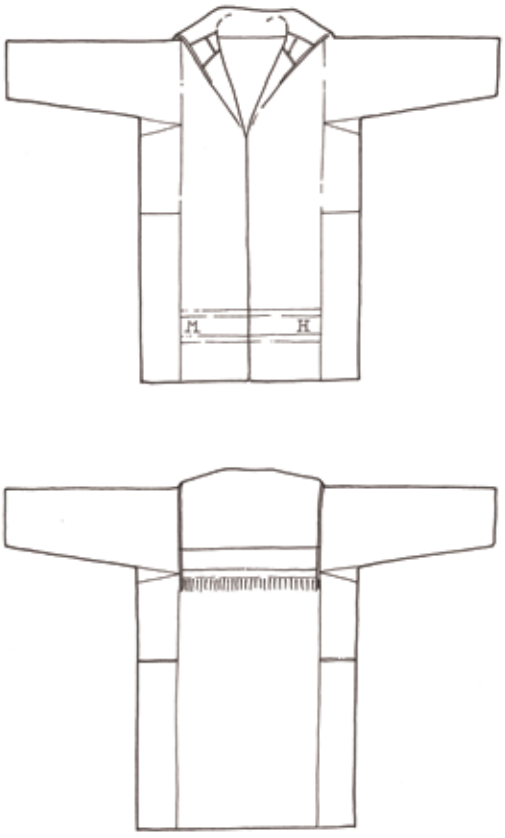

Halena. *Halena*, Javorník (Horňácko).

Oděvní charakteristika: dlouhý volný svrchní oděv s obdélným trupem, rukávy a dlouhým límcem

Popis konstrukce: oděv je výrazným představitelem panonského oděvního okruhu; s výskytem v celé karpatské kotlině, odkud se prostřednictvím trhů rozšiřoval do sousedních zemí; jediný doložený výrobce na našem území je *halenárský cech* z Kuželova; kabát, byl oblíbený jako praktické pracovní oblečení a oděv do deště, z toho důvodu byl plochý límec často sešíván v kapuci; pouze tam, kde halena přebrala funkci starších reprezentativních kabátů (Uherskobrodsko, Horňácko), byl límec prodloužen pruhem vzorované tkaniny a přibylo vyložení na klopách; přední a zadní díl je střižen z jednoho pásu materiálu, jako tzv. podélné pončo; zadní díl je rovný, jednodílný, bez členění; rukávy jednodílné, pravoúhlé, bez rukávové hlavice

- podélné pončo
- délka nad kotníky
- přední díl kraje rovné
- límec ležatý, obdélný / límec ležatý, obdélný, sešitý do kapuce / límec ležatý, obdélný, prodloužený do pasu
- bez kapes
- rukávy jednodílné, pravoúhlé, bez rukávové hlavice
- dolní kraj rukávu hladký
- zadní díl rovný, jednodílný, bez členění

Materiál: hrubé bělavé tzv. halenové sukno

Výskyt a lokální názvy: Luhačovické Zálesí a Slovácko – *halena*, Podluží – *halina*, Brněnsko

Západoevropský kabátový oděv

Předchůdcem kabátů byly v šatníku českých a moravských venkovanů mužské sukně, které funkci svrchního oděvu plnily od středověku až do posledních desetiletí 17. století. Mužské sukně patří k tunikovému oděvu. To znamená, že mají většinou celistvý uzavřený trup, rozšířený na bocích a předním a zadním středu vloženými klíny. Konzervativní střihové řešení bylo v druhé polovině 16. století na venkově nahrazeno novým typem ošacení, jehož původ je nutné hledat v prostředí jezdců a lovců sloužících na šlechtických sídlech, kde střih oděvu mohli kultivovat panští krejčí. Se starší sukní má shodnou siluetu s přiléhavým trupem, prodlouženým širokým kruhovým faldovaným *šorcem*, sahajícím od poloviny stehen po kolena. Otevřený trup uzavírají dvě rozšířené přeložené přednice, zajištěné tkanicemi. Rukávy měla sukně většinou široké se zúženými manžetami, aby pod ně bylo možné obléct spodní krátký přiléhavý kabát. Bezrukávová varianta sukně, dávající vyniknout rukávům krátkého spodního kabátu, bývá v pramenech nazývána *kaftan*. Mladší varianta z první poloviny 17. století pozbyla v přední části faldovaný *šorec*, který nahradily hladké, na bocích klínovitě rozšířené přednice – *šosy*. Skládaná část s rozparkem zůstala zachována pouze v zadní části.

Popsané řešení předznamenává vývoj mužského svrchního oděvu v průběhu 17. století. Oděv se skládá ze symetricky uspořádaných dvou zadních a dvou předních střihových dílů tvaru kruhových výsečí, v jejichž horní zúžené části je vypracovaná přiléhavá ramenní část s průkrčníkem, náramenicemi a průramky, do nichž jsou vsazeny různě tvarované, většinou však přiléhavé rukávy. Popsané střihové řešení se uplatnilo na nejrůznějších typech oděvů, počínaje dlouhými kněžskými a řeholními hábity, přes měšťanské sukně až po zkrácený oděv venkovanů, jehož střihu vcelku dobře odpovídá bílá chodská *šerka*.

Aplikace střihu kabátu *justaucorps* na starší formy mužské sukně vedla ke vzniku nového typu selského kabátu zvaného *župan*. Na rozdíl od předchozího symetrického řešení, které se uplatňuje třeba u *šerky*, jsou boční švy předsunuty na záda, kde vznikají mělké princesové a jeden středový šev, prodloužené třemi uzavřenými sklady. Na přelomu 18. a 19. století zachytil malíř Ferdinand Runk (1764–1834) takovýto *župan* v jižních Čechách (Stránská, 1949, tab. 29). V roce 1814 je v prodloužené variantě doložen na Jihlavsku (Ludvíková, 2000, s. 73). Recentní doklady z přelomu 19. a 20. století pocházejí z jižní Hané v okolí Holešova a v podobě modrého *ženícího kabátu* také z dolního Chodska.

Kabát typu *justaucorps* vychází ze střihu jezdecké sukně s přiléhavým trupem a rozšířenou spodní sukňovitou částí sahající do výše kolen, opatřenou rozparkem v dolní části zadního středu. V průběhu třicetileté války se sukně stala oblíbeným cestovním a polním oděvem vojáků i jejich šlechtických velitelů. Praktický oděv si získal oblibu samotného francouzského krále Ludvíka XIV. (1638–1715), který z něj učinil dvorský oděv, na jehož základě se na konci 70. let 17. století zformoval nový typ společenského vrchního oděvu, zvaného *justaucorps* (v českých pramenech *kabát*, kdežto němčina zůstává u obligátního *die Rock*).

Střihové řešení *justaucorps* v sobě kombinuje střih staršího typu krátkého mužského kabátu a již zmíněné jezdecké sukně. Z prvního přijal přiléhavý trup s vypasovanými zády a rukávy, z druhého rozšířenou spodní část – *šos*, sahající těsně nad kolena a s rozparkem ve spodní části zad. Rukáv je přiléhavý, hlavicový, tvarovaný v předním i loketním švu. Okraje rukávů jsou zakončené přehnutou manžetou. Na předních dílech jsou prostřiženy kapsy kryté výraznými vodorovnými, různě tvarovanými patkami. S ohledem na vypasované řešení zad s mírně předsazenými princesovými švy došlo k adekvátnímu posunu původně bočních švů a sjednocení v jediném dlouhém švu. V jeho spodní části se nacházelo několik skladů, které fixovaly původní klínovité rozšíření na bocích. Uspořádání zad s tvarujícími princesovými švy, prodlouženými několika sklady ve spodní části šosu a rozparkem uprostřed, se stalo pro *justaucorps* typickým a dobře rozpoznatelným prvkem,

který se uplatnil na několika dalších oděvních součástech souvisejících s jeho nošením. Oděvní sestava francouzského *justaucorps*, *kamizoly* a *spodků* se v posledních desetiletích 17. století rozšířila do celé Evropy a stala se základem společenského oděvu šlechticů, měšťanů, venkovanů, a dokonce se uplatnila jako armádní uniforma. S novým typem módního oděvu se v českém prostředí setkáváme relativně bez vetšího odstupu. V knize krejčovských střihů z Tábora z roku 1712 jsou zachyceny hned tři varianty módního *justaucorps* – kabátu, které pocházejí z poslední třetiny 17. a počátku 18. století. Nejmladší z nich je doplněn o krátké kalhoty – *spodky* a rukávovou vestu – *kamizolu* (Šimša, 2013, s. 231).

V osmém dílu obrazových příloh francouzské *Encyklopedie* (1772) jsou publikovány střihy a popisy všech základních oděvních součástí mužského oděvu: společenský kabát typu *justaucorps* (zde ovšem nazvaný *habit*); neformální kabát – *fraque*; delší jezdecký kabát volného střihu s širokým polostojatým límcem – *redingot*; dlouhý rukávový plášť s širokým zdvojeným límcem – *roquelaure*; dlouhý kolový plášť – *manteau*. K nim náleží krátké kalhoty pod kolena – *culotte* a dlouhá rukávová vesta – *veste*, kopírující střih kabátu. Ze střihu kabátového oděvu vychází i kněžský oděv, který reprezentuje dlouhá *soutane* a spodní krátká *soutanela*, doplněná krátkými kalhotami a pláštěm.

Vedle *justaucorps* se ve výčtu mužských kabátů objevují dva nové typy – *frak* a *redingot* – které zásadním způsobem ovlivnily formování mužského kabátového oděvu v 18. a 19. století. *Frak* byl ještě v polovině 18. století neformálním oděvem, jenž sice vycházel ze střihové konstrukce společenského kabátu, současně však byl lépe přizpůsoben běžnému nošení. Po vzoru vojenského kabátu měl přiléhavou siluetu se zúženými šosy a zády tvarujícími trupovou část s oble zešikmenými rozevřenými přednicemi, které odhalovaly vestu a kalhoty na břiše a stehnech. Přednice *fraku* se nespínaly na knoflíky, ale pouze na háčky, u civilní varianty na tkanice a šňůry, nejčastěji však zůstávaly nesepnuté. Kolem roku 1770 se tato oděvní novinka, jak konstatuje francouzská *Encyklopedie*, stala společenským, a dokonce i dvorským oděvem, kterým zůstala až do vypuknutí Velké francouzské revoluce. Na společenské výsluní navrátil *frak* Napoleon Bonaparte, který z něj učinil oděv dvora a státních úředníků. Nejdéle zůstal *frac à la française* v užívání diplomatů, kteří jej nosili při audiencích a oficiálních příležitostech ještě po celou první polovinu 19. století. Anglická varianta *frac à l'anglaise* si oproti tomu mnohem déle uchovala svou civilní podobu s řadou praktických prvků, jako jsou rovné, knoflíky spínané přednice a od pasu ke kolenům zešikmené šosy. Některé prvky převzal *anglický frak* z cestovního kabátu *redingot*, s nímž má společné přeložené přednice spínané na dvě řady knoflíků, přeložené klopy a polostojatý límec. V 80. a 90. letech 18. století se ve Francii stal *anglický frak* oděvem svobodomyslných mužů a později i první generace radikálních revolučních politiků, kteří jej dále intenzivně střihově přetvářeli. *Frak* získal vysoký přeložený stojatý límec a výrazné trojúhelníkové klopy. Přední část šosů byla postupně až na boky odstřižena a zachována zůstala pouze jejich zadní část, přičemž z počátku sahala až ke kolenům, později se zkrátila do poloviny stehen. Kratší varianta, kryjící pouze hýždě, byla ve shodě s dobovou oděvní terminologií nazývána *veston*.

Redingot, druhá z oděvních novinek, stojí na pomezí mezi kabátem a rukávovým pláštěm. Jak napovídá jeho zkomolené pojmenování, odvozené z anglického *riding coat*, jednalo se o praktický cestovní oděv uzpůsobený jízdě na koni. Ještě v polovině 18. století měl prodlouženou délku s širokými šosy zahalujícími stehna a přeloženými přednicemi, sepnutými dvěma řadami knoflíků, kryjícími hruď. Ramena, paže a záda chránil před chladem a deštěm široký kolový jednoduchý či zdvojený límec. V okamžiku, kdy se ve Francii stal z *fraku* společenský oděv, přebral *redingot* roli neformálního kabátu. Prošel módní kultivací ve stylu *justaucorps* a stal se z něj úbor vhodný pro sportovní aktivity, jako byl

lov, jízda na koni a procházky přírodou. Nově získal přiléhavý trup s princesově tvarovanými zády, prodlouženými skládanými šosy a rozparkem uprostřed. Současně si ovšem zachoval všechny znaky praktického oděvu na cesty, jako je délka, dvouřadové zapínání, manžety na rukávech a plochý límec. *Redingot* se nosil dvěma způsoby, buďto přímo na vestě jako neformální kabát, nebo přes *frak* jako svrchní plášť s rukávy. Anglická varianta se šila dokonce s širokým kolovým jednoduchým či zdvojeným límcem.

Redingot zůstal v užívání po celou první polovinu 19. století. Neformální vrchní kabát přijal dobovou biedermeierovskou siluetu se zvýrazněnými rameny a zúženým pasem, které vyhovovalo přiléhavé střihové řešení s jednořadovým zapínáním a se široce rozevřenými přednicemi, lemovanými šálovým límcem. Zdůrazněná ramena a úzký pas měla i svrchní plášťová varianta. Na rozdíl od kabátové však byla delší, často do poloviny lýtek, přednice byly přeložené s dvouřadovým zapínáním, klopami a plochým límcem s fazonkou.

Stejný původ a střih s volnější siluetou má kabát z druhé poloviny 19. století nazvaný obecně *kaiserrock* (ve francouzštině *paleot*) s dvouřadovým zapínáním s klopou a plochým límcem s fazonkou. Přiléhavé rukávy kabátu mají hladce nasazenou hlavici, spodní část v délce pod kolena je s ohledem na úsporu materiálu střižena samostatně. Sklady v zadní části jsou omezeny na minimum, rozparek uprostřed však zůstává.

Kabátový oděv na venkově

Doklady pronikání nového oděvního kompletu reprezentovaného kabátem *justaucorps*, *kamizolou* a *spodky* nacházíme v soupisech pozůstalostí venkovského obyvatelstva panství Sovinec na severní Moravě již na konci 17. století. Z počátku 18. století pocházejí i první ikonografické doklady mužského kabátu v oděvu selského páru z Postoloprt ve středních Čechách. Lze tedy předpokládat, že v průběhu 18. století se zmíněná oděvní sestava rozšířila, s výjimkou jihu a východu Moravy a přilehlé části těšínského Slezska, do většiny českých i moravských regionů (Křížová – Šimša, 2013, s. 87, 97, 93 a 116). Zatímco krátké kalhoty a vesta se staly standardním mužským oděvem, kabát byl vyhrazen pro ženaté, sociálně dobře situované muže – sedláky, kteří si jej pořizovali jako viditelné potvrzení svého sociálního statusu. Album mužských a ženských krojů autorů Antonína Pucherny (1776–1852) a Ludvíka Arnošta Buqoye (1783–1834) z počátku 19. století zachycuje valnou většinu mužských figur z jednotlivých českých krajů právě v tomto typu oděvu. Kromě základní střihové konstrukce *justaucorps* jsou patrné i vlivy módních kabátů z konce 18. století, které přinesly řadu inovací ve střihu i v detailech. Z *redingotu* zřejmě vychází prodloužení kabátu pod kolena a zúžení zádových dílů, *frak* zase obohatil střih o tvar manžet s vertikální légou a šikmo položené patkové kapsy. V této podobě, jen s prodloužením ke kotníkům, se *selský* či *kmotrovský kabát* udržel v užívání po celou první polovinu 19. století.

Na Moravě byla situace jiná. Kabáty se uplatnily především na západní a střední Moravě, kdežto východ preferoval různé typy kaftanového oděvu. V souboru kvašů z roku 1814 se podobné typy kabátů objevují především na západní a střední Moravě, počínaje Znojemskem, Dačickem a Telčskem přes Kunštátsko, Moravskotřebovsko, Konicko a Slavkovsko a zasahuje až na západní část Hané (Ludvíková, 2000, s. 73, 75, 77, 80, 82, 87, 89, 90, 93, 121, 127, 137 a 149). Starší forma *justaucorps* se objevuje ojediněle, a to téměř výhradně v německy mluvících regionech Hřebečska a Opavska a na jazykově smíšeném území Ostravska (Ludvíková, 2000, s. 78, 91, 105, 112, 113, 116, 128 a 139). V prostředí menších měst a městeček najdeme i doklady nošení *francouzského* (Jesenčany, Konice) a *anglického fraku* (Strážnice, Jezernice) (Ludvíková, 2000, s. 97, 101, 130 a 132). Podél obchodní cesty do Slezska na východním okraji Hané, na Libavé a Kravařsku, se objevují i relativně moderní formy *redingotu* z přelomu 18. a 19. století. Vedle prodloužené délky pod kolena se jejich střih vyznačuje zapínáním přednic na dvě řady knoflíků, přehnutou klopou a stojatým límcem a v případě Jezernice dokonce i dalším zdvojeným kolovým límcem (Ludvíková, 2000, s. 95, 97, 98, 101, 130, 132 a 153).

Průběžnou obměnu střihových řešení mužských venkovských kabátů, reagujících na dobovou městskou módu, dokládá výskyt biedermeierovského *redingotu* na Hřebečsku a Kravařsku. Módní kabát, jehož střihová prodloužená silueta akcentuje rozšířené ramenní partie a zúžený pas, je na Hřebečsku doložen oděvem ženicha a družby již ve 20. letech 19. století. Znovu se s ním setkáváme v *Hornových litografiích* z roku 1836, kdy prodlouženou variantu plášťového *redingotu* má na sobě ženatý muž, kdežto ženich má oblečenou dobovou módní variantu kabátového *redingotu* po kolena s šikmo přehnutými klopami, ležatým límcem a výraznými rukávy s nabíranou hlavicí (Křížová – Šimša, 2013, s. 140, 141, 206, 207 a 235). V českém prostředí je *redingot* doložen v oděvu venkovanů z Křivoklátska a Českodubska účastnících se korunovačních slavností v Praze roku 1836. O jedno desetiletí později jsou v tomto typu kabátu zobrazeni muži z Českobudějovicka (Beck, 1841). Obyvatelé ostatních regionů si však většinou stále vystačili s prodlouženou variantou starších *selských kabátů*.

V druhé polovině 19. století se objevuje dvouřadový volnější kabát shodného střihu i původu – *kaiserrock*. Jeho výskyt je doložen na Jihlavsku a Kravařsku, kde se nosil jako svatební oděv. Ze stejného střihového schématu vychází zkrácený kabát z čer-

veného sukna – *dolman*, s nímž se setkáváme v okolí Břeclavi a na Podluží. Vzorem mu byla dragounská uniforma rakousko-uherské armády užívaná v poslední třetině 19. století, ušitá z červeného sukna s modrým šňůrováním.

Na počátku 20. století se na venkově uplatnil zkrácený mužský kabát, na Slovácku zvaný *súkeňák* či *someťák*, v Beskydech *burnuska* či *kabanica*. Vzorem mu byl vycházkový námořnický oděv (anglicky *pea coat*), jenž si vystěhovalci do Ameriky přiváželi jako praktickou a cenově dostupnou alternativu zimního oblečení. Kabát má dvouřadově zapínanou přednici s přehnutou klopou a polostojatým límcem s fazonkou. Záda jsou členěna dvěma princesovými tvarujícími švy s rozparkem uprostřed. Na Strážnicku a Veselsku se vyráběl obvykle z modrého továrního sukna s černým sametovým límcem a nosil se jako sváteční oděv. Na horním Vsacku a Jablunkovsku se šil z hrubého hnědého nebo melírovaného sukna a nejdéle si ho ve svém odívání podrželi pastýři ovcí (Malicki, 1956, s. 47).

Mužské kabáty – typologie

Hlavní a vedlejší identifikační prvky: přední díl, členění zadního dílu

Konstrukční prvky zahrnuté do popisu oděvní součásti: konstrukční řešení, délka, přední díl, tvar předních krajů a zapínání, klopy, límec, kapsy na předních dílech, rukávy, dolní kraj rukávu, členění zadního dílu

KABÁT TYPU:

ŠERKA

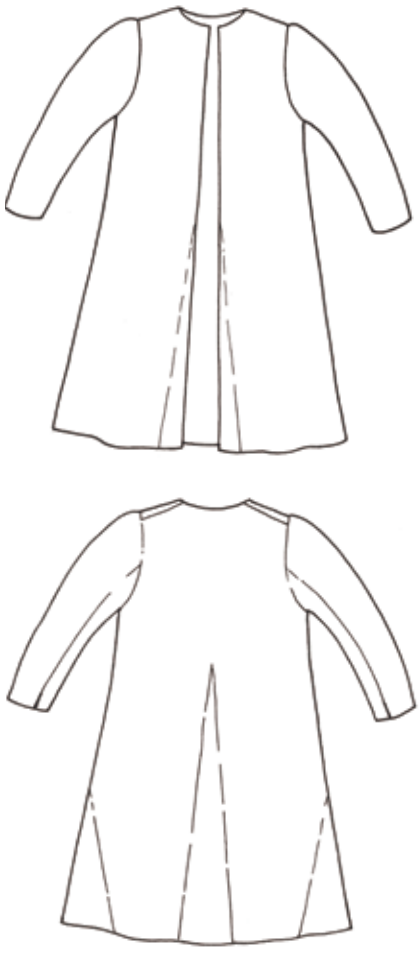

Šerka. *Šerka*, Chodsko.

Oděvní charakteristika: dlouhý volný kabát s rukávy z bílé hrubé tkaniny, sahající do výše kolen

Popis konstrukce: vychází ze západoevropské krejčovské tradice mužských sukní z přelomu 16. a 17. století; jednotlivé střihové díly mají tvar kruhových výsečí, čehož je dosaženo nadšitím klínů na bocích a vložením klínu do nástřihu v zadním středu

- jednotlivé střihové díly
- délka nad kolena
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové
- bez klop
- bez límce
- bez kapes
- rukávy jednodílné k zápěstí zúžené, hlavicové
- dolní kraj rukávu hladký
- zadní díl dvoudílný, rozšířený středovým a bočními švy

Materiál: dílenská směsová vlněná tkanina

Výskyt a lokální názvy: horní Chodsko – *šerka*

KABÁT TYPU:

ŽUPAN

Oděvní charakteristika: dlouhý volný kabát se třemi sklady na zádových dílech

Popis konstrukce: oděv vychází ze západoevropské krejčovské tradice mužských sukní ze 17. století, jejichž střihu se nejvíce blíží chodská *šerka*; v průběhu 18. století však byl její střih inovován pod vlivem *justaucorps*, z nějž převzal skladbu zádových dílů členěných dvěma princesovými a jedním středovým švem, které jsou prodlouženy uzavřenými sklady; trup je volný a v dolní části rozšířený, s délkou po kotníky

- jednotlivé střihové díly
- délka nad kotníky
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové
- bez klop
- límec stojáček
- bez kapes
- rukávy sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové
- dolní kraj rukávu s nadstavenou manžetou ozdobenou tvarovanou lištou s knoflíky
- zadní díl tvarovaný, členěný středovým a podélnými princesovými švy, od pasu do délky švy rozšířené klínovými záhyby

Materiál: dílenské sukno v bílé, světle i tmavě modré barvě

Výskyt a lokální názvy: jižní Čechy – Netolicko – *župan*, dolní Chodsko – *kabát*, Haná – Holešovsko – *halina*

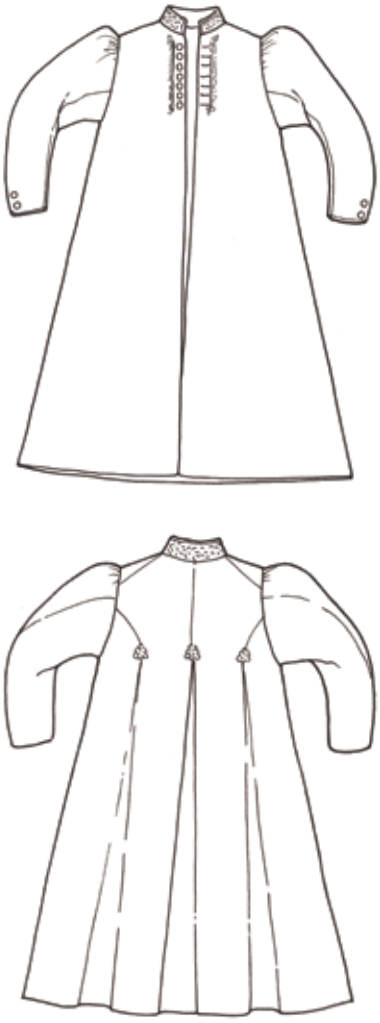

Župan. *Župan*, Netolicko (jižní Čechy).

KABÁT TYPU:

JUSTAUCORPS

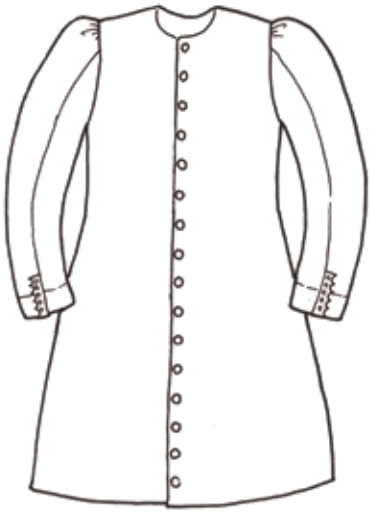

Justaucorps. *Kabát*, Krumlovsko.

Oděvní charakteristika: kabát po kolena s přiléhavým trupem a rozšířenými šosy skládanými do varhánků

Popis konstrukce: oděv vychází ze západoevropské tradice mužských kabátů ze 17. století, jejichž střih prošel v prostředí francouzského královského dvora krejčovskou kultivací, jejímž výsledkem byl nový typ kabátu; *justaucorps* má propracovaný střih s přiléhavým trupem s jednořadovým zapínáním a zády členěnými princesovými švy; spodní část sahá do výše kolen, je rozšířená skládanými šosy a středovým rozparkem; rukávy jsou sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové

- jednotlivé střihové díly
- délka nad kolena
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové
- bez klop
- bez límce
- kapsy boční výpustkové se špičatě tvarovanou patkou / bez kapes
- rukávy sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové
- dolní kraj rukávu, v loketním švu rozparek s knoflíkem (spínátkem), přehnutá manžeta
- zadní díl tvarovaný, členěný středovým a podélnými princesovými švy, od pasu do délky rozšířené klínovými záhyby a překladovým rozparkem uprostřed

Materiál: jemné dílenské sukno v odstínech modré, zelené a černé barvy

Výskyt: ještě v závěru 18. století byl tento typ kabátu v Čechách, na západní Moravě a ve Slezsku rozšířen téměř plošně, konkrétní doklad však existuje zatím jediný – v divadelní šatně Českokrumlovského zámeckého divadla

KABÁT TYPU:

REDINGOT

Oděvní charakteristika: dlouhý kabát s přednicemi spínanými na dvě řady knoflíků a rozšířenými šosy skládanými do varhánků

Popis konstrukce: oděv vychází ze západoevropské krejčovské tradice mužského *justaucorps*, kterou přizpůsobuje potřebám neformálního oděvu pro dobové sportovní aktivity; trup je v horní části přiléhavý s dvouřadovým zapínáním, pod pasem rozšířený, s délkou po kotníky; záda jsou tvarována dvěma princesovými a jedním středovým švem, které jsou pod pasem rozšířené a formované do skládaných šosů a středového rozparku; rukávy jsou sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové

- jednotlivé střihové díly
- délka nad kotníky
- přední díl kraje rovné, zapínání dvouřadové
- s klopou
- límec stojáček
- bez kapes
- rukávy sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové
- dolní kraj rukávu s nadstavenou manžetou ozdobenou tvarovanou lištou s knoflíky
- zadní díl tvarovaný, členěný středovým a podélnými princesovými švy, od pasu do délky rozšířené klínovými záhyby a překladovým rozparkem uprostřed

Materiál: dílenské sukno v tmavě modré, zelené i černé barvě

Výskyt: jižní Čechy – Netolicko

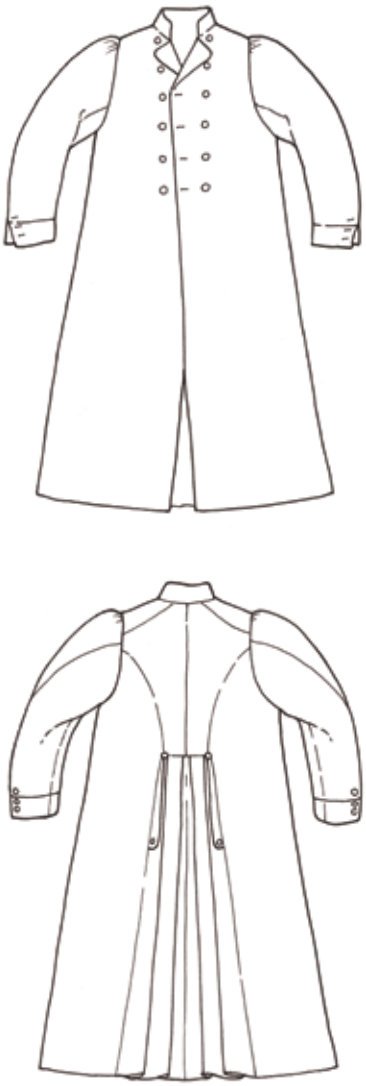

Redingot. *Kabát*, Netolicko (jižní Čechy).

KABÁT TYPU:

KABÁT SELSKÝ

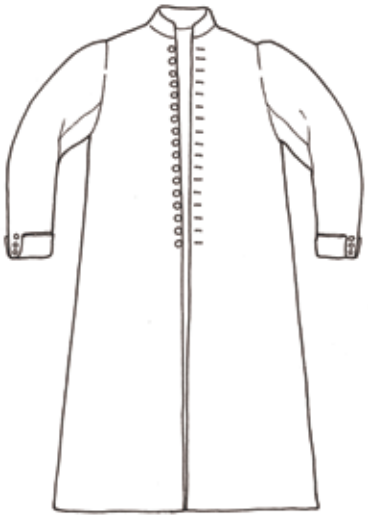

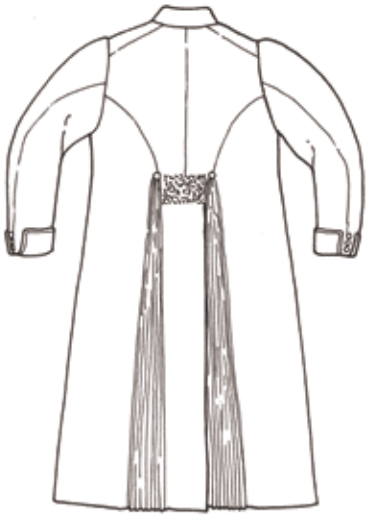

Kabát selský. *Kabát kmotrovský,* Litomyšl.

Oděvní charakteristika: dlouhý kabát s přiléhavým trupem a rozšířenými šosy skládanými do varhánků

Popis konstrukce: oděv vychází ze západoevropské krejčovské tradice mužského *justaucorps*; v délce je však ovlivněn *redingotem*; trup je v horní části přiléhavý s jednořadovým zapínáním, nad pasem rozšířený, s délkou po kotníky; záda jsou tvarována typickými princesovými švy, které jsou pod pasem rozšířené a formované do skládaných šosů a středového rozparku; rukávy jsou sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové

- jednotlivé střihové díly
- délka nad kotníky
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové
- bez klop
- límec stojáček
- bez kapes
- rukávy sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové
- dolní kraj rukávu s nadstavenou manžetou ozdobenou tvarovanou lištou s knoflíky
- zadní díl tvarovaný, členěný středovým a podélnými princesovými švy, od pasu do délky rozšířené klínovými záhyby a překladovým rozparkem uprostřed

Materiál: dílenské sukno v bílé, světle i tmavě modré barvě

Výskyt a lokální názvy: Plzeňsko – *kabát*, Pojizeří – *kabát*, Vysokomýtsko – *kabát,* Litomyšlsko – *kabát kmotrovský*

Kabát selský. *Kabát*, Pojizeří.

KABÁT TYPU:

KAISERROCK

Oděvní charakteristika: kabát po kolena s přiléhavými přednicemi sepnutými dvěma řadami knoflíků

Popis konstrukce: oděv čerpá ze střihu módní varianty *redingotu* z první poloviny 19. století, s níž má společné utváření předního i zadního dílu; střih se ustálil kolem poloviny 19. století jako *salonní kabát*; trup je přiléhavý s širokými přednicemi, sepnutými dvěma řadami knoflíků; záda jsou tvarovaná dvěma princesovými a jedním středovým švem; samostatně střižené šosy sahající do poloviny lýtek jsou v zadní části členěny dvěma sklady a středovým rozparkem; rukávy jsou sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové

- jednotlivé střihové díly
- délka nad kolena
- přední díl kraje rovné, zapínání dvouřadové
- s klopou
- límec fazonkový
- kapsy boční výpustkové se špičatě tvarovanou patkou
- rukávy sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové
- dolní kraj rukávu hladký
- zadní díl tvarovaný, členěný středovým a podélnými princesovými švy, od pasu do délky rozšířené klínovými záhyby a překladovým rozparkem uprostřed

Materiál: jemné dílenské sukno v černé barvě

Výskyt a lokální názvy: Horácko – *kaiserrock*, Kravařsko – *kabát*

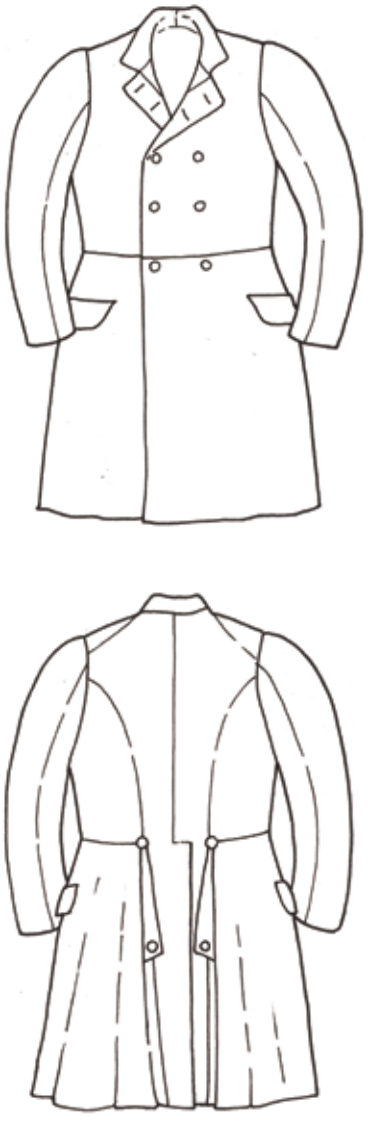

Kaiserrock. *Kabát*, Kravařsko (severní Morava).

KABÁT TYPU:

BURNUS

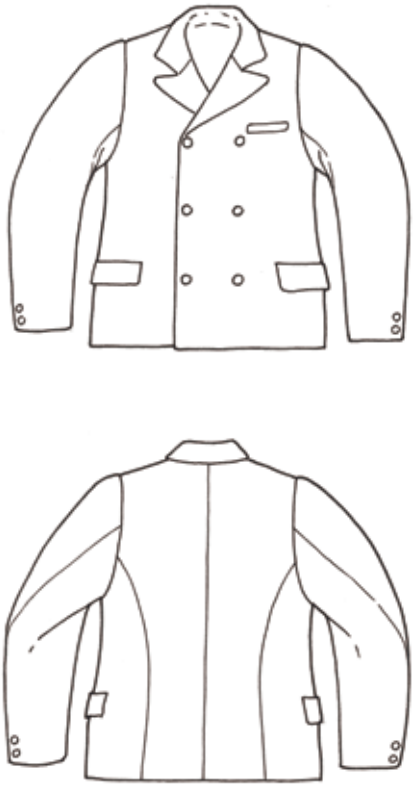

Burnus. *Súkeňák*, Veselsko.

Oděvní charakteristika: krátký kabát s přiléhavými přednicemi, sepnutými dvěma řadami knoflíků

Popis konstrukce: oděv vychází ze střihu pracovních kabátů typu *pea coat* z druhé poloviny 19. století, které se vyznačují zkrácenou délkou na boky a jednodušším střihem zádových dílů; kabát představuje běžný oděv hojně užívaný námořníky, který se na naše území dostal prostřednictvím *amerikánů*, vracejících se do vlasti; široké přednice sepnuté dvěma řadami knoflíků přecházejí ve špičaté klopy spojené fazonkou s polostojatým límcem; záda jsou tvarovaná dvěma mělkými princesovými a jedním středovým švem zakončeným překrytovým rozparkem

- jednotlivé střihové díly
- délka do hloubky sedu
- přední díl kraje rovné, zapínání dvouřadové
- s klopou
- límec fazonkový
- kapsy boční výpustkové se špičatě tvarovanou patkou / kapsy boční výpustkové s tvarovanou patkou, náprsní kapsa lištová
- rukávy plášťové, dvoudílné, tvarované v loketním švu, hlavicové
- dolní kraj rukávu hladký
- zadní díl tvarovaný, členěný středovým švem a podélnými princesovými švy s překladovým rozparkem uprostřed

Materiál: jemné dílenské sukno v odstínech modré a černé barvy, hrubé sukno hnědorudé barvy

Výskyt a lokální názvy: Slovácko – *súkeňák*, Valašsko – *burnus*, Těšínsko – *guniok*, Doudlebsko – *kabát*

Mužské kabátky

Kabátek je oděvní součást plnící funkci vrchního oděvu určeného k ochraně trupu a paží, a to včetně dalších vrstev oděvu, jako je košile a vesta bez rukávů, s nimiž bývá obvykle kombinován. Na rozdíl od kabátů jsou kabátky výrazně kratší, přičemž hraniční se jeví délka na boky, která odlišuje dlouhé kabátky od zkrácených kabátů. V průběhu 18. století se délka vrchního oděvu stala výrazným znakem příslušnosti ke konkrétní věkové kategorii, počínaje dětstvím (kabátek do pasu), přes jinošství (kabátek do hloubky sedu), až po dospělost (kabát po kolena). Stejně tak odrážela délka i sociální postavení nositele, na jehož nejnižším stupni stála městská chudina, dělníci a námořníci, nosící krátký kabátek do pasu (ve francouzštině *carmagnola*). Na venkově měli podobné postavení svobodní mladí muži, jimž příslušel také krátký kabátek. Oproti nim drobní rolníci nosili zkrácený kabát do hloubi sedu a bohatí sedláci *justaucorps* po kolena. U obyvatel městeček se mohla objevit i zkrácená varianta *fraku* či dlouhý *redingot*.

Konstrukce kabátků vesměs kopíruje střihy mužských kabátů v 18. a 19. století, které se formovaly pod vlivem francouzského *justaucorps*. Střihové detaily oděvu – přední díly s jednořadovým zapínáním a kapsami se špičatě krojenými patkami, boční švy předsazené na záda, zadní díl tvarovaný princesovými švy, pod pasem klínovitě rozšířenými a naskládanými do oblých varhánků, se středovým švem zakončeným překrytovým rozparkem – nacházíme na valné většině kabátků.

Vývoj kabátků se ubíral dvěma základními cestami, z nichž jedna je spojena s krácením svrchního kabátu, kdežto druhá s postupnou proměnou spodní rukávové vesty. V českém prostředí se s novým oděvním kompletem složeným z *kabátu*, *kamizoly* a *spodků* setkáváme relativně brzy bez velkého odstupu za ostatní Evropou. Z pozůstalostních soupisů panství Sovinec na severní Moravě je zřejmé, že venkovská honorace jej začala nosit již v posledních desetiletích 17. století, venkované o dvě desetiletí později. Česky psaná kniha krejčovských střihů z Tábora z roku 1712 obsahuje hned tři varianty módního kabátu *justaucorps*, ovšem rukávová vesta – *kamizola* a krátké kalhoty – *spodky* jsou zakresleny pouze u nejmladšího z nich, odpovídajícího počátku 18. století (Šimša, 2013, s. 231). Střih rukávové vesty kopíruje střih kabátu, který se vyznačuje přiléhavým trupem a rozšířenou spodní částí, sahající do poloviny stehen. Zajímavým detailem jsou klínovitě rozšířené šosy s naznačením skladů do oblých varhánků. Později tento detail mizí a švy jsou zakončeny překrytovými rozparky.

Doklady zkracování kabátu typu *justaucorps* zaznamenáváme v druhé polovině 18. století a vesměs se s ním setkáváme v oděvu nižších sociálních vrstev, jako byli řemeslníci či drobní venkovští rolníci, kteří si nemohli dovolit dlouhý *selský kabát* typický pro majetné sedláky. Nový oděv si zachoval všechny střihové detaily typické pro vrchní šat, především manžety na rukávech, stojatý límec a skládané šosy, prodlužující švy zádových dílů. Zkrácený kabát, umožňující větší volnost pohybu a snazší chůzi v lese či jízdu na koni, upřednostňovali hajní, myslivci a obecně lovci, kteří jej navíc kombinovali s širší dvouřadově zapínanou přednicí (Waugh, 1964, obr. 16). Snaha po úspoře materiálu a tím výdajů na výstroj vedla dokonce i vládu Marie Terezie k zavedení armádního zkráceného kabátu označovaného jako *Röckel – kabátec*. Od roku 1768 se na několik desetiletí stal součástí oděvu rakouských i uherských pěšáků, čímž se jejich uniforma výrazně odlišovala od ostatních evropských armád, které užívaly kabát typu *frak*, sahající ke kolenům.

Zkracování se nevyhnulo ani novým typům kabátů, jako byly *francouzský* a *anglický frak*, které se ve společenském oděvu prosadily v posledních dvou desetiletích 18. století. Zkrácená varianta jednořadově zapínaného *fraku* se v módních žurnálech objevuje již v prvních desetiletích 19. století. Oděv v délce do poloviny stehen byl vnímán jako zkrácená varianta *fraku*, určená ke specifickým, sice neformálním, ale společensky sledovaným činnostem. Oproti tomu kratší varianta, sahající do hloubi sedu, bývá označována výrazem *veston*. Kabátek měl kratičké šosy zakrývající pouze hýždě. Vyobrazeni jsou v něm většinou žokejové, případně mladíci při sportovních aktivitách, kde se uplatnila i zkrácená varianta *anglického fraku* s širokými přednicemi spínanými

na dvě řady knoflíků typickými trojúhelníkovými klopami a stojatým límcem. Spodní, na čelní straně otevřená část *fraku* mohla mít přednice od pasu ke spodnímu okraji zešikmené, eventuálně obloukově vykrojené. V některých případech mohl být horní okraj posunut na úroveň pasu, čímž odhalil spodní část vesty, což bylo obvyklé u módní varianty *anglického fraku* z prvních desetiletí 19. století.

Jednou z mála oblastí, kde můžeme uplatnění zkrácených kabátů a kabátků sledovat, je uniforma britského námořnictva z přelomu 18. a 19. století. Oděv v té době prošel výraznou stratifikací a délka svrchního oblečení byla přímo úměrná postavení námořníka na lodi. Kapitán a důstojníci nosili *francouzský frak* s oble střiženými přednicemi, poddůstojníci oblékali zkrácený *anglický frak* s dvouřadovým zapínáním a kadeti měli kabát zkrácený do hloubky sedu s dvouřadovým zapínáním a zešikmenými přednicemi. Na prosté námořníky zůstal kabátek s dvouřadovým zapínáním, sahající mírně pod pas či na boky (Ossowski, 2008, s. 184). Kabátek tvořil standardní oděv lodníků, jež chránil před krajně nepříznivými povětrnostními i teplotními podmínkami. Z toho důvodu byl ušit ze sukna či vlněného flanelu (*páj/pij/pea*), který mu dal pojmenování – *pea cout*. Kabátek měl širší, na hrudi se překrývající přednice, spínané na dvě řady knoflíků, s nimiž se jinak běžně setkáváme u jezdeckých a loveckých kabátů. Přednice byly podloženy bílým suknem, takže při převrácení a připnutí knoflíky vytvořily kontrastní bílé *revery*, jaké byly obvyklé na vojenských uniformách. Kabátek s dvouřadovým zapínáním byl zřejmě s námořníky (*mariner*) spojen do té míry, že na něj přešlo i jejich pojmenování. V polštině se *marynarka* stala synonymem pro venkovský mužský dvouřadový kabátek (Bazielich, 2000, s. 57) a přeneseně i pánské dvouřadové neformální sako, jinak zvané *blejzr*. Stejného původu je nejspíš i pojmenování *marinka*, označující na Moravě krátký ženský nebo mužský dvouřadový kabátek.

Vývoj zkrácených kabátů završuje na počátku 19. století přiléhavý kabátek zvaný *špenzr*, jehož střih koresponduje s trupovou částí *anglického fraku* a *redingotu*. Jeho vznik souvisí s dobovým nárůstem obliby kabátků, z nichž se stala nedílná součást neformálního ženského a mužského módního oděvu. Souběžně s tím byl kabátek přizpůsobován nově nastupující empírové oděvní siluetě, preferující zvýšenou linii pasu. Novinka se uplatnila nejen v oděvu žen, ale též mužů, u nichž naprosto změnila poměr mezi oděvem horní a dolní části těla. Kalhoty se výrazně prodloužily, takže jejich horní okraj sahal vysoko nad pas, vesta se adekvátně tomu zkrátila, což vedlo ke vzniku jejích nejkratších variant. Krácení se dotklo též kabátu, zastoupeného francouzskou a anglickou variantou *fraku* a v jisté míře i *špenzru*, korespondujícího s délkou vesty.

*Špenzr*y mají přiléhavý až vypasovaný trup, k čemuž se používala metoda uplatňovaná již dříve u formálních kabátů – radikální zúžení dolní části zádových dílů, ovšem bez adekvátního rozšíření spodní části předních dílů. Výsledkem bylo, že se celá spodní část předního dílu posunula dozadu a z doposud svislé přednice se rázem stala přednice zešikmená, lépe vyhovující vypasované oděvní siluetě. *Špenzr* se vyskytuje ve variantě s jednořadovou i dvouřadovou zešikmenou přednicí. Jednořadová přednice se uplatnila především v armádní výstroji a z ní odvozeného civilního oděvu. Dvouřadová přednice se vyskytuje pouze u civilního oděvu a v průběhu prvních desetiletí 19. století doznala značného střihového vývoje. Zpočátku byla odshora dolů rovná s možností vytvoření nevelké přehnuté klopy v horní části, na níž navazoval různě řešený stojatý límec či stojatý límec s převěsem a nakonec límec polostojatý. Mladší varianty *špenzru* kopírují vývoj trupové části anglického dvouřadového i jednořadového *fraku*, pro nějž bylo typické přehnutí přednice za vzniku dlouhé klopy, zabírající téměř dvě třetiny její délky, která je fazonkou spojena s polostojatým límcem. Záda jsou výrazně zúžená, princesové švy se v dolní části zad téměř sbíhají a většinou jsou po celé délce sešité, případně v závislosti na místních zvyklostech mohou být zakončeny dvěma překrytovými rozparky či jednoduchými varhánky.

Popsané změny se projevily nejen v civilním, ale i ve vojenském oděvu evropských armád, které v průbě-

hu napoleonských válek zaváděly do uniforem řadové pěchoty a jízdy dlouhé kalhoty, krátkou vestu a *frak*. Krátké kabátky se většinou uplatnily v uniformě speciálních jednotek, jako byly polní či jízdní myslivci. S tímto prostředím souvisí i další typický detail, jímž jsou malé kulovité knoflíky usnadňující zapínání. Ty se u *špenzru* uplatňují ve dvou hustých sbíhajících se řadách, sahajících od spodního okraje přednic až na ramena. Kromě dvouřadové se jako ozdobný detail vyskytují též na jednořadové přednici, a to jak u civilních, tak vojenských oděvů.

Druhá cesta ve vývoji kabátku se odvíjela z postupné proměny rukávové vesty, s níž se poprvé setkáváme v česky psané knize krejčovských střihů z Tábora z roku 1712, kde je zakreslena společně s kabátem typu *justaucorps*, jehož střih do velké míry kopíruje (Šimša, 2013, s. 231). Rukávová vesta se kromě kombinace s kabátem rychle uplatnila také jako neformální domácí oděv, kterému muži dávali přednost před málo pohodlným těsným kabátem. Že se jedná o oděv nošený pod kabátem, zdůrazňovaly i použité materiály, z nichž nejkvalitnější byl vyhrazen pro obě přednice, kdežto záda a rukávy byly ušité z méně kvalitních jednobarevných nevzorovaných látek, případně plátěné podšívkoviny. V prostředí městských řemeslníků a venkovanů mohla být rukávová vesta užívaná i jako oděv hlavní, přičemž cenově nákladný kabát byl určený pro zvlášť významné příležitosti, respektive jako oděv zimní. Na rozdíl od běžné rukávové vesty se šil celý z jednoho druhu materiálu. Většinou se jednalo o méně kvalitní sukno nebo pevné plátno opatřené podšívkou. Oděv tak funkčně i vizuálně připomínal kabátek, i když si stále zachovával všechny znaky spodního oděvu – jednořadově zapínaná přednice, zakončení zádových švů překrytovými rozparky, rukávy bez manžet a průkrčník bez límce. A jelikož se vlastně jednalo o rukávovou vestu, oblékala se tato na košili, jak je patrné z některých vyobrazení z posledních desetiletí 18. století. Úzký vztah kabátků a vest je dobře patrný na společných proměnách délky, která kolísá od kolen (na přelomu 17. a 18. století), přes polovinu stehen (ve 30. letech 18. století), do hloubi sedu (v 60. letech 18. století), až po délku na boky (v 70. letech 18. století), do pasu (v 80. a 90. letech 18. století) a nakonec i nad pas (v prvním desetiletí 19. století).

Francouzská *Encyklopedie* (1772) zná tento oděv pod obecným názvem *veste*, jímž rozumí rukávovou vestu se šosem, sahající do hloubi sedu. Rukávová vesta bez šosu v délce na boky je pojmenována *gillet* a v délce mírně pod pas jako *veston*. Krátké rukávové vesty *gillet* a *veston* se užívaly nejen jako spodní oděvní vrstva nošená pod kabátem, ale v řadě případů i jako vhodný úbor pro neformální činnosti. V obrazové příloze francouzské *Encyklopedie* ji muži oblékají při sportovních aktivitách, jako je šermířský výcvik, drezůra koní atd.

Rukávová vesta našla uplatnění také v armádní uniformě, která podobně jako společenský oděv vycházela z tradice francouzského oděvního kompletu. Rakouský výstrojní předpis z roku 1768 stanovoval jednotný střih rukávové vesty pro pěší i jízdní vojsko. S ohledem na zkrácení vrchního kabátu sahala rukávová vesta pouze na boky, a tudíž nesla německé označení *laibl*. Střih se nijak výrazně neliší od běžné rukávové vesty s tím rozdílem, že součástí střihu nejsou kapsy ani jejich patkové klopy. Ty obsahuje rukávová vesta určená pro armádní vozataje a možná i z toho důvodu je jako jediná pojmenována *camisole*. Vojenský *laibl* se užíval nejen společně s vojenským kabátcem, ale současně sloužil i jako samostatný kabátek užívaný jako pracovní a táborový oděv.

Doklady kabátků ve venkovském oděvu

Doklady nošení kabátků, které vycházejí z rukávové vesty, a proto je budeme nazývat *lajbl*, nacházíme ve venkovském oděvu rozptýleně v okrajových regionech Čech, Moravy i Slezska. Ikonografické prameny zachycují delší kabátky s jednořadovým zapínáním a patkovými kapsami, nošenými s vestou i bez ní v druhé polovině 18. století na Opavsku, Olomoucku, Jihlavsku, ojedinělé doklady máme i z Hořicka v severovýchodních Čechách (Stránská, 1949, tab. 58). Z kontextu vyobrazení je zřejmé, že se kabátek nosil při nejrůznějších příležitostech. Pastýř z panství Velké Heroltice na Opavsku jej má oblečený jako běžný pracovní oděv, stejně tak rybáři a rolníci z jihlavského panství (Křížová – Šimša, 2013, s. 79, 86, 90 a 91). Na Hořicku i na Olomoucku je kabátek představen jako sváteční oděv, v němž jsou zachyceni muži na obraze vjezdu arcibiskupa Troyera do Olomouce (z 80. let 18. století) a svobodní mládenci na Brandově rytině Hanáka a kresbě pacholka z Tršického panství (z 90. let 18. století) (Křížová – Šimša, 2013, s. 94, 110 a 111). Žádný z těchto kabátků však nepřečkal první desetiletí 19. století, kdy byl jejich střih inovován svislou dvouřadově spínanou přednicí obvyklou u nejmladší varianty *kamizoly*. Na Hané došlo k takovému prolnutí starší a novější formy kabátků ve východní a jižní části na Vyškovsku, Kojetínsku a Holešovsku. Oproti tomu na Olomoucku a Prostějovsku byl starší typ kabátku – *lajblu* – nahrazen rychle se rozšiřujícím *špenzrem*.

Konkrétní kusy oděvů většinou pocházejí z okrajových a přechodných území, jako je tomu v případě hostýnského Záhoří, kde se zachoval starší oděvní komplet obvyklý na Hané v závěru 18. století. Dalším místem výskytu je severní Kyjovsko v okolí Bohuslavic. Oba kabátky představují typ, jenž má všechny podstatné rysy oděvu z druhé poloviny 18. století. Jsou ušité z tmavomodrého až černého sukna s podšívkou. Nepočetná výšivka se soustřeďuje na kraje přednic, patky kapes a zakončení zádových rozparků. Délka dosahuje téměř na boky. Přednice je jednořadová, v dolní části opatřená kapsami se špičatě krojenou patkou. Boční švy jsou sice předsunuty na záda, ale zádové díly si uchovávají dostatečnou šířku. Mírně prohnuté zádové švy zakončuje typická sestava kombinující dva odsazené zešikmené rozparky na krajích a jeden odsazený překrytový rozparek uprostřed. Rukávy jsou hlavicové, přilehavé, tvarované v předním i loketním švu, zakončené manžetou se svislou patkou, která jediná naznačuje inspiraci kabátovým oděvem závěru 18. století.

Kabátek typu *lajbl* se na venkov nemusel šířit pouze v podobě civilního oděvu, ale svůj vliv zde mohl zanechat i armádní stejnokroj vojáků usazených ve velkých posádkových městech, jako byla Olomouc či Uherské Hradiště. Bílá rukávová vesta se nosila pod vojenským kabátem, případně samostatně jako pracovní a táborový oděv. Na Kroměřížsku se bílý jednořadový kabátek na boky ozdobený zelenou výšivkou nosil ještě na počátku 19. století (Ludvíková, 2000, s. 145). Ve stejné době jej na sousedním Holešovsku zmiňuje i František Skopalík (1884, s. 66). Až do počátku 20. století se bílý kabátek pod pas s výraznou modrou výšivkou udržel na Uherskobrodsku v okolí Nivnice. Šil se z lacného vlněného flanelu a byl zcela bez podšívky, kterou nahrazovalo lemování okrajů bílou kůží. Vojenským *lajblům* odpovídá i použitý střih a jeho detaily – jednořadová přednice s nevelkým počtem knoflíků, kapsy s oble krojenou patkou umístěné na přední straně, záda široká s mírně prohnutými švy zakončenými překrytovými rozparky, rukávy bez manžet, přiléhavé, tvarované v předním i loketním švu zakončené krátkým rozparkem s knoflíkem.

Možné hojnější rozšíření *lajblů*, zasahujících až na Uherskohradišťsko, Uherskoostrožsko a Veselsko, naznačuje masivní užívání bílého vlněného flanelu na krátkých kabátcích, jejichž střih dílem odpovídá *špenzru* se šikmou dvouřadovou přednicí, dílem se jedná o průnik starších a novějších střihových řešení. *Lajbl* je rozpoznatelný ve střihu širokých zádových dílů, *špenzr* zase dodal přednice s falešným i pravým dvouřadovým zapínáním zakončené klopou, stojatý límec, lištové kapsy a především zkrácení délky do pasu. Na starší předlohu odkazuje i skutečnost, že kabátek nemá v řadě případů podšívku a okraje dílů jsou pouze olemovány bílou kůží či plátnem.

Doklady uplatnění zkrácených kabátů ve venkovském oděvu Čech, Moravy a Slezska nacházíme podobně rozptýleně jako doklady uplatnění *lajblu*. V Čechách jsou krátké kabáty zachycené poprvé na počátku 19. století v rytinách Antonína Pucherny a Ludvíka Arnošta Buqoye. Sedláci z Loketska a Jindřichohradecka je mají pouze ležérně přehozené přes rameno, zatímco sedlák z Novobydžovska je do kabátku i oblečený, takže jsou dobře patrné detaily, jako je

zešikmený spodní okraj přednice, kapsy s hranatými patkami a skládané šosy na zádech. Délka však dosahuje jen na boky, takže se zjevně jedná o mladší typ náležející do poslední třetiny 18. století. Oproti tomu krátký zelený kabát dudáka z Prachaticka, jak jej v roce 1847 zachytil malíř Václav Kroupa (1825–1895), patří k výše popsanému modelu. Na skice jsou patrné přednice spínané jednou řadou mosazných knoflíků, hranaté patky kapes s kulatými knoflíky i zadní díly zakončené skládanými šosy.

Výskyt zkrácených kabátů vytváří na střední Moravě rozsáhlé kompaktní území, které je ze západu ohraničeno užíváním dlouhých kabátů a z východu zase krátkých kabátků. Poprvé se s jejich vyobrazením setkáváme na střeleckém terči z Prostějova z roku 1792 (Křížová – Šimša, 2013, s. 162). Hanáci zde mají na sobě světle a tmavomodré kabáty v délce do hloubi sedu, jejichž rozevřené přednice odhalují bílé košile s černou vazačkou. Správnost zobrazení potvrzují kvaše z roku 1814, které v obdobném oděvu zachycují svobodné mladíky z Mohelnice, Plumlova a Šebetova (Ludvíková, 2000, s. 123, 124 a 125). První z nich má na sobě krátký zelený kabát, druhý tmavě šedivý a třetí dokonce tmavě zelený *francouzský frak*. Zkrácený tmavomodrý kabát s rozšířenými přednicemi zaznamenal na Drahanské vrchovině v roce 1855 František Kalivoda (1824–1858). Jeho výskyt pokračuje na Brněnsko a Bučovicko. (Křížová – Šimša, 2015, s. 57, 60 a 66). Krátký světlemodrý kabát podobný *fraku* s mírně zkosenými okraji dolních částí přednic má oblečený i sedlák ze Žeravic v podhůří Chřibů na Slovácku (Ludvíková, 2000, s. 161).

Nejdéle se zkrácený kabát, oblékaný společně s dlouhou vestou, udržel v českých a německých vesnicích v širším okolí Brna, kde je ikonograficky doložený po celou druhou polovinu 19. století. Kabát sahal do hloubi sedu, přičemž rozšířené přednice se zkoseným spodním okrajem byly sepnuté dvěma řadami knoflíků. Přednice se mohly nosit přeložené a sepnuté přes sebe, což bylo obvyklé v 19. století, jejich okraje s knoflíkovými dírkami však šlo spojit se sousedící řadou knoflíků, čímž vznikly dva svislé *revery*, což lze zase vysledovat na vojenských a loveckých oděvech z druhé poloviny 18. století. Na toto období ostatně odkazují i hranaté patky překrývající kapsy. Oproti tomu nabírané hlavice rukávů s ohrnutou manžetou, jakož i zúžené zádové díly, se nosily v první polovině 19. století. Poněkud nepatřičně pak působí princesové zádové švy, jež jsou namísto skládaných varhánků zakončené párem zešikmených překrytových rozparků, které jsou běžné spíše u dlouhé vesty nošené pod kabátem.

Oděv je výmluvným dokladem vrstvení starších a novějších střihových prvků, jejichž prolnutí dává vzniknout jedinečné podobě venkovského oblečení. Vznik kabátku bezesporu souvisí s městským prostředím Brna, v němž pracovala řada krejčovských dílen. Současně zde existovala početná vrstva potenciálních zákazníků, jako byli drobní řemeslníci, pro něž delší kabátek představoval vhodnou náhradu za nákladný měšťanský kabát. Do okolních vesnic se kabátek šířil jen pozvolna, takže ještě na počátku 19. století nosili obyvatelé Komárova pouze krátký jednořadový kabátek (Ludvíková, 2000, s. 135). S novinkou se v oděvu venkovanů setkáváme na vyobrazení mladého muže z Komárova z roku 1836 a následně trhovce na Zelném trhu v Brně z roku 1840 (Křížová – Šimša, 2013, s. 215–216; Šimša, 2015, s. 54). Sbírkovými exempláři z počátku 20. století je kabátek doložen z Komína, Moravan, Střelic, Troubska, Nesvačilky a Ochozu u Brna.

Krácením kabátu do hloubi sedu vzniká na přelomu 18. a 19. století nový typ v podobě kabátku do hloubi boků, posléze i do pasu. Kromě rozdílné délky si oba oděvy zachovávají všechny střihové detaily – zkosené rohy dolní části přednic, patkové kapsy, šosy skládané do varhánků či manžety se svislou patkou (typické pro mužské kabáty 18. století). Kabátky se vyskytují ve variantě s jednořadově zapínanou přednicí i s přednicí s dvouřadovým zapínáním, jejíž horní rohy jsou přeložené do kontrastního reversu. Přední díly byly předsazeny výrazněji ke středu zad a zádové švy zakončují oblé varhánky. Přiléhavé rukávy jsou tvarované v předním i loketním švu a zakončené manžetou se svislou patkou. Okraje přednic, límce a manžet mohou být lemovány kontrastním červeným suknem.

Nový typ kabátku najdeme v bezprostředním sousedství zkrácených kabátů ve Slezsku i na severní a střední Moravě. V souboru kvašů z roku 1814 registrujeme kabátek v délce k bokům v oděvu svobodných i ženatých obyvatel z okolí slezské Nisy, Bruntálu a Poruby, na Těšínsku a Kravařsku se dokonce vyskytuje kabátek zkrácený do pasu s dvouřadově

zapínanou přednicí (Ludvíková, 2000, s. 92, 101, 110, 118 a 179). V polovině 19. století tento typ v regionu zcela převažuje, a to nejen na Těšínsku, ale i na Opavsku a Jesenicku (Křížová – Šimša, 2013, s. 238, 244, 248 a 251).

Na střední Moravě je kabátek na boky s jednořadovým zapínáním zaznamenán v souboru kvašů z roku 1814 u obyvatel komárovského panství na Brněnsku (Ludvíková, 2000, s. 135–136). Kabátek shodné délky, ovšem s dvouřadově zapínanou přednicí a se zkosenými dolními rohy, je doložen na sousedním Židlochovicku. Nejdále sahá jeho rozšíření na Kyjovsko, kde se s jednořadově spínanou přednicí objevuje ve Vracově. Zdejší kabátek byl zjevnou inspirací i pro vestu, takže obě součásti jsou řešené obdobně. Přednice je jednořadová se špičatými patkami kapes, boční švy jsou předsazeny do středu zad a zakončeny dvěma oblými varhánky s překrytovým rozparkem uprostřed. Rukávy jsou přiléhavé, tvarované v předním i loketním švu, zakončené manžetou s výraznou svislou špičatou patkou.

V Čechách je výskyt kabátků doložen značně torzovitě, především v západní části území. Na Plzeňsku jejich přítomnost dosvědčují ikonografické i recentní doklady, které je zachycují v délce na boky s jednořadovým zapínáním a se zkosenými rohy přednic (Stránská, 1949, s. 146, tab. 1 a 18). Podobně řešený kabátek tentokrát s přeloženými *revery* se na počátku 19. století nosil na Chebsku (Grüner – John, 1901, tab. 8). V ostatních regionech většinou starší typy kabátků nahradil novější *špenzr*.

Střihové detaily nových typů kabátků z přelomu 18. a 19. století si získaly značnou oblibu a výrazně ovlivnily starší jednořadové *lajbly*. Zřejmě největšího rozšíření doznala svislá dvouřadová přednice, která se uplatnila na původně jednořadových kabátcích z jižní části Hanáckého Slovácka, na Hané na Kojetínsku a Kroměřížsku, na Valašsku v okolí Rožnova a Frenštátu pod Radhoštěm. Stejně tak byla úspěšná manžeta se svislou patkou a stojatý límec, s nimiž se setkáváme snad u všech starších typů.

Špenzr, který vývoj mužských kabátků završuje, se na venkově uplatnil v řadě variant, jež s jistým časovým odstupem sledují vývoj této oděvní součásti v průběhu 19. století. Střih *špenzru* vychází z trupové části *anglického fraku* s jednořadově i dvouřadově zapínanou přednicí. Trup má z toho důvodu přiléhavou siluetu s šikmo posazenými přednicemi a s dvouřadovým, případně i jednořadovým zapínáním doplněným o dvě linie falešných knoflíků. Zúžená záda jsou tvarována princesovými švy. Jejich spodní okraje, výrazně posunuté ke středu, jsou zakončeny různě řešenými rozparky. Horní rohy přednic vytvářejí obvykle přehnuté klopy, na něž navazuje stojatý límec. U mladší varianty se klopy prodlužují a k polostojatému límci jsou připojeny fazonkou.

V Čechách tvoří *špenzr* poslední vrstvu mužských kabátků, které postupně nahradily většinu starších typů, přičemž ty zůstaly v užívání až do zániku lidového oděvu v druhé polovině 19. století. Kromě několika málo kusů uložených ve sbírkových fondech muzeí pochází většina informací o uplatnění *špenzrů* pouze z ikonografických dokladů. V české části Horácka zastupuje *špenzr* sametový kabátek z Humpoleckého Zálesí, jehož obdobu nacházíme i na západní Moravě (Stránská, 1949, s. 200). Podobné kabátky s ležatým límcem a přehnutou klopou ušité z modrého sukna zaznamenává Drahomíra Stránská na jihočeských Blatech, Doudlebsku i v sousedním Prácheňsku, kde měly ovšem místně oblíbenou zelenou barvu (1949, s. 156, 174 a 182, tab. 32). Modrý *špenzr* zachytil Albert Kretschmer (1825–1891) na Plzeňsku, kde se nosil i na Stříbrsku a Merklínsku (Stránská, 1949, tab. 13 a 18). Na Chodsku měl *špenzr* barvu černou s kontrastním lemováním červeným suknem na rukávech, přednicích a klopách, doplněných krejčovskou výšivkou (Tauberová, 2020, s. 132). Střihově obdobný *špenzr* zachytil Albert Kretschmer u německého obyvatelstva Chebska a Nového Boru na Liberecku. Na sousedním Podještědí je doloženo užití hned několika typů, od nejstaršího se stojatým límcem a dvěma řadami kovových knoflíků, v jednom případě dokonce podšitého kožešinou, až po *špenzr* s ležatým límcem a prodlouženou klopou (Tauberová, 2020, s. 25). Ve sbírkách muzeí je užití *špenzrů* doloženo též ve východních Čechách na Vysokomýtsku, Litomyšlsku a Poličsku, kde se ve střihu uplatnilo i několik dalších prvků z předcházejícího typu kabátku – *kamizoly,* např. varhánky zakončující zádové švy (Tauberová, 2020, s. 332).

Na Moravě se *špenzr* sice objevuje již v prvních desetiletích 19. století. Ze souboru kvašů z roku 1814 je patrné pozvolné pronikání této nové oděvní součásti, kterou má na sobě mladík z Konicka, kdežto sedlák

z Hnojic u Olomouce je zobrazen v relativně dlouhém kabátku se starším typem svislé dvouřadové přednice, jakou známe z Kojetínska (Ludvíková, 2000, s. 122 a 131). Teprve v době korunovační slavnosti v Brně roku 1835 je zachyceno další rozšíření na Tovačovsku (Křížová – Šimša, 2013, s. 227, 228 a 229). Ve stejné době zaznamenává novinku František Skopalík, který uvádí, že v Záhlinicích se dvouřadově zapínané zelené kabátky začaly nosit teprve ve 30. letech 19. století (1884, s. 66). S jistým odstupem v roce 1855 zobrazil jejich podobu na sousedním Holešovsku malíř František Kalivoda (Křížová – Šimša, 2015, s. 62). Vedle toho však v centrální Hané na Prostějovsku, Olomoucku a Litovelsku docházelo k prolnutí starší a nové formy kabátku. Ze sbírkového materiálu je zřejmé, že *špenzr* ovlivnil délku a tvar předních dílů, kdežto starší členění zůstalo zachováno na zadních dílech.

Ovšem *špenzr* se na Moravu nešířil pouze ze severu, ale i z jihu, a to prostřednictvím slovenského Záhoří, jehož vliv zasahoval na Hodonínsko a Strážnicko. Výmluvný doklad tohoto působení máme v podobě kabátku z Rohatce, jehož střih precizně zachovává všechny důležité detaily. Délka kabátku je do pasu, dvouřadová přednice je mírně zešikmená a zapíná se na dvě řady typických drobných kulovitých knoflíků, které jdou v mírném oblouku až na ramena. Na starší tradici upozorňují pouze kapsy se špičatými patkami a zakončení kratičkých zádových rozparků. Záda jsou výrazně zúžená, takže princesové švy se ve spodní části téměř dotýkají středu zad. Přiléhavé rukávy mají hlavici a jsou tvarované v předním i v loketním švu, přičemž okraj je zakončen manžetou se svislou patkou. Tento střih se dostal též na jižní Kyjovsko, kde po něm zůstaly neklamné stopy v konstrukcích soukenných i vlněných dvouřadových kabátků.

Další rozšíření kabátku směrem na Uherskohradišťsko zřejmě narazilo na starší formu bílého jednořadového *lajblu*, který se v nezměněné podobě zachoval pouze na Nivnicku, což je okrajová část Uherskobrodska. Průnikem obou forem vznikl nový typ, který si sice zachoval netypickou bílou barvu, široká záda i absenci manžet, ovšem ze *špenzru* přejal délku do pasu, dvouřadovou zešikmenou přednici s klopou a stojatým límcem a také lištové kapsy. Na starší předlohu odkazuje i skutečnost, že kabátek nemá v řadě případů podšívku a okraje dílů jsou olemovány bílou kůží či plátnem. Obdobné bílé kabátky se v polovině 19. století vyskytovaly i na Hanáckém Slovácku, Podluží a známe je dokonce ze Šaratic na Brněnsku. Oproti uherskohradišťským se více blíží stylové předloze, a to i v zadní části. Boční švy předního dílu jsou předsunuty téměř do středu zad, překrytové rozparky jsou minimalizované a záda pozbyla středový šev.

K další proměně *špenzru* došlo pod vlivem soudobé formy *fraku* ve 20. letech 19. století. Kabátek získal velký polostojatý límec s fazonkou a rukávy s nabíranou hlavicí. Zádové díly byly většinou spojeny do jediného kusu se švy bez rozparků či jiného zakončení. Zřejmě nejstarším dokladem takového oděvu je černý kabátek muže ze Střílek, který se s velkým předstihem objevuje již v roce 1814 (Ludvíková, 2000, s. 140). Častější výskyt však zaznamenáváme od 40. let 19. století především v regionech, kde se v minulosti uplatnily novější formy oděvů, jako tomu bylo např. ve Slezsku. Modrý *špenzr* se nosil v okolí Jeseníku i na Opavsku. Ozdobený stříbrnými šperky patřil k výrazným prvkům jackovského kroje z Jablunkova. Modrý, ale i tmavozelený se oblékal v okolí Kunína na Novojičínsku a také na Horácku v okolí Dolní Rožínky na západní Moravě. Stylově vytříbenou formu *špenzru* z poloviny 19. století, opatřenou dokonce náprsní kapsičkou, má oblečenou muž ze Znojemska (Křížová – Šimša, 2013, s. 210, 211, 234 a 251).

Mužské kabátky – typologie

Hlavní a vedlejší identifikační prvky: přední díl, členění zadního dílu

Konstrukční prvky zahrnuté do popisu oděvní součásti: konstrukční řešení, délka, přední díl, tvar předních krajů a zapínání, klopy, límec, kapsy na předních dílech, rukávy, dolní kraj rukávu, členění zadního dílu

KABÁTEK TYPU:

KABÁT ZKRÁCENÝ

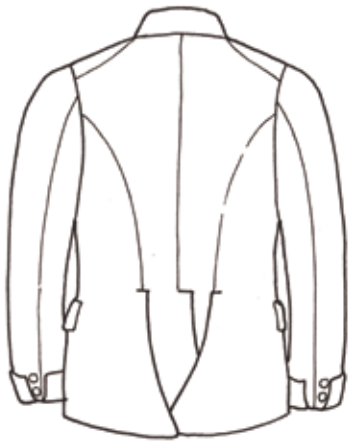

Kabát zkrácený. *Lajbl*, Brněnsko.

Oděvní charakteristika: dlouhý přiléhavý kabátek sepnutý dvěma řadami knoflíků

Popis konstrukce: oděv vychází ze západoevropské krejčovské tradice, přičemž kombinuje střihové prvky kabátů typu *justaucorps* a *frak*; přednice jsou zešikmené s dvouřadovým zapínáním; od pasu k dolnímu kraji oble či šikmo vykrojené; záda jsou zúžená, tvarována princesovými švy, jejichž spodní část zasahuje do středu; zádové švy jsou zakončeny plochými překrytovými rozparky; rukávy jsou plášťové, dvoudílné, tvarované v loketním švu, v hlavici nabírané

- jednotlivé střihové díly
- délka do hloubky sedu
- přední díl kraje zešikmené, od pasu k dolnímu kraji vykrojené, zapínání dvouřadové, rozšiřující se
- s klopou
- límec stojáček
- kapsy boční výpustkové se špičatě tvarovanou patkou
- rukávy plášťové, dvoudílné, tvarované v loketním švu, v hlavici nabírané
- dolní kraj rukávu, v loketním švu rozparek s knoflíkem (spínátkem), přehnutá manžeta
- zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů, rozparky

Materiál: dílenské sukno v zelené a modré barvě

Výskyt a lokální názvy: Brněnsko – *lajbl*

KABÁTEK TYPU:

KAMIZOLA DO HLOUBKY BOKŮ

Oděvní charakteristika: dlouhý přiléhavý kabátek sepnutý jednou řadou knoflíků

Popis konstrukce: oděv je odvozený ze střihu mužského kabátu typu *justaucorps;* přední díly jsou rovné s jednořadovým zapínáním, od pasu dolů zkosené; záda jsou tvarována dvěma princesovými a jedním středovým švem a zakončená jedním překrytovým rozparkem a dvěma rozparky složenými do varhánků; rukávy jsou sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové

- jednotlivé střihové díly
- délka do hloubky boků
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové / přední díl kraje rovné, od pasu k dolnímu kraji zkosené, zapínání jednořadové
- bez klop
- límec stojáček
- kapsy boční výpustkové se špičatě tvarovanou patkou
- rukávy sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, v hlavici nabírané
- dolní kraj rukávu, v loketním švu rozparek s knoflíkem (spínátkem) / s nadstavenou manžetou ozdobenou tvarovanou lištou s knoflíky
- zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů, rozparky složené do varhánků

Materiál: dílenské sukno v zelené, modré i černé barvě

Výskyt a lokální názvy: Plzeňsko – *kamizola*

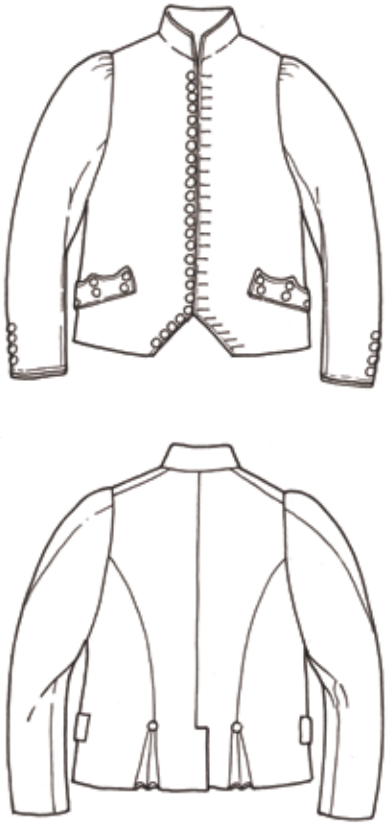

Kamizola do hloubky boků. *Kamizola*, Plzeňsko.

KABÁTEK TYPU:

KAMIZOLA DO HLOUBKY BOKŮ DVOUŘADOVÁ

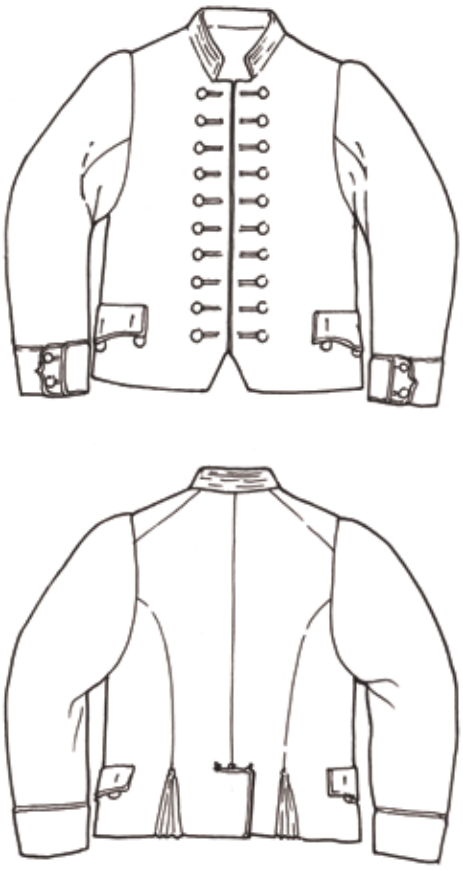

Kamizola do hloubky boků dvouřadová. *Kamizola*, Nikolčice (Brněnsko).

Oděvní charakteristika: dlouhý přiléhavý kabátek sepnutý dvěma řadami knoflíků

Popis konstrukce: oděv vychází ze střihu mužského kabátu typu *justaucorps* inovovaného rovnou dvouřadově spínanou přednicí; záda jsou tvarována dvěma princesovými a jedním středovým švem a zakončená jedním překrytovým rozparkem a dvěma rozparky složenými do varhánků; rukávy jsou sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové

- jednotlivé střihové díly
- délka do hloubky boků
- přední díl kraje rovné, od pasu k dolnímu kraji zkosené, zapínání dvouřadové
- bez klop
- límec stojáček
- kapsy boční výpustkové se špičatě tvarovanou patkou
- rukávy sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové / v hlavici nabírané
- dolní kraj rukávu s nadstavenou manžetou ozdobenou tvarovanou lištou s knoflíky
- zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů, rozparky složené do varhánků

Materiál: dílenské sukno v zelené, modré i černé barvě

Výskyt: Židlochovicko

KABÁTEK TYPU:

KAMIZOLA DO PASU

Oděvní charakteristika: zkrácený přiléhavý kabátek sepnutý jednou řadou knoflíků

Popis konstrukce: oděv vychází z mužského kabátu typu *justaucorps*; přední díly jsou rovné s jednořadovým zapínáním; záda jsou tvarována dvěma princesovými a jedním středovým švem a zakončené jedním překrytovým rozparkem a dvěma rozparky složenými do varhánků; rukávy jsou sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové

- jednotlivé střihové díly
- délka nad pas
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové
- bez klop
- límec stojáček
- kapsy boční výpustkové se špičatě tvarovanou patkou
- rukávy sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové / v hlavici nabírané
- dolní kraj rukávu s nadstavenou manžetou ozdobenou tvarovanou lištou s knoflíky
- zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů, rozparky složené do varhánků

Materiál: černé, světlé i tmavě modré sukno

Výskyt a lokální názvy: Vracov – *lajbl*

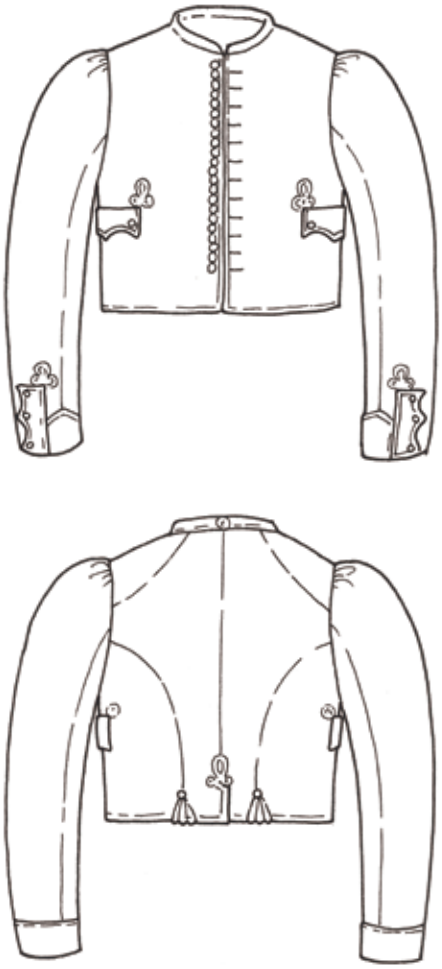

Kamizola do pasu. *Lajbl*, Vracov.

KABÁTEK TYPU:

KAMIZOLA DO PASU DVOUŘADOVÁ

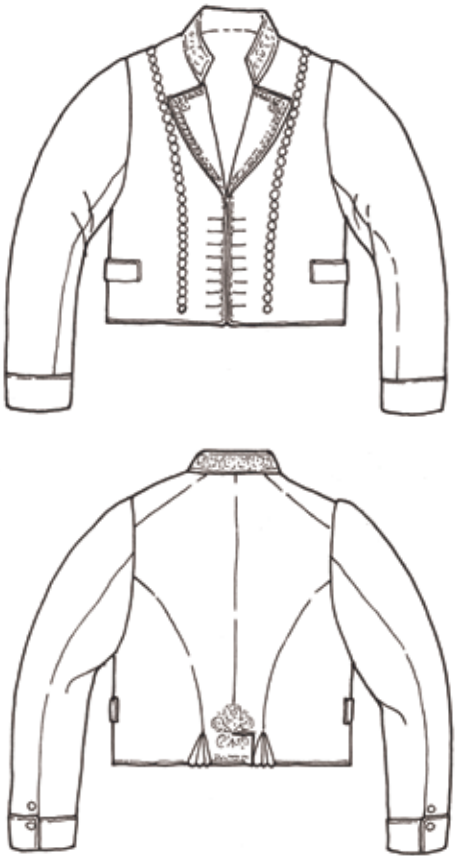

Kamizola do pasu dvouřadová. *Lajblík*, Litomyšl.

Oděvní charakteristika: zkrácený přiléhavý kabátek sepnutý dvěma řadami knoflíků

Popis konstrukce: oděv vychází ze střihu mužského kabátu typu *justaucorps*; přední díly jsou rovné s dvouřadovým zapínáním; záda jsou tvarována dvěma princesovými a jedním středovým švem a zakončená jedním překrytovým rozparkem a dvěma rozparky složenými do varhánků; rukávy jsou sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové

- jednotlivé střihové díly
- délka do pasu
- přední díl kraje rovné, zapínání dvouřadové
- s klopou
- límec stojáček
- kapsy boční výpustkové se špičatě tvarovanou patkou / kapsy boční lištové
- rukávy sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové / v hlavici nabírané
- dolní kraj rukávu s nadstavenou manžetou ozdobenou tvarovanou lištou s knoflíky
- zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů, rozparky složené do varhánků

Materiál: černé, světle i tmavě modré sukno

Výskyt a lokální název: Litomyšlsko – *lajblík*, Chodsko – *kazajka*

KABÁTEK TYPU:

LAJBL DO HLOUBKY BOKŮ

Oděvní charakteristika: přiléhavý kabátek sepnutý jednou řadou knoflíků

Popis konstrukce: oděv vychází ze střihu rukávových vest z poslední třetiny 18. století, s nimiž má společnou délku i některé střihové detaily typické pro spodní oděv, jako jsou široké zádové díly zakončené plochými překrytovými rozparky či hranaté patky na kapsách; zakončení rukávů vypracovanými manžetami se svislou patkou, je však obvyklé spíše u *kamizol*

- jednotlivé střihové díly
- délka do hloubky boků
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové
- bez klopy
- límec stojáček
- kapsy boční výpustkové se špičatě tvarovanou patkou
- rukávy sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové
- dolní kraj rukávu s nadstavenou manžetou ozdobenou tvarovanou lištou s knoflíky
- zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů, rozparky

Materiál: černé, světlé i tmavě modré sukno

Výskyt: hostýnské Záhoří, Vyškovsko, severní Kyjovsko (Bohuslavice)

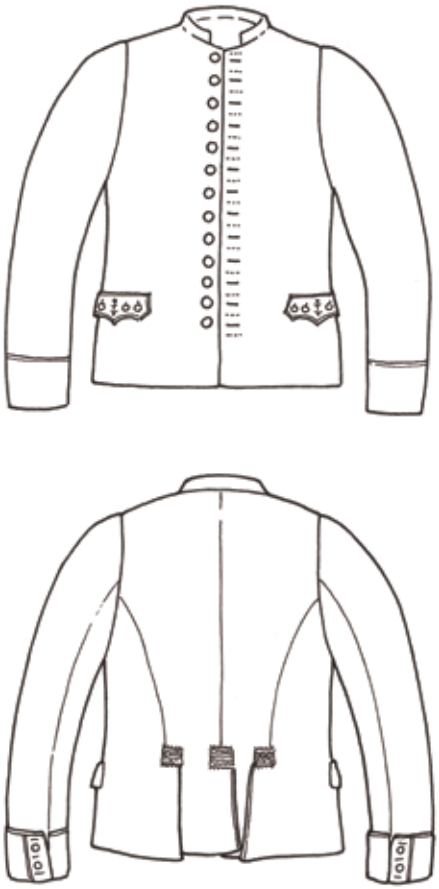

Lajbl do hloubky boků. *Lajdík*, Raková (hostýnské Záhoří).

KABÁTEK TYPU:

LAJBL POD PAS S DVOUŘADOVOU PŘEDNICÍ

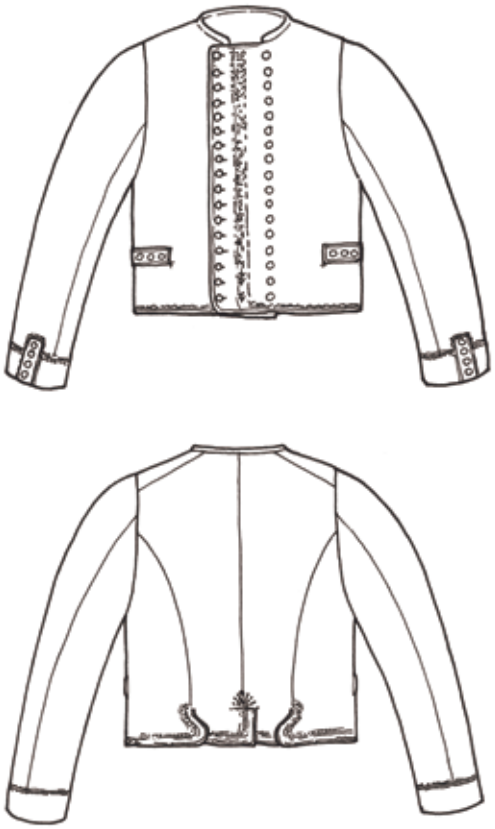

Lajbl pod pas s dvouřadovou přednicí. *Frydka,* Holešovsko.

Oděvní charakteristika: zkrácený přiléhavý kabátek se svislou přednicí sepnutý dvěma řadami knoflíků

Popis konstrukce: oděv vychází ze střihu rukávových vest z posledních desetiletí 18. století; vedle tradičních střihových detailů, jako jsou široké zádové díly zakončené plochými překrytovými rozparky, se u nich objevují i nové prvky – rovné dvouřadově zapínané přednice s přehnutou klopou a lištové kapsy; rukávy s vypracovanými manžetami a svislou patkou

- jednotlivé střihové díly
- délka do pasu
- přední díl kraje rovné, zapínání dvouřadové
- s klopou
- límec stojáček
- kapsy boční výpustkové se špičatě tvarovanou patkou / kapsy boční lištové
- rukávy sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové
- dolní kraj rukávu s nadstavenou manžetou ozdobenou tvarovanou lištou a s knoflíky
- zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů, rozparky

Materiál: černé, zelené, světlé i tmavě modré sukno

Výskyt a lokální název: Vyškovsko, Holešovsko – *frydka*

KABÁTEK TYPU:

LAJBL POD PAS

Oděvní charakteristika: přiléhavý kabátek sepnutý jednou řadou knoflíků

Popis konstrukce: oděv vychází ze střihu rukávových vest, které se uplatnily v oděvu rakouské císařské armády na přelomu 18. a 19. století; kabátek nemá podšívku a jeho hrany jsou obroubeny proužkem kůže či plátnem; střih si zachoval typické detaily oděvu 18. století, jako je rovná jednořadová přednice, hranaté patky na kapsách, široké zádové díly s mělkými princesovými švy zakončenými překrytovými rozparky; rukávy jsou bez manžet, zakončené rozparkem a sepnuté knoflíkem

- jednotlivé střihové díly
- délka pod pas
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové
- bez klopy
- límec stojáček
- kapsy boční výpustkové se špičatě tvarovanou patkou
- rukávy sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové
- dolní kraj rukávu bez manžety, zakončen rozparkem s knoflíky
- zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů, rozparky

Materiál: bílý vlněný flanel, bílé hrubé sukno, modré sukno

Výskyt a lokální název: Uherskobrodsko – *lajbl*, Horňácko – Nová Lhota – *lajbl*, severní Kyjovsko, Frenštátsko

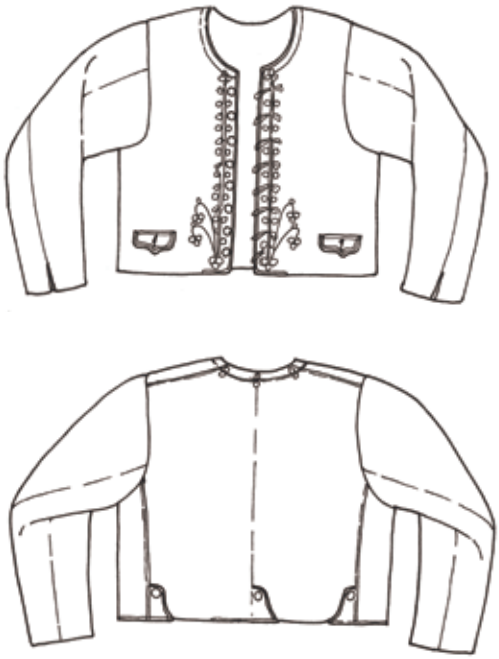

Lajbl pod pas. *Lajbl*, Nová Lhota (Horňácko).

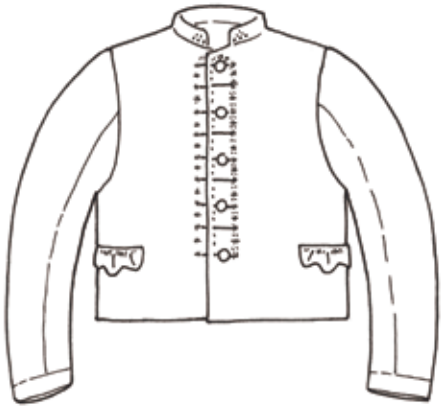

Lajbl pod pas. *Lajbl*, Nivnice.

KABÁTEK TYPU:

LAJBL DO PASU

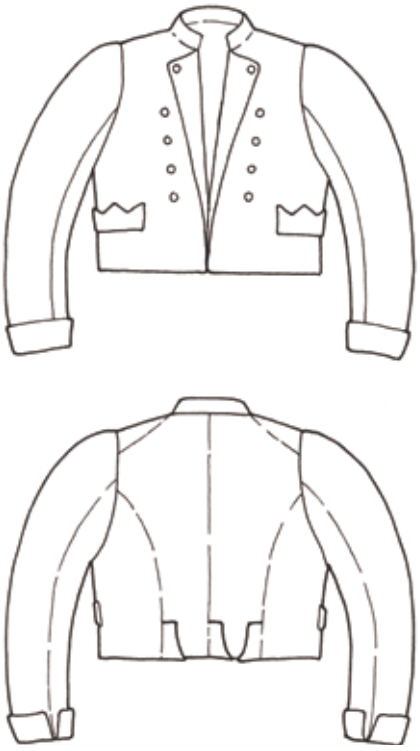

Lajbl do pasu. *Lajbl*, Staré Město u Uherského Hradiště.

Oděvní charakteristika: krátký přiléhavý kabátek se dvěma řadami knoflíků a přehnutými manžetami na rukávech

Popis konstrukce: oděv v sobě spojuje základní znaky *lajblu* s novými prvky, které přinesl na počátku 19. století *špenzr*; *lajbl* je zkrácený do pasu až nad pas; naznačeno je dvouřadové zapínání přednic doplněné o klopy; patkové kapsy jsou nahrazeny lištovými; zádové díly se v řadě případů udržují v plné šíři, prosazuje se však i zužování; princesový a středový šev jsou zakončeny různě tvarovanými rozparky; přednice, klopy i manžety rukávů jsou podšité kontrastním červeným suknem

- jednotlivé střihové díly
- délka do pasu
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové
- s klopou
- límec stojáček
- kapsy boční lištové
- rukávy sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové
- dolní kraj rukávu, v loketním švu rozparek s knoflíkem (spínátkem), přehnutá manžeta
- zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů, rozparky

Materiál: bílé sukno, bílý vlněný flanel

Výskyt a lokální názvy: Uherskohradišťsko – *lajbl*, Uherskoostrožsko – *lajbl*, Veselsko – *lajbl*

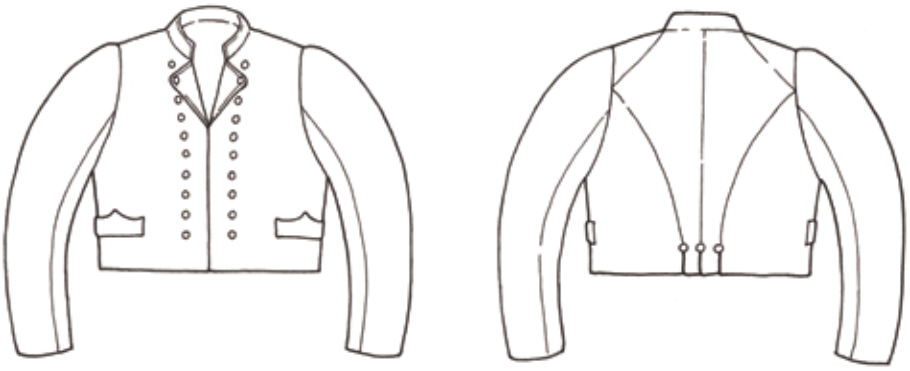

Lajbl do pasu. *Lajbl*, Uherský Brod.

KABÁTEK TYPU:

ŠPENZR

Oděvní charakteristika: krátký přiléhavý kabátek s šikmou přednicí a dvouřadovým zapínáním

Popis konstrukce: oděv představuje starší variantu *špenzru*, jehož střih vychází z *anglického fraku* z prvního desetiletí 19. století; hlavní odlišnost od *kamizoly* a *lajblu* spočívá v užití zešikmené přednice s dvouřadovým rozšiřujícím se zapínáním; vznik tohoto střihového detailu souvisí s výrazným zúžením zádových dílů, jejichž spodní část zasahuje téměř do středu zad; právě zúžení spodní části zad bez adekvátního rozšíření předních dílů vede k typickému zešikmení přednic; rukávy jsou sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové

- jednotlivé střihové díly
- délka nad pas
- přední díl kraje zešikmené, zapínání dvouřadové, rozšiřující se
- s klopou
- límec stojáček
- kapsy boční lištové / kapsy boční výpustkové se špičatě tvarovanou patkou
- rukávy sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové / v hlavici nabírané
- dolní kraj rukávu s nadstavenou manžetou ozdobenou tvarovanou lištou a s knoflíky
- zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů, rozparky

Materiál: černé, světlé i tmavě modré sukno

Výskyt a lokální názvy: Hanácké Slovácko, Kyjovsko – *lastyňák*, Rohatec – *marýnka*, Strážnicko, Podluží – *ratyňák*, *kabaňa*, *kacabaja*, Haná – *frydka*, Valašsko

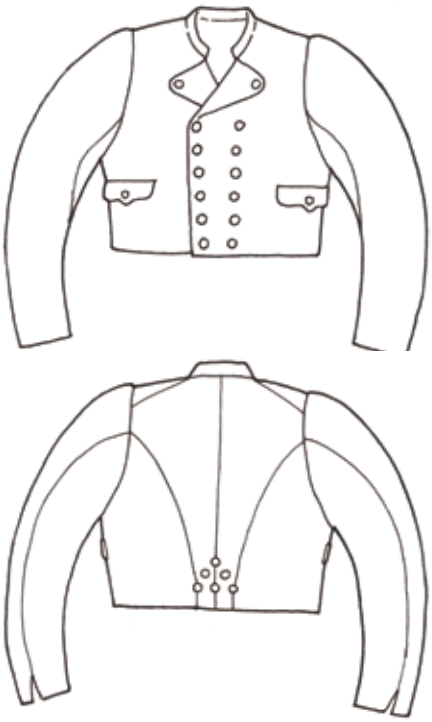

Špenzr. *Lastyňák*, Ratíškovice.

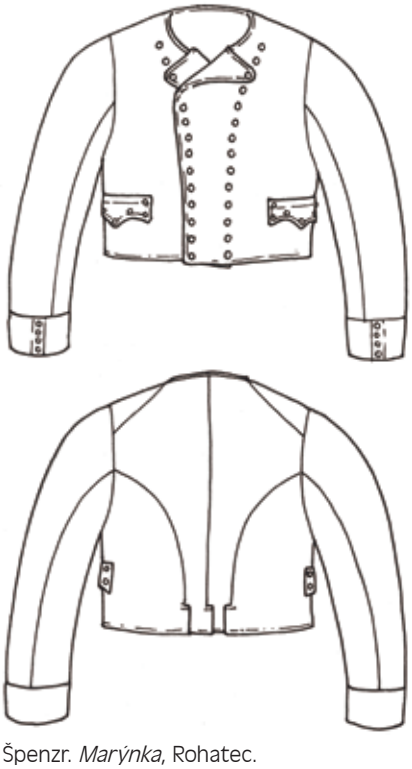

Špenzr. *Marýnka*, Rohatec.

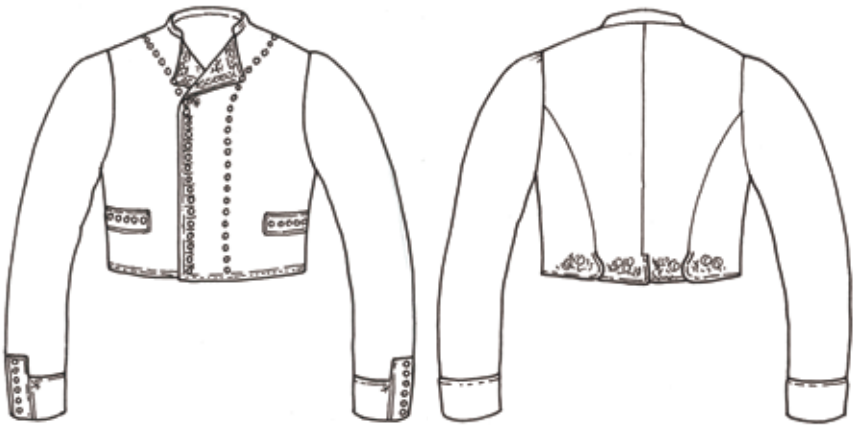

Špenzr. *Frydka*, Prostějovsko.

KABÁTEK TYPU:

ŠPENZR S POLOSTOJATÝM LÍMCEM A KLOPOU

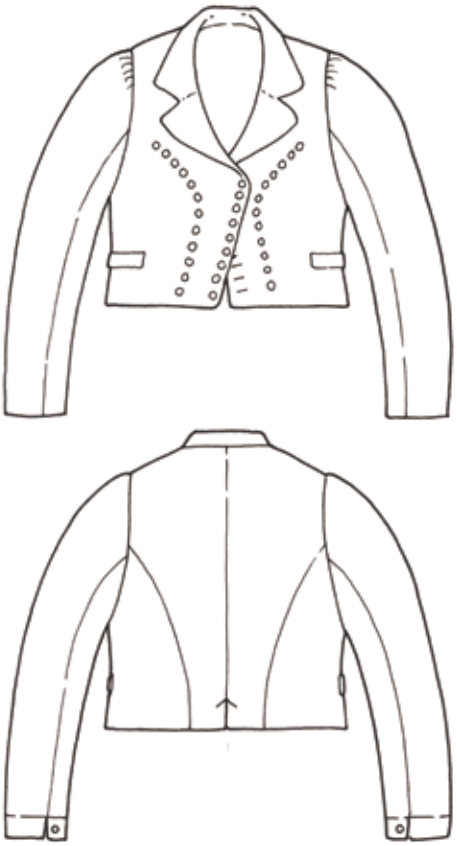

Špenzr s polostojatým límcem a klopou. *Lajbl s rukávama, rukávník*, Velký Ořechov.

Oděvní charakteristika: krátký přiléhavý kabátek s polostojatým límcem a dvouřadovým zapínáním

Popis konstrukce: mladší varianta *špenzru* vychází ze střihu *fraku* z 20. a 30. let 19. století, pro nějž je typický polostojatý límec spojený fazonkou s různě dlouhou klopou; ostatní detaily, typické pro střih *špenzru*, jako jsou šikmé přednice s dvouřadovým i jednořadovým rozšiřujícím se zapínáním i zúžené zádové díly, zůstávají zachovány

- jednotlivé střihové díly
- délka do pasu
- přední díl kraje zešikmené, zapínání dvouřadové, rozšiřující se / zapínání jednořadové
- s klopou
- límec fazonkový
- kapsy boční lištové
- rukávy sakové, dvoudílné přiléhavé, tvarované v loketním i předním švu, hlavicové / v hlavici nabírané
- dolní kraj rukávu, v loketním švu rozparek s knoflíkem (spínátkem)
- zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů, bez rozparků

Materiál: bílé, černé i tmavě modré sukno

Výskyt a lokální názvy: roztříštěně v různých lokalitách Čech, Moravy a Slezska, Luhačovické Zálesí – *rukávník, lajbl, špenzr*

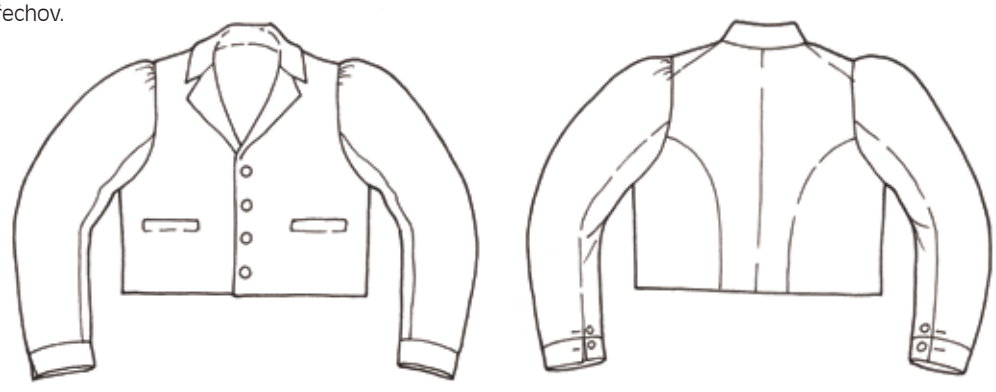

Špenzr s polostojatým límcem a klopou. *Špenzl*, Ruzyně.

Mužské vesty

Pod pojmem vesta rozumíme v lidovém oděvu soubor bezrukávových oděvních součástí, jež plní funkci vrchního oděvu halícího trup a současně překrývajícího košili. Většina vest, které se uplatnily v lidovém oděvu Čech, Moravy a Slezska, má svůj původ ve slohových vzorech 18. a 19. století. Ve venkovském prostředí se vesta od počátku kombinovala s různými typy kabátového oděvu, což bylo později charakteristické především pro oblečení ženatých mužů. Oproti tomu svobodní mládenci ji mohli za určitých okolností a příznivého počasí nosit i samostatně. Od konce 18. století se vesta kombinuje též s kabátkem. O genezi vesty platí většina toho, co již bylo řečeno o vývoji kabátu a kabátku. Všechny tyto oděvní součásti mají základ ve francouzském oděvním kompletu složeném z *justaucorps*, *kamizoly* a kalhot *cullote*, který se v posledních desetiletích 17. století rozšířil do celé Evropy a stal se základem společenského oděvu šlechticů, měšťanů, venkovanů, dokonce se uplatnil i jako armádní uniforma. V českém prostředí se nový oděvní komplet objevuje ve stejné době jako v jiných částech Evropy. Česky psaná kniha krejčovských střihů z Tábora z roku 1712 nazývá obě oděvní součásti *kabát* a *kamizola* a při těchto názvech zůstává čeština i po celé 18. století (Šimša, 2013, s. 231). Vesta kopíruje střih kabátu, který se vyznačuje přiléhavým trupem a rozšířenou spodní částí sahající do poloviny stehen. Klínovitě rozšířené šosy jsou složené do oblých varhánků. Ty zřejmě pomáhaly nést mohutné odstávající šosy vrchního kabátu, jež byly v oblibě v první polovině 18. století. Vestu doplňují sakové rukávy tvarované v horním i dolním švu.

Střih vesty se po většinu 18. století nijak výrazně neměnil, přičemž souběžně vedle sebe existovaly její rukávové i bezrukávové varianty. Jejich preference záležela na osobě nositele a příležitosti, k níž byl oděv určen. Největší proměna, kterou vesta prošla, bylo její postupné zkracování, jež se radikálně zrychlilo v posledních desetiletích 18. století. Na konci 17. století měla nejprve stejnou délku jako kabát a sahala až ke kolenům. V prvních desetiletích 18. století se zkrátila do poloviny stehen a v této délce zůstala u formálních a dvorských oděvů v užívání téměř půl století. Střih vesty se výrazněji neproměňoval, přední díly měly jednořadové spínání. Přestože byly kraje přednic po celé délce osazeny knoflíky a dírkami, zapínaly se pouze do výše boků. Spodní část zůstala nesepnutá a přirozeně se rozevírala. Další zkrácení, tentokrát do hloubi sedu, souvisí s rozšířením *fraku*, jehož přiléhavá silueta s široce rozevřenými přednicemi vyžadovala obdobně řešenou vestu. Přednice byly nadále jednořadové, knoflíky a dírky však sahaly jen mírně pod úroveň pasu a celý spodní roh přednice byl až k dolnímu kraji šikmo zastřižený. Tomu se přizpůsobily i patky na kapsách, jež opustily tradičně obdélný tvar a byly střižené se zkosenými okraji. Nový oděvní komplet se kolem poloviny 18. století prosadil nejprve v armádě, záhy si jej však oblíbila i šlechta jako luxusní, třebaže stále ještě neformální oblečení. V 70. letech 18. století se z *fraku* stal formální oděv francouzského královského dvora a po revolučním intermezzu se na svou pozici vrátil v období Napoleonova císařství. *Francouzský frak*, zkrácenou variantu vesty se zkosenými rohy, a krátké kalhoty nosila armáda, úředníci i diplomaté.

Vesta do hloubi sedu se zkosenými rohy a její zkrácené varianty sice na několik desetiletí opanovaly formální podobu oděvu, ovšem módu vytvářel především oděv neformální. Ten přinesl v posledních desetiletích 18. století řadu střihových inovací vesty. Francouzská *Encyklopedie* (1772) jej zná pod obecným názvem *veste*, jímž rozumí rukávovou vestu s šosem sahající do hloubi sedu. Ve zkrácené variantě na boky jde o *veston*, případně *gillet*, což bylo pojmenování užívané i pro její bezrukávovou variantu. Nejkratší bezrukávová vesta, sahající jen do pasu, se nazývala *camisole*. Novinkou je dlouhá vesta s dvouřadovým zapínáním – *veste croisée*, která je v jiné části *Encyklopedie* představena jako kabátek do pasu nošený společně s *gillet* jako vhodný oděv při šermířském výcviku, drezúře koní atd.

Neformální móda, jež ve Francii panovala v posledních desetiletích 18. století, byla velmi inspirativní. Novinky

se díky módním časopisům bez většího prodlení šířily po celé Evropě, a to včetně avantgardního způsobu oblékání z období francouzské revoluce. Neformální oděv získal náhle vysoký společenský status a praktické prvky vycházkového, cestovního či sportovního úboru se staly vyhledávanými detaily. Patřili k nim dvouřadově spínané přednice vesty, užívané dosud u loveckého a cestovního oděvu, které měly zajistit lepší zahalení trupu a ochranu před chladem. Po zkrácení dosahovala vesta na úroveň boků, později i mírně nad ně. Dvouřadová přednice se nezapínala až ke krku, ale okraje se v horní části ponechaly přeložené, čímž vznikly různě tvarované trojúhelníkové klopy odhalující krajky na košili i bělostný nákrčník. Přeložené klopy a dvě symetrické řady knoflíků se staly hojně užívaným a často napodobovaným střihovým detailem u jednořadových vest, jejichž přednice byly z toho důvodu v horní části mírně rozšířeny. V 90. letech 18. století byly výrazné patkové kapsy, osazené na čelní straně vesty, nahrazeny nenápadnými hladkými lištovými kapsami. Na počátku 19. století získala vesta navíc stojatý, různě vysoký límec.

Dalším zajímavým jevem posledních desetiletí 18. století je přizpůsobování mužského oděvu proměňující se ženské oděvní siluetě, preferující stále štíhlejší linii. Zeštíhlení mužského oděvu bylo dosahováno jednak přiléhavějším střihem oděvních součástí, jednak optickým odlišením světlé spodní a tmavé horní části. Výsledkem je zkracování trupové části *fraku* a vesty a tomu odpovídající zvyšování pasu kalhot. Ještě v 70. letech 18. století totiž pas sahal na úroveň boků, aby se v průběhu dalšího desetiletí posunul až na úroveň přirozeného pasu. V souvislosti s empírovou módní linií se kalhoty dokonce posunuly nad pas, takže musely být zavěšeny na šlích. Výška kalhot kulminovala kolem roku 1800, kdy dosahovaly až pod prsa a tomu odpovídala i délka vůbec nejkratší vesty, jaká se kdy nosila.

Módní výstřelek byl akceptován několik let, aby se v prvních desetiletích 19. století vrátily kalhoty i vesta do své přirozené výšky v úrovni pasu a na té již setrvaly. Přínosem biedermeieru ke střihu formální vesty je hluboký výstřih ve tvaru písmene „V", lemovaný šálovým límcem, odhalující krajkoví košile a bílý nákrčník. Různě tvarovaný límec se u vesty těšil po celé 19. století velké oblibě, ať se již jednalo o obyčejný stojáček, stojatý límec s převěsem či polostojatý límec s fazonkou. Podobně proměnlivé je tvarování přednic neformálních vest, které využívá většinu existujících vzorů. Díky tomu můžeme najít vesty s jednořadovým i dvouřadovým zapínáním.

Vesta ve venkovském prostředí

Tradice mužského bezrukávového oděvu sahá na našem území minimálně do 16. století, kdy jsou jeho různé varianty doloženy v městské i šlechtické módě. S odstupem se s ním setkáváme i na venkově. Na rozdíl od vest se však nejednalo o vrchní, ale svrchní oděv, což znamená, že chybějící rukávy nahrazovala nikoli košile, ale spodní přiléhavý kabát. Přes kabát se mohla oblékat dlouhá mužská sukně bez rukávů – *kaftan*, případně její zkrácená varianta – *kaftánek*, kterou Jan Amos Komenský popisuje jako kabát bez rukávů. Dalším předchůdcem vesty je trupový kožíšek s rukávy i bez nich, nazývaný pro konstrukční podobnost s prsní plátovou zbrojí *plech* či *brustplech*. Dle analogií z Chebska (*brustfleck*) a Chodska (*křižovák*), ušitých ovšem ze sukna, měl oděv zřejmě rozměrnou trupovou část přidržovanou dvěma širokými ramínky a pruhem látky vedeným kolem zad a sepnutým na boku. Jeho kožešinové i soukenné varianty zůstaly v užívání po celé 18. a ojediněle i v 19. století, přičemž bývaly kombinovány s různými druhy vest a kabátů, což je patrné na vyobrazení sedláků z Postoloprt, Chebska, Domažlicka i Hané, ze sousedního Slovenska, Sedmihradska i z alpských zemí. Kromě zavinovací formy je na Hané a Šariši doložena uzavřená kožešinová trupová varianta oblékaná přes hlavu. České *plech* i německé *brustplech* zůstalo zachováno ve zkomoleninách – *bruclek, pruclek, prucel*, *pruclík* – užívaných napříč regiony k pojmenování funkčních nástupců kožíšku v podobě různých vest i kabátků.

Vesty se na venkově začaly šířit společně s kabátem s jistým odstupem za šlechtickým a městským prostředím. Jak již bylo zmíněno, začala venkovská honorace – úředníci, nájemci hamrů a mlýnů, kněží – na severomoravském panství Sovinec užívat nové oděvní součásti již v posledních desetiletích 17. století, venkované z téhož panství pak o dvě desetiletí později. Kabát je v německy psaných pozůstalostech uváděn jako *Rock* a společně s ním i *Futerhemd* (rukávová vesta), v úvodu 18. století se objevuje pod známějším názvem *camisole*. Vyobrazení sedláka z Postoloprt z počátku 18. století zachycuje právě takový komplet složený z kabátu a vesty, pod nímž má muž oblečený trupový *plíšek*. Obdobné vrstvení oděvních součástí je doložené na Chebsku ještě na počátku 19. století (Grüner – John, 1901, s. 22).

Oproti šlechtickému či měšťanskému prostředí se vesty na venkově nosily společně s kabátem či kabátkem, ale i jako samostatný kus oděvu. Zřejmě z toho důvodu měly ve všech případech pohledově řešenou přední i zadní část, která je členěna jedním středovým a dvěma tvarujícími princesovými švy zakončenými různě zhotovenými rozparky. Středový rozparek býval většinou svislý překrytový, zatímco oba boční mohly nabývat nejrůznějších tvarů – počínaje složením do oblých varhánků odkazujících na příbuznost s kabáty, přes překrytové zešikmené, překrytové svislé až po prosté dotykové. Zakončení zádových švů rozparky, které mělo své opodstatnění u dlouhých variant sahajících hluboko pod pas, kde bylo třeba těsně sepnutý oděv uvolnit, zůstalo zachováno i poté, co došlo ke zkrácení vesty a stalo se nadbytečným. Rozličně tvarované rozparky byly charakteristickým znakem venkovských vest, stejně jako jejich výzdoba krejčovskou výšivkou. Ta se v průběhu 19. století postupně rozvíjela z funkčních stehů fixujících knoflíkové dírky či zádové rozparky. V plně rozvinuté podobě se soustřeďuje na kraje předních dílů, patky kapes, rozparky zádových dílů a jejich kraje.

Dlouhé vesty, reprezentující nestarší varianty tohoto oděvu z 18. století, jsou na našem území doloženy velmi poskrovnu. Soubor kvašů z roku 1814 zachycuje typ do hloubi sedu se šikmými rohy přednic na severní Moravě na Šternbersku a v Domašově, v niském Slezsku pak dokonce vestu do poloviny stehen (Ludvíková, 2000, s. 16, 120 a 121). Mezi recentní doklady z přelomu 19. a 20. století patří dlouhá klasicistní vesta doložená na Brněnsku, Slavkovsku a na Drahanské vysočině (Ludvíková, 1964, s. 178–179). Oděv má rovné jednořadové přednice zešikmené od pasu dolů ke spodnímu okraji. Na bocích jsou kapsy s typickou obdélně tvarovanou patkou. Záda se výrazně zužují, jak bylo obvyklé na počátku 19. století, kdežto princesové švy jsou zakončené skladbou dvou zešikmených a jednoho středového překrytového rozparku.

Mnohem častěji se v ikonografických dokladech z počátku 19. století setkáváme s mladším typem vesty sahajícím na boky. Starší varianta má přiléhavou siluetu s trupovou částí těsně obepínající břicho, s mírně odstávajícím šosem a se sešikmenými rohy přednic. Mladší varianta má volnější hladkou siluetu a rovné rohy přednic. První z uvedených tvoří v Čechách dominantní typ, jenž rytiny Antonína Pucherny a Ludvíka Arnošta Buqoye zaznamenávají téměř ve všech krajích. Dlouhá vesta na boky je jednoznačně rozpoznatelná pouze v rytině páru z Jáchymova a z loketského kraje. V ostatních případech není délka vesty vzhledem k anatomii figur zcela jasná. Každopádně byla až do pasu sepnutá a prodlužoval ji různě široký šos. Doklad takové vesty z červeného sukna pochází z Pojizeří (Tauberová, 2020, s. 371). Podobně vypadají vesty na rytinách venkovanů ze Skoků (Maria Stock) na rozhraní plzeňského a loketského kraje, jak je zachytil Georg Emanuel Opitz (1775–1841). Na Moravě je zmíněný typ uveden v souboru kvašů z roku 1814, přičemž pokrývá souvislé území při hranici s Čechami, počínaje Znojemskem a Slavonickem, přes Dačicko a Telečsko až na Žďársko (Ludvíková, 2000, s. 82, 87, 88, 89 a 90). Z Hlinecka pochází novější typ dlouhé vesty bez zešikmených rohů přednic. Podobné typy jsou zachyceny v souboru kvašů z roku 1814 na Jihlavsku, Hřebečsku, na severním okraji Malé Hané a na Plumlovsku (Ludvíková, 2000, s. 72, 75, 77, 124 a 127). Dále na sever se již opět setkáváme s vestou se sešikmenými rohy přednic, vyskytující se na Konicku, Mohelnicku a ve Velkých Losinách, odkud přechází na Bruntálsko a Opavsko (Ludvíková, 2000, s. 91, 93, 94, 95, 123 a 130). Na Ostravsku se vedle sebe vyskytují vesty se sešikmenými rohy ve variantě na boky (Jistebník, Fryštát) i ve variantě do pasu (panství Poruba) (Ludvíková, 2000, s. 105, 108 a 110). Na přelomu 19. a 20. století je přítomnost vesty na boky s rovnými rohy přednic a s širokými zádovými díly prokázána na hostýnském Záhoří a Valašskokloboucku (Šimša, 2014, s. 189 a 231). Další doklady jsou ze Židlochovicka, oblasti na jih od Brna, odkud pochází několik soukenných červených vest na boky se zešikmenými rohy přednic a s širokými zádovými díly (Ludvíková, 1966, s. 205).

Rozšíření červeného sukna pokračuje i v severní části Hanáckého Slovácka, uplatňuje se však na mladším typu vesty. Oproti tomu v jižní části této oblasti zůstaly zachovány střihové detaily, jako jsou patkové kapsy a zešikmené rohy přednic, které najdeme na temně modré vestě sahající mírně pod úroveň pasu. Materiál i střih vest se rozšířil také na sousední severní Kyjovsko, kde se nosily tmavě modré vesty do pasu.

Na střední, východní a jižní Moravě je situace dosti odlišná. Historicky zde byl užíván východní typ oděvu a nové oděvní součásti, vycházející ze západoevropské módy, se prosazovaly jen pozvolna. Z ikonografických dokladů je zřejmé, že i na Hané se ještě v 80. letech 18. století nosily zkrácené kabáty bez vest. Pokud se vesty uplatnily, tak především jako sváteční vrchní oděv svobodných mládenců. V pracovním oděvu jim oproti tomu úspěšně konkurovaly trupové kožešinové vesty a kožíšky. Podobná situace byla zřejmě i na Valašsku, Lašsku a Jablunkovsku. Vesty se tu plošně rozšířily teprve na počátku 19. století. Z jejich střihů ovšem vyplývá, že krejčí pro venkovské zákazníky nadále používali starší předlohy, jejichž délka reflektovala oděvní siluetu posledních desetiletí 18. století. Na Těšínsku bylo preferováno černé sukno, na Lašsku tmavě modré a na Valašsku červené.

Na Hané bývají vesty ušity z tmavozeleného, černého, tmavomodrého a modrozeleného sukna. Střihově navazují na delší varianty z 18. století, pro něž jsou typické rovné jednořadově zapínané přednice, patkové kapsy a především široké zádové díly zakončené překrytovými rozparky. Oproti sousedním oblastem byl vývoj na Hané mnohem intenzivnější a výměna jednotlivých střihových variant rychlejší. Pokud se zde vyskytovala delší varianta vesty, mohla vypadat podobně jako na hostýnském Záhoří, kde zachované exempláře dosahují na boky. Ovšem již v 90. letech 18. století jsou Hanáci na Olomoucku a Kroměřížsku zobrazováni v krátkých vestách, sahajících jen mírně pod

úroveň pasu, jejichž spodní okraj je navíc často přepásaný širokým opaskem (Ludvíková, 2000, s. 122, 145 a 147; Křížová – Šimša, 2013, s. 110, 111 a 115). Ve stejné době se ve vesnicích v údolí řeky Bečvy od Hranic až na Přerovsko objevují také zkrácené typy vest do výšky pasu (a dost možná i nad něj), jak je známe z pozdější podoby hanáckého kroje (Ludvíková, 2000, s. 153, 154 a 155). Obdobná vesta z tmavomodrého sukna se nosila na napajedelském panství, na jehož hranicích se potkávaly vlivy z jižní Hané a ze severu Slovácka. Odraz této situace je patrný na Uherskohradišťsku a přeneseně i na Uherskoostrožsku, kde se uplatnila vesta typu *bruslek*, doplněná o vysoký límec obvyklý v prvním desetiletí 19. století. Vesta sahala zpočátku do pasu a na konci 19. století dokonce mírně nad pas. Podobně krátké typy, zachovávající střihovou tradici *brusleku*, jsou doložené též ve východních Čechách v trojúhelníku měst Vysoké Mýto, Litomyšl a Polička. Analogický typ vesty je vyobrazen v souboru kvašů z roku 1814 v okolí města Těšína (Ludvíková, 2000, s. 179).

Ve stejné době se na Podluží, jižní Kyjovsko, Strážnicko a Veselsko rozšiřuje ze slovenského Záhoří zcela odlišný typ vesty, ušitý z měkkého bavlněného kartounu, který později nahrazuje potištěný atlas, vytkávaný damašek, a nakonec pestrobarevný brokát. Oděv nese znaky módního vývoje počátku 19. století, jenž se projevoval zvýšením přirozené linie pasu a následným zkrácením dolního okraje vesty. Tomu odpovídají zúžené a výrazně vyklenuté princesově tvarované zádové švy. Na slovenském Záhoří, a dokonce i na Strážnicku se vyskytují malé lištové kapsy, které v ostatních oblastech již chybí. Kraje předních dílů jsou rovné, sepnuté většinou na horní a dolní knoflík. Měkký materiál se tak přirozeně rozevíral a okraje přednic nabývaly tvaru písmene „O" (Ludvíková, 2000, s. 163). Na Strážnicku a Veselsku se z toho v průběhu 19. století stal natolik typický prvek, že se okraje přednic začaly záměrně vystřihovat do různě hluboké podoby tohoto písmene. Tento typ pronikl i na sousední Horňácko, přičemž vesty se zde šily nejčastěji z černého, modrého či zeleného sametu tmavých tónů.

Odlišnost vývoje lidového oděvu na západní a východní Moravě je patrný na dochovaných typech vest. Na území východní a jihovýchodní Moravy si vesty zachovaly střihové řešení, jaké měly v době svého rozšíření na počátku 19. století. O to více se proces jejich zlidovění odrazil na detailech. Oproti tomu na západní, střední a severní Moravě docházelo k průběžné obměně užívaných typů, které s mírným zpožděním reagují na slohové oděvní vzory. Z toho důvodu většina materiálu uloženého ve sbírkách západomoravských muzeí, včetně vest z Malé Hané a Hřebečska, náleží k mladším modelům z první poloviny 19. století. Na Horácku jsou doložené vesty do pasu s jednořadovou i dvouřadovou přednicí, ušité z bavlněného kartounu, což zaznamenal ve 30. letech 19. století již Wilhelm Horn (Křížová – Šimša, 2013, s. 208 a 210). Ke stejnému typu náleží červené bavlněné vesty z Boskovicka a zcela shodná, ovšem vlněná je i vesta z Moravskotřebovska.

Závěr vývoje a nejmladší vrstvu tvoří běžné oblekové vesty z druhé poloviny 19. století, vyznačující se užitím hedvábných materiálů na předních a podšívkoviny na zadních dílech. Úplnou novinkou je pak plochý límec s fazonkou.

Mužské vesty – typologie

Hlavní a vedlejší identifikační prvky: délka, přední díl

Konstrukční prvky zahrnuté do popisu oděvní součásti: konstrukční řešení, délka, přední díl, tvar předních krajů a zapínání, klopy, límec, kapsy na předních dílech, členění zadního dílu

VESTA TYPU:

BRUSLEK DO HLOUBKY SEDU

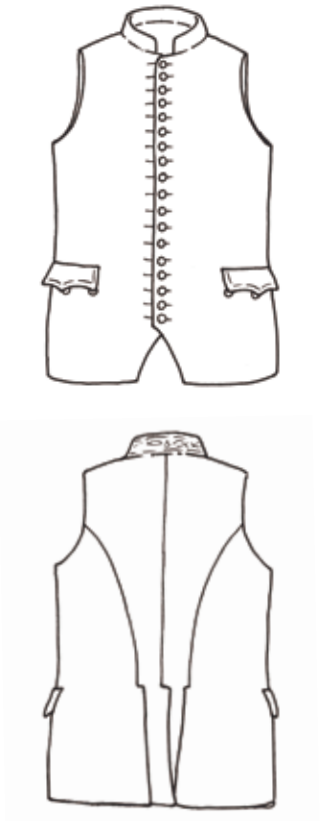

Bruslek do hloubky sedu. *Kordula*, Brněnsko.

Oděvní charakteristika: dlouhá přiléhavá vesta sahající do hloubky sedu, se skosenými spodními okraji přednic

Popis konstrukce: střih vychází z oděvních vzorů klasicistních vest z 60. a 70. let 18. století; délka vesty je do hloubky sedu; přední díl má rovné kraje, které mohou být od pasu k dolnímu kraji zkosené, zapínání je jednořadové; zádové díly jsou vypracované se dvěma princesovými a jedním středovým švem a zakončené zešikmenými překrytovými rozparky

- jednotlivé střihové díly
- délka do hloubky sedu
- přední díl kraje rovné, od pasu k dolnímu kraji obloukově vykrojené, zapínání jednořadové
- bez klop
- límec stojáček
- kapsy boční výpustkové se špičatě tvarovanou patkou
- zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů, rozparky

Materiál: červené, zelené, modré a černé jemné dílenské sukno

Výskyt a lokální názvy: Brněnsko – *kordula*, Slavkovsko – *kordula*, Drahanská vrchovina

Oděvní charakteristika: dlouhá přiléhavá vesta do hloubky boků

Popis konstrukce: střih vychází z oděvních vzorů klasicistních vest z 80. let 18. století sahajících do hloubky boků; přední díl má rovné kraje, zapínání jednořadové; zádové díly jsou široké, členěné dvěma princesovými a jedním středovým švem a zakončené rozparky, výjimečně i varhánky; výpustkové kapsy mohou být zakončeny lištou, častěji jsou však překryté tvarovanou patkou

- jednotlivé střihové díly
- délka do hloubky boků
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové / přední díl, kraje rovné, od pasu k dolnímu kraji zkosené, zapínání jednořadové
- bez klop
- límec stojáček
- kapsy boční výpustkové se špičatě tvarovanou patkou
- zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů, rozparky

Materiál: červené, zelené, fialové, modré a černé jemné dílenské sukno

Výskyt a lokální názvy: Plzeňsko – *vesta*, Pojizeří – *bruslák*, hostýnské Záhoří – *frydka*, Valašskoklobouck o – *brunclek*

VESTA TYPU:

BRUSLEK DO HLOUBKY BOKŮ

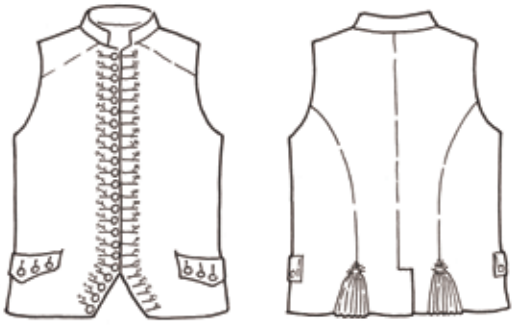

Bruslek do hloubky boků. *Bruslák*, Pojizeří.

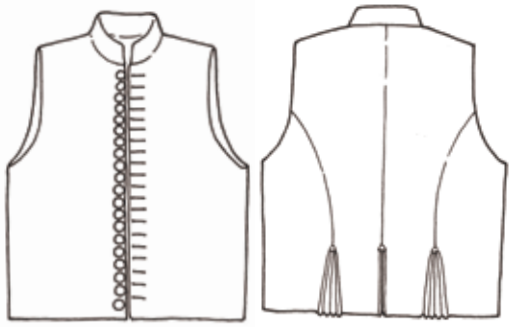

Bruslek do hloubky boků. *Vesta*, Plzeňsko.

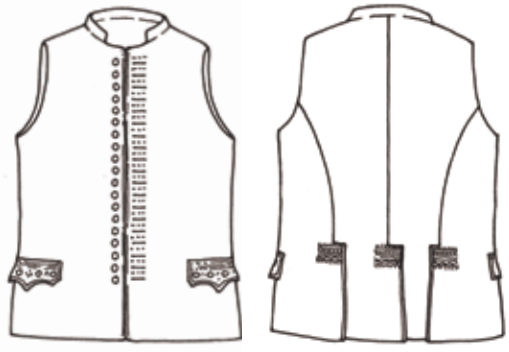

Bruslek do hloubky boků. *Frydka*, hostýnské Záhoří.

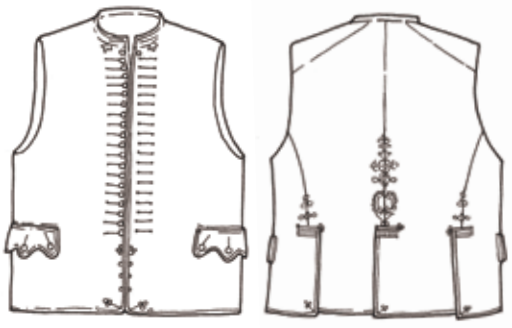

Bruslek do hloubky boků. *Brunclek*, Valašskoklobouck o.

VESTA TYPU:

BRUSLEK POD PAS

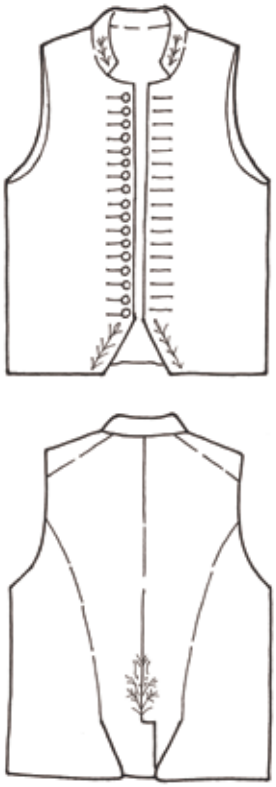

Bruslek pod pas. *Kordula*, Nikolčice (Brněnsko).

Oděvní charakteristika: krátká přiléhavá vesta dlouhá pod pas

Popis konstrukce: střih vychází z oděvních vzorů vest z 90. let 18. století sahajících pod pas; přednice jsou rovné s jednořadovým zapínáním; zádové díly jsou široké, členěné dvěma princesovými a jedním středovým švem a zakončené rozparky, výjimečně i varhánky; výpustkové kapsy jsou překryté tvarovanou patkou

- jednotlivé střihové díly
- délka pod pas
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové / přední díl, kraje rovné, od pasu k dolnímu kraji zkosené, zapínání jednořadové
- bez klop
- límec stojáček
- kapsy boční výpustkové se špičatě tvarovanou patkou
- zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů, rozparky

Materiál: červené, zelené, modré a černé jemné dílenské sukno

Výskyt a lokální názvy: Mladoboleslavsko – *punt*, Židlochovicko – *kordula*, Hanácké Slovácko – *kordula*, Haná – *frydka*, Kravařsko, Těšínsko – *bruclek*, Frenštátsko – *bruslek*, Valašsko – *bruclek*, jižní Valašsko – *brunclek*, Uherskobrodsko – *lajbl*

Oděvní charakteristika: zkrácená přiléhavá vesta do pasu

Popis konstrukce: střih vychází z oděvních vzorů vest z počátku 19. století sahajících do pasu; přednice jsou rovné s jednořadovým zapínáním; zádové díly široké, členěné dvěma princesovými a jedním středovým švem a zakončené rozparky, výjimečně i varhánky; výpustkové kapsy jsou překryté tvarovanou patkou

- jednotlivé střihové díly
- délka do pasu
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové / přední díl kraje rovné, od pasu k dolnímu kraji zkosené, zapínání jednořadové
- bez klop
- límec stojáček
- kapsy boční výpustkové se špičatě tvarovanou patkou
- zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů, rozparky

Materiál: červené, zelené, modré a černé jemné dílenské sukno

Výskyt a lokální názvy: Chodsko, Litomyšlsko – *bruclek*, Vysokomýtsko – *bruclek*, Haná – *frydka*, severní Kyjovsko – *kordulka*, Uherskohradišťsko a Uherskoostrožsko – *kordula*

VESTA TYPU:

BRUSLEK DO PASU

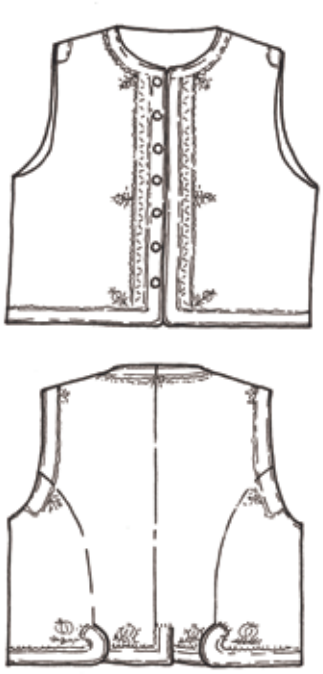

Bruslek do pasu. *Frydka*, Haná.

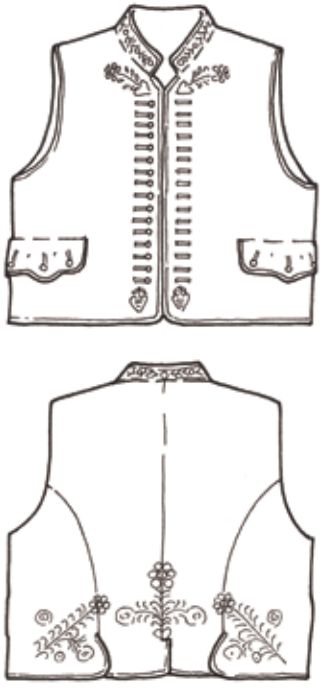

Bruslek do pasu. *Kordulka*, severní Kyjovsko.

VESTA TYPU:

BRUSLEK ZKRÁCENÝ POD PRSA

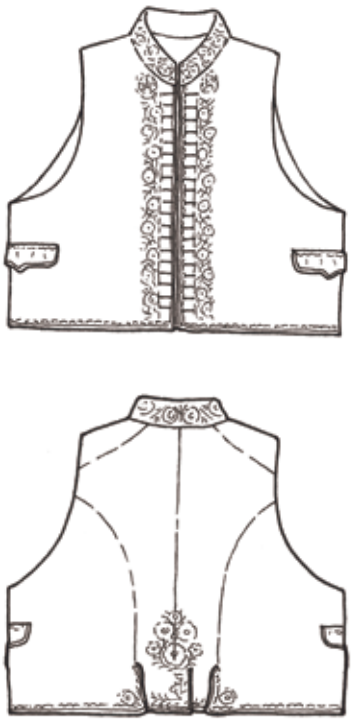

Bruslek zkrácený pod prsa. *Bruslek*, Litomyšl.

Oděvní charakteristika: krátká přiléhavá vesta pod prsa

Popis konstrukce: střih vychází z oděvních vzorů vest z prvního desetiletí 19. století sahajících pod prsa; přednice jsou rovné s jednořadovým zapínáním; zádové díly jsou zúžené, členěné dvěma princesovými a jedním středovým švem a zakončené rozparky, výjimečně i varhánky; výpustkové kapsy mohou být zakončeny lištou, častěji jsou však překryté tvarovanou patkou

- jednotlivé střihové díly
- délka pod prsa
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové
- bez klop
- límec stojáček
- kapsy boční lištové
- zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů, bez rozparků

Materiál: sukno

Výskyt a lokální názvy: Bechyňsko, Vysokomýtsko, Litomyšlsko, Poličsko – *bruslek*

Oděvní charakteristika: vesta pod pas s dvouřadovým zapínáním

Popis konstrukce: střih vychází z oděvních vzorů vest s dvouřadovým zapínáním z konce 18 století; přednice mají okraje rovné s dvouřadovým zapínáním; zádové díly jsou široké, členěné dvěma princesovými a jedním středovým švem a zakončeny rozparky; výpustkové kapsy jsou překryté tvarovanou patkou

- jednotlivé střihové díly
- délka do pasu
- přední díl kraje rovné, zapínání dvouřadové
- bez klop
- bez límce
- kapsy boční výpustkové s oble tvarovanou patkou
- zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů, s rozparky

Materiál: bílý vlněný flanel

Výskyt a lokální názvy: Horňácko – *pruclek*

VESTA TYPU:

BRUSLEK DO PASU S DVOUŘADOVOU PŘEDNICÍ

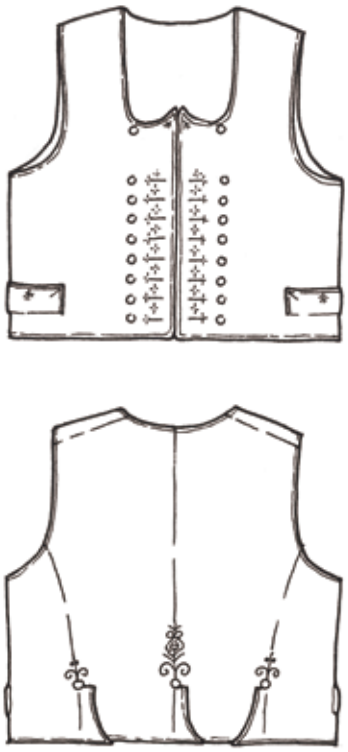

Bruslek do pasu s dvouřadovou přednicí. *Pruclek*, Horňácko.

VESTA TYPU:

VESTA ZKRÁCENÁ

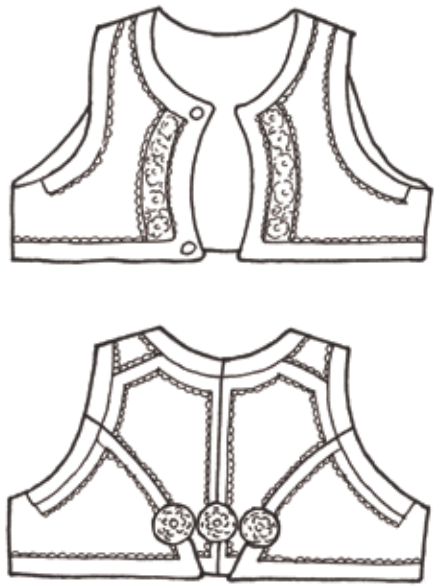

Vesta zkrácená. *Kordulka*, jižní Kyjovsko.

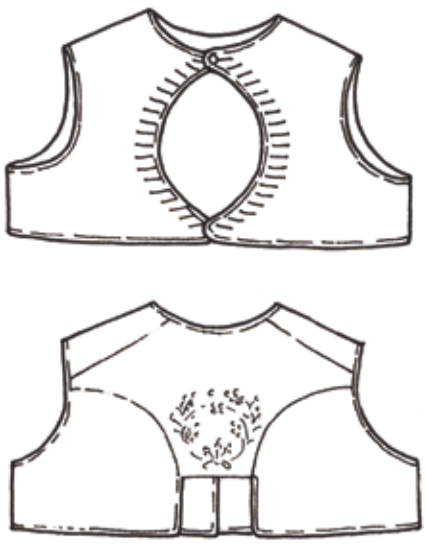

Vesta zkrácená. *Kordulka*, Veselsko.

Oděvní charakteristika: krátká přiléhavá vesta pod prsa

Popis konstrukce: střih vychází z oděvních vzorů vest z počátku 19. století sahajících pod prsa; přednice mají obloukově vykrojené okraje; zádové díly jsou zúžené, členěné dvěma princesovými a jedním středovým švem a zakončené rozparky

- jednotlivé střihové díly
- délka pod prsa
- přední díl kraje obloukově vykrojené / rovné, zapínání jednořadové
- bez klop
- bez límce
- bez kapes / kapsy boční lištové
- zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů, rozparky

Materiál: hedvábný tištěný atlas, brokát, samet

Výskyt a lokální názvy: Veselsko – *kordulka*, Horňácko – *pruclek*, Strážnicko – *kordulka*, jižní Kyjovsko – *kordulka*, Podluží – *lajbl*

VESTA TYPU:

VESTA POD PAS

Oděvní charakteristika: vesta pod pas s jednořadovým zapínáním

Popis konstrukce: střih vychází z oděvních vzorů vest z první poloviny 19. století; přednice mají okraje rovné s jednořadovým zapínáním; zádové díly jsou většinou nečleněné s přezkou a stahovacím tkalounem, výjimečně členěné dvěma princesovými a jedním středovým švem a zakončené rozparky; výpustkové kapsy jsou zakončené lištou

- jednotlivé střihové díly
- délka pod pas
- přední díl kraje rovné, zapínání jednořadové
- bez klop / s klopou
- límec stojáček
- kapsy boční lištové
- zadní díl hladký bez tvarování, s bočními švy / zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů

Materiál: hedvábný tištěný atlas, brokát, samet, modré jemné dílenské sukno

Výskyt a lokální názvy: Doudlebsko, Horácko, Luhačovické Zálesí – *bruclek*, *brunclek*

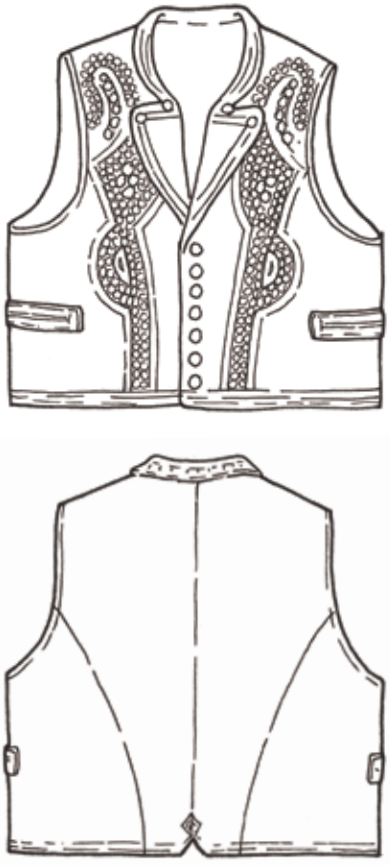

Vesta pod pas. *Bruclek*, Luhačovické Zálesí.

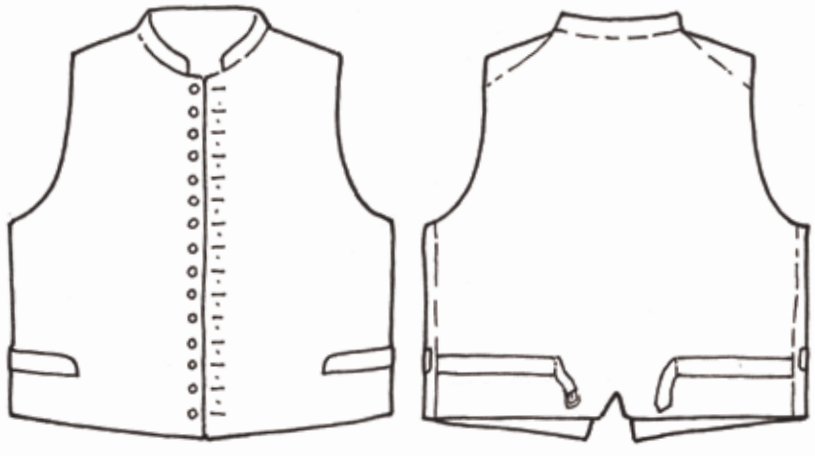

Vesta pod pas. *Sametová vesta*, Doudlebsko.

VESTA TYPU:

VESTA POD PAS S ROVNOU DVOUŘADOVOU PŘEDNICÍ

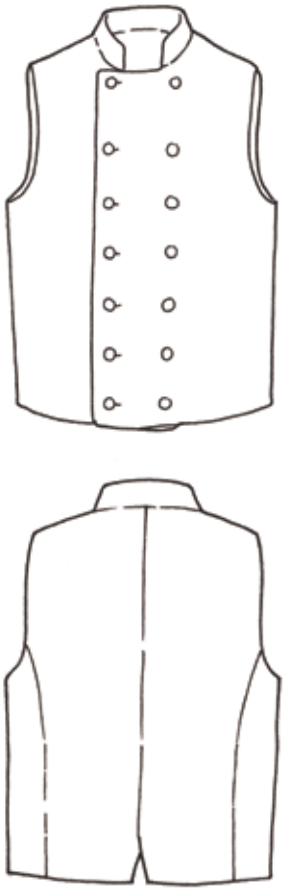

Vesta pod pas s rovnou dvouřadovou přednicí.
Vesta, Jihlavsko.

Oděvní charakteristika: vesta pod pas s dvouřadovým zapínáním

Popis konstrukce: střih vychází z oděvních vzorů vest z první poloviny 19. století; přednice jsou rovné s dvouřadovým zapínáním; zádové díly jsou většinou nečleněné s přezkou a stahovacím tkalounem, výjimečně členěné dvěma princesovými a jedním středovým švem a zakončené rozparky; výpustkové kapsy jsou zakončené lištou nebo kapsy chybí

- jednotlivé střihové díly
- délka pod pas
- přední díl kraje rovné, zapínání dvouřadové
- bez klop
- límec stojáček
- kapsy boční lištové / bez kapes
- zadní díl hladký bez tvarování, s bočními švy / zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů

Materiál: hedvábný tištěný atlas, brokát, samet

Výskyt a lokální názvy: Karlovarsko – *lajbl*, Šumava, Pošumaví, Jindřichohradecko, Horácko, Jihlavsko, západní Morava

VESTA TYPU:

VESTA POD PAS S ŠIKMOU DVOUŘADOVOU PŘEDNICÍ

Oděvní charakteristika: vesta pod pas s šikmou přednicí s dvouřadovým zapínáním

Popis konstrukce: střih vychází z oděvních vzorů vest z první poloviny 19. století; přednice mají zešikmené rozšiřující se okraje s dvouřadovým zapínáním; zádové díly jsou většinou nečleněné s přezkou a stahovacím tkalounem, výjimečně jsou členěné dvěma princesovými a jedním středovým švem a zakončené rozparky nebo jedním středovým švem; výpustkové kapsy jsou zakončené lištou

- jednotlivé střihové díly
- délka pod pas
- přední díl kraje zešikmené, zapínání dvouřadové, rozšiřující se
- bez klop
- límec stojáček
- kapsy boční lištové
- zadní díl hladký bez tvarování, s bočními švy / zadní díl se středovým švem a podélnými princesovými švy, bez bočních švů

Materiál: hedvábný tištěný atlas, brokát, samet

Výskyt: Hlinecko, Hřebečsko, Malá Haná

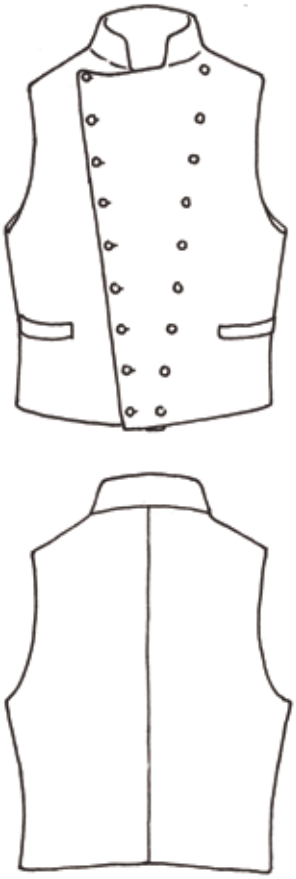

Vesta pod pas s šikmou dvouřadovou přednicí. *Vesta*, Malá Haná.

Kalhotový oděv

Pod pojmem kalhotový oděv rozumíme soubor oděvních součástí určených k ochraně dolních končetin, které na rozdíl od různých druhů návleků a punčoch sahají až do oblasti pánve a boků, kde jsou spojeny v krokovém švu. Jednotlivé typy kalhot se odlišují především střihem, jehož charakteristickým a dobře patrným znakem je průběh švů na nohavicích a s nimi související sedlo v zadní části. K vedlejším znakům řadíme počet a umístění rozparků v pase, délku a také materiál, který může být dosti různorodý, počínaje plátnem přes sukno až po kůži.

Pokud uvažujeme o vývoji kalhotového oděvu, musíme mít na paměti, že se jedná nikoli o jednu, ale o několik různých linií, jejichž společným znakem sice je, že zahalují nohy do dvou nohavic, ovšem způsoby, jakými toho docilují, se mohou diametrálně odlišovat. V Evropě se v průběhu historie vyskytovalo hned několik různých konstrukčních typů kalhot, které často existovaly souběžně vedle sebe, aniž by si vážněji konkurovaly, ba naopak se často stávaly typickým znakem určité oblasti či etnika. Teprve s rozvojem módního způsobu nahlížení na oděv začalo docházet k upřednostňování určitého typu kalhot, který se intenzivně vyvíjel a převrstvoval nebo dokonce potlačoval jiné druhy, z nichž se stávaly pouhé marginálie.

Vznik a vývoj kalhotového oděvu se odehrával v několika nezávislých liniích, a tudíž u něj zaznamenáváme i různá střihová řešení. Nejstarší hmotné doklady, pocházející ze střední Asie, patřily nomádským jezdcům a vycházely z potřeby chránit při jízdě na koni dolní končetiny před vysokou trávou a křovinami. Střihovou konstrukci charakterizují dvě volné nohavice spojené různě vypracovaným středovým dílem vloženým do krokového švu. Evropané se s tímto pro ně neznámým typem úboru seznámili prostřednictvím kočovných Skytů a Sarmatů, jejichž kalhotový oděv byl pro Řeky, chodící bez kalhot, synonymem barbarství. Podobně se k oblékání svých severních sousedů, Keltů a Germánů, stavěli Římané. Evropanům tuto novinku zprostředkovali Germáni, kteří kočovali po jistou dobu v jihoruských stepích a byli v pravidelném kontaktu se Skyty. Teprve díky nim poznali tento druh oděvu Keltové, které přesto Římané charakterizovali jako nositele kalhot *bracae*.

Přestože bylo užívání kalhot zpočátku ve Středomoří pokládáno za znak barbarského neřímského původu jejich nositele, velice rychle zde zdomácnělo, a to nejprve u římských legionářů a posléze i u běžného obyvatelstva. Prolínání nového oděvního schématu (zahalování nohou od pasu dolů) s dosavadními typy spíše tunikových oděvů vedlo ke vzniku několika dalších řešení kalhot. Jedno z nich se vyznačuje konstrukcí v podobě dlouhého vodorovného pásu ovinutého zezadu kolem těla. Na zadním středu je pás částečně nastřižen, což umožňuje omotat jím nohy až do rozkroku, kde jsou okraje nástřihu sešity, čímž vznikají nohavice. Šířka pásu dovoluje v zadní části bohaté řasení, vytvářející prostorný sed. Popsané řešení nacházíme u plátěných kalhot nalezených při archeologickém výzkumu římské vojenské pevnosti Dura-Europos ze 3. století. n. l., ale i v mnohem mladších recentních dokladech lidového oděvu středomořských národů. Obdobnou konstrukci potvrzují ikonografické doklady u středověkých volných plátěných kalhot, jejichž pojmenování je v germánských jazycích odvozeno ze základu *brók*, v západoslovanském *hacě* a v jihoslovanském *gacě*, z něhož vychází maďarské *gatya*. *Hacě* se v českém prostředí přestávaly nosit v průběhu 16. století a s nimi vymizel i jejich název. V sousedních středoevropských oblastech, například ve středním Polsku, však tato oděvní konstrukce nezanikla a ve venkovském oděvu se uplatňovala ještě na přelomu 19. a 20. století. Současné označení *gatě* se rozšířilo zřejmě až v 18. století pod vlivem maďarského *gatya*, které následně obohatilo naši slovní zásobu a ve formě – *gatě*, *katě, kaťata* – se užívá dodnes.

Doplňkem středověkých plátěných kalhot bývaly soukenné návleky chránící lýtko a nárt nohy. Germánské jazyky pro ně používají vcelku jednotně výraz *hosa*, z něhož je odvozené německé *die Hose*. V češtině a přeneseně i ve slovenštině, v polštině a v běloruštině se užívá pojmenování *nohavice*, utvořené

dle vzoru rukavice, označující oděv koncové části ruky. Z praktického doplňku se posléze stal stavovský symbol odlišující urozené nositele kalhot od prostých venkovanů. Výška návleků se měnila v závislosti na délce mužské sukně tak, aby bílé spodní plátěné kalhoty nebyly, pokud možno, vidět. Návleky se v průběhu 13. století posunuly nad kolena, ve 14. století do horní části stehen a v 15. století až do pasu, kde byly přivázány ke spodnímu okraji kabátu. Spojení dříve samostatných nohavic proběhlo nejprve v zadní části krokového švu, zatímco přední díl zůstal po většinu 16. století nesešitý. Volné okraje byly spojeny šňůrkami, řemínky, háčky či knoflíky a ve spodní části doplněny různě tvarově pojatou klopou nazvanou *krytí*. Takto zformovaný oděv si zpočátku podržel starší pojmenování *nohavice* či *nohavice poctivé,* jehož krácením vznikl název *poctvice*, který se užíval po celou druhou polovinu 16. století. Kalhoty měly specifický střih, vyznačující se vedením švů po zadní straně lýtek a stehen s průnikem ve spodní části hýždí. Zde společně s krokovým švem vytvářely výraznou vidlici a později tři rovnoběžné švy sahající až do pasu. V českých zemích je tento typ doložen v cechovních knihách krejčovských střihů v Těšíně (1564), v Chomutově (1604), ve Frýdlantě a v Liberci (1712) (Šimša, 2013, s. 83, 114, 166 a 217).

Ve stylovém oděvu byly dlouhé kalhoty se zadním vedením švu užívané nejdéle ve šlechtickém prostředí polského a uherského království, kde se s nimi setkáváme po celé 17. a částečně i v 18. století. V jednom případě známe dokonce jejich skutečnou podobu, což je případ modrých soukenných kalhot nalezených jako součást hrobového oděvu v kryptě kostela v Šarišském Potoku (Sárospataku) z druhé poloviny 17. století (Ember-Varjú, 1968, s. 154–155). Kromě toho jsou střihy této oděvní součásti zachyceny i v knihách krejčovských střihů z Tábora a ze Šoproně (Šimša, 2013, s. 235).

V průběhu 17. století se tento oděv stal základem uniformy uherské lehké jízdy. První pluky byly na území Horních Uher zformovány Adamem Czoborem v letech 1683 a 1688 a do služby byly uvedeny ve slovenských městech Krupina, Lučenec, Šintava a Nitra. Husarům zpočátku sloužil typický oděv uherské nižší šlechty (Vogeltanz, 2008, s. 46–47), v němž se mimo jiné uplatnily i kalhoty se zadním vedením švů. Právě použití těchto přiléhavých a pro každodenní jízdu na koni ne příliš vhodných nohavic vedlo k jejich úpravám a přizpůsobování, a výsledkem byl střih *na taléř*. Zpočátku se jednalo především o uvolnění kalhot na hýždích, aby umožňovaly lepší sezení v koňském sedle. Vidlice se proto rozšířila a na hýždích vznikl výrazně oblý šev zasahující až na boky, odkud se vrátil zpět na střed lýtek. Takové řešení je doloženo střihem *uherských kalhot* z konce 17. století v krejčovské knize z Českých Budějovic (Šimša, 2013, s. 193). Ještě výrazněji je tvarován oblouk u *hajduckých kalhot* zaznamenaných roku 1769 v krejčovské knize v Opavě (Šimša, 2013, s. 256). Závěr proměny představuje typ kalhot *nádrag* z roku 1762 z Bratislavy (Šimša, 2021, s. 341), které mají nejen výrazně obloukově tvarovaný sed a *přinechané sedlo*, ale spojovací šev nohavice je posunut ze středu zadní části nohy mírně na bok. Součástí husarské uniformy byly dle *Výstrojního předpisu rakouské armády* z roku 1763 i polní kalhoty *gatya*, jejichž střih je shodný se střihem plátěných *gatí* oblékaných na jihovýchodní Moravě.

V krejčovských knihách je zachycený i další detail, jímž jsou rozparky oddělující *padací most* na přední straně kalhot. Dobová novinka vznikla jako reakce na postupné zkracování vrchního kaftanu typu *dolman* na konci 17. století, které odhalilo přední část kalhot, takže bylo nutné uzavřít středový šev a otvor přesunout mimo tuto oblast. Vznikl tak rozparek umístěný většinou po pravé straně krokového švu. V této podobě se s ním setkáváme nejen ve šlechtickém, ale i v lidovém oděvu Slovenska a východní Moravy. Teprve pod vlivem západoevropské módy se v polovině 18. století začaly užívat rozparky dva. Ty se nacházely symetricky po stranách krokového švu, čímž se vytvořil středový jazyk zvaný *padací most*, který bylo možné odepnout a spustit dolů. Kraje rozparků byly navíc opatřeny vnitřními klopami, jež šlo sepnout na

háčky. Kalhoty tak byly kolem boků pevně obepnuty a držely ve správné poloze. Toto řešení je dobře patrné na střihu *hajduckých kalhot* z Opavy z roku 1769. Kalhoty se dvěma pasovými rozparky doznaly postupem času značného rozšíření, a to nejen v armádě, ale i v oděvu šlechticů a s odstupem času též venkovanů. Zpočátku byl přechod od jednoho rozparku ke dvěma spíše formální, takže druhý z nich mohl být pouze naznačený, nebo plnil funkci kapsy.

V lidovém prostředí jihozápadního Slovenska se nový typ kalhot ujal zřejmě již v průběhu druhé poloviny 18. století. Odtud se začal šířit do dalších oblastí, včetně sousední Moravy, kde byl známý jako *uherské nohavice*. Z Považí pronikl střih na Valašsko, přičemž jeho stopu nacházíme v konstrukci kalhot z Nového Hrozenkova, a také na Slovácko, kde se s ním setkáváme v Nové Lhotě. Ze slovenského Záhoří se záhy dostal na Podluží. Zde ještě v 19. století zaznamenáváme jeho velmi ranou formu, kdy boční švy nohavic směřují ze sedla nejprve na boky kalhot a pod koleny přecházejí na střed lýtka (Ludvíková, 2000, s. 163).

Ke konci 19. století najdeme na Podluží další typickou úpravu, která se vyskytuje i v jiných oblastech Slovácka a sousedního Slovenska a kterou známe dokonce i z cechovních knih krejčovských střihů. Jedná se o vodorovné oddělení celé horní části kalhot, včetně sedla. Takovou úpravu si zřejmě vyžádalo úspornější rozložení střihových dílů na pruhu textilie. Vrchní i dolní část nohavice je spojena málo nápadným švem, který téměř není vidět, pokud ovšem do něj nejsou na přední straně kalhot vloženy vodorovné lištové kapsy.

V západní Evropě se vývoj kalhotového oděvu ubíral v průběhu 16. století odlišnou cestou. Zatímco ve městech a na venkově se ještě v poslední třetině 16. století nosily dlouhé pozdně středověké kalhoty, ve stylovém oděvu došlo k jejich vodorovnému rozčlenění na horní část – vlastní kalhoty, a oddělené nohavice – nově vnímané jako punčochy. Zpočátku se nohavice – punčochy šily ze sukna či kůže, od konce 16. století se vyráběly z vlny, bavlny či hedvábí a nově se z nich na několik století stala nedílná součást mužské garderoby. Na venkově se krátké kalhoty nazývané *kalioty* začínají vyskytovat vedle starších typů teprve v posledních desetiletích 16. století. Z ikonografických dokladů je zřejmé, že se jednalo o dosti široké a v pase řasené baňaté kalhoty pod kolena podobné těm, jaké se zachovaly v lidovém oděvu Chebska a Hané. Přestože máme zprávy o kalhotách šitých ze sukna, v depozitářích se nejčastěji setkáváme s jejich koženou variantou. Ta byla vzhledem ke své odolnosti značně oblíbená. Nohavice byly střiženy z jednoho kusu se spojem v krokovém švu. Ve druhé polovině 18. století byl tento starší typ nahrazován stále ještě krátkými, zato však na stehnech přiléhavými kalhotami, opatřenými úzkým *padacím mostem* a později širokou klopou sahající až na boky. Nohavice byly sice vyrobeny z jednoho kusu, ovšem spoj probíhal po boku nohy, často s oblým švem na hýždích. Změnila se i výška horního okraje kalhot, která se z boků postupně posunovala do pasu a na počátku 19. století dokonce až nad pas, takže je musely přidržovat kožené šle či opasek. Již před polovinou 19. století došlo v některých regionech k prodlužování nohavic, které se nově dotýkaly kotníků a v této podobě zůstaly až do svého zániku na přelomu 19. a 20. století.

Kromě krátkých kožených kalhot se v některých oblastech uplatnily na počátku 19. století dlouhé soukenné, vlněné, bavlněné či směsové kalhoty totožného střihu. Největší pozornosti se dostalo *rajthóznám.* Jednalo se o dlouhé vojenské jezdecké kalhoty vyztužené kůží podél krokového švu a na spodních okrajích nohavic. Výrazným prvkem bylo spínání bočních švů řadou kovových okrouhlých knoflíků. Jezdecké kalhoty – *rajtky* – s typickým bočním rozšířením nohavic pronikly do venkovské módy na přelomu 19. a 20. století, kdy se z nich stal téměř stavovský oděv sedláků.

Zastoupení kalhotového oděvu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku

Dlouhé plátěné kalhoty nazývané většinou *gatě*, *třaslavice* či *drle* se vyskytují především na jihovýchodě Moravy, počínaje Podlužím přes Kyjovsko a Uherskohradišťsko až na Luhačovické Zálesí. Zprávy o nich máme ovšem i z Valašska. Plátěné kalhoty ušité z hrubého konopného, méně často lněného plátna, se užívaly zejména v letním období, kdy sloužily jako oděv pracovní nebo všední pro pochůzky do bližšího i vzdálenějšího okolí. V omezené míře se uplatnily jako oděv spodní, nošený pod kalhoty z hrubého vlněného sukna, přičemž zde nahrazovaly podšívku. Kalhoty jsou osově symetrické a sestávají ze dvou obdélných nohavic, které vznikly podélným přeložením širokého pruhu plátna sešitého na vnitřní straně nohy. Nohavice jsou spojené v krokovém švu, do jehož spodní části je pro větší volnost pohybu vložený čtvercový klín. V pase je přidržuje tkanice provlečená tunýlkem v jejich horním okraji. Přes svou zdánlivou jednoduchost není tato konstrukce v Evropě rozšířena plošně, ale omezuje se na Karpatskou kotlinu a přilehlé okolí. Setkáváme se s ní především v Maďarsku a na Slovensku, odkud její užívání postupuje do sousedních oblastí Moravy, Polska, Ukrajiny a Rumunska. V ostatních regionech střední a východní Evropy mají plátěné kalhoty střih více či méně odlišný.

Dlouhé soukenné kalhoty se švem vedeným po zadní straně nohavice se vyskytovaly pouze na východě a severovýchodě Moravy v oblasti Těšínska, Frýdeckomístecka, Frenštátska, Valašskomeziříčska a Vsetínska, odkud přecházejí i do Púchovské doliny na Slovensku. Kalhoty se šily z kvalitního modrého a fialového sukna a byly opatřeny podšívkou. Vedle nich se na Těšínsku, Vsetínsku a Púchovsku vyráběly varianty z hrubšího přírodně bělavého či hnědého sukna bez podšívky. Nosily se na holé tělo. Plátěné kalhoty se pod ně začaly oblékat až v období po skončení 1. světové války. Výrazným prvkem obou variant je vedení švů na nohavicích, které procházejí po zadní straně středem lýtka a stehna s průnikem v podobě vidlice ve spodní části hýždí. Střih je přiléhavý až těsný. Z důvodu snazšího oblékání nohavic jsou švy na lýtkách ponechány nesešité a zapínají se na kovové háčky a očka – *haklíky* a *babky* – tvořící další výrazný a dobře identifikovatelný prvek. Horní okraj je zakončený tunýlkem, v němž je navlečený úzký řemen, který se spíná přezkou v jediném pasovém rozparku na pravé přední straně.

Dlouhé soukenné kalhoty se švem vedeným po boční straně nohavice se s výjimkou Nového Hrozenkova na Valašsku objevují především v oblasti Slovácka, počínaje Luhačovickým Zálesím na severu a konče Podlužím na jihu, ovšem bez severního Kyjovska, kde se ještě před 1. světovou válkou nosily krátké žluté kožené kalhoty s jedním rozparkem. Kalhoty se šily z kvalitního sukna v široké škále barev od světlomodré přes tmavou až modročernou, na Podluží též fialovou a červenou. Všechny uvedené typy byly opatřeny plátěnou podšívkou. Mimo barvené se používalo i hrubší, přírodně bělavé sukno. V tomto případě byly kalhoty bez podšívky, což najdeme na Moravských Kopanicích a v horňáckých obcích Javorník a Nová Lhota. Švy jsou vedeny po boku nohavic a jejich průnik vytváří na hýždích výraznou oblinu – *talíř*, oddělující sedlo v zadní části, které může být přinechané nebo přisazené. Střih je dosti přiléhavý, ovšem zdaleka ne jako u předchozího typu se zadním vedením švů, takže rozparky na konci nohavic jsou jen nepatrné. Horní okraj je zakončený tunýlkem, v němž je navlečený úzký řemen, který přidržuje kalhoty v pasu. Starší varianty z Nové Lhoty, jižního Valašska a Nového Hrozenkova mají jediný pasový rozparek na pravé přední straně. V ostatních případech je uprostřed přední strany kalhot *padací most* se dvěma rozparky. Švy na nohavicích a na příčném sedle jsou ozdobně zvýrazněny. Starší formou, s níž se setkáváme též na Slovensku, je pásek kontrastního sukna vložený mezi sešívané kusy látky. Mladší formu představuje překrytí švu našitím širší kontrastní tkanice. Barevně zvýrazněny jsou i rozparky kalhot, v jejichž spodním rohu je z tkanice vytvořený různě velký plochý uzel, často navíc lemovaný ozdobnými smyčkami.

Krátké široké kožené kalhoty byly ještě v 18. století zřejmě rozšířené plošně na většině území Čech

a s výjimkou východních regionů i na Moravě a ve Slezsku. Nejdéle zůstaly v užívání na Chebsku a na Hané. Sbírkovým materiálem jsou doloženy z Chebska, Kroměřížska a Kojetínska, kde se jim říkalo *bané*. K plátěným *gatím* mají konstrukčně poměrně blízko. Sestávají také ze dvou širokých obdélných nohavic, do jejichž okrajů jsou zapracovány části středového klínu. Spodní část je naskládaná do drobných varhánků a všitá do pásku, podobně je řešený i horní okraj kalhot. Oproti jiným typům je rozparek v pase umístěný velmi starobylým způsobem – uprostřed v přední části krokového švu. Vzhledem k tomu, že kalhoty nemají výrazněji tvarovaný sed, jsou posazeny nízko na bocích, a nikoliv ve výšce pasu.

Krátké přiléhavé kožené kalhoty byly na počátku 19. století užívány téměř na celém území Moravy s výjimkou její jihovýchodní a východní části při hranicích se Slovenskem. Starší varianta, doložená v okrajových oblastech jejich rozšíření, jako je hostýnské Záhoří, Holešovsko, Kyjovsko či Hanácké Slovácko, se vyznačuje obdélnými nohavicemi postrádajícími výrazněji tvarovaný sed. Důsledkem toho kalhoty sedí nízko na bocích. Horní okraj je všitý do úzkého lemu, který se spíná na knoflík. Poutko je našité v jediném rozparku umístěném většinou na pravé přední straně kalhot.

Mladší varianta kalhot na ostatních územích, včetně severní a západní části Hané, vychází zcela z dobových krejčovských střihů. Nohavice jsou vyrobeny ze dvou, respektive, pokud to materiál dovoloval, i z jednoho kusu kůže s výrazně tvarovaným sedem. Šev je umístěný na vnitřní, případně i vnější straně nohavice. Na stehnech jsou kalhoty přiléhavé, zato na hýždích tvoří materiál kapsu usnadňující pohyb. V pase je přidržuje širší lem spínaný knoflíkem, k němuž se připíná středový poklopec se dvěma rozparky po stranách. Mladší varianty mají poklopec rozšířený na celý přední odnímatelný díl a rozparky jsou posunuty až na boční švy. V průběhu 19. století se nohavice postupně prodlužují až ke kotníkům, což je proces, který můžeme s výjimkou Hané sledovat ve všech moravských regionech.

Kalhoty – typologie

Hlavní a vedlejší identifikační prvky: délka, umístění a průběh švů na nohavici, umístění sedla na zadním a předním díle kalhot, pasové rozparky kalhot

Konstrukční prvky zahrnuté do popisu oděvní součásti: délka, umístění a průběh švů na nohavici, pasové rozparky kalhot, úprava kalhot v pase, druhy kalhotových kapes na předních dílech, sedla na zadním a předním dílu, podšívka

Oděvní charakteristika: dlouhé kalhoty s jediným tvarovacím švem probíhajícím středem zadní strany nohavice

Popis konstrukce: kalhoty konstrukcí navazují na západoevropské pozdně středověké typy plošně rozšířené ve střední Evropě až do konce 16. století; ojedinělý výskyt na Jablunkovsku a Vsetínsku je doložený ještě na konci 19. století; k typickým znakům v místě výskytu patří jediný rozparek na pravé straně, v němž se zapíná řemen navlečený v pasovém tunýlku kalhot

- délka ke kotníkům
- jediný tvarovací šev probíhá středem zadní části nohavice
- jediný rozparek umístěný na předním dílu kalhot
- v pasovém okraji tunýlek s řemenem
- bez kapes
- bez sedla

Materiál: hrubé bělavé tzv. halenové sukno, barvené dílenské sukno

Výskyt a lokální názvy: Těšínsko – *nohavice*, Frýdecko – *nohavice*, Frenštátsko – *nohavice*, Vsetínsko – *nohavice na vidlice / na vidličky*

KALHOTY TYPU:

NOHAVICE VALAŠSKÉ

Nohavice valašské. *Nohavice na vidličky*, Lužná (Vsetínsko).

KALHOTY TYPU:

NOHAVICE UHERSKÉ I.

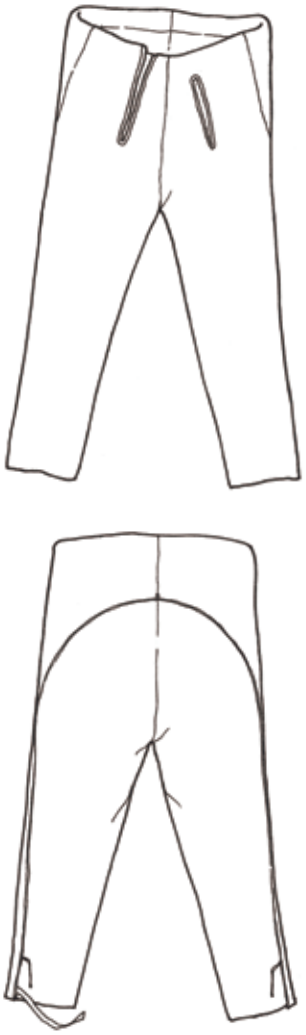

Nohavice uherské I. *Nohavice*, Nová Lhota (Horňácko).

Oděvní charakteristika: dlouhé kalhoty s jediným tvarovacím švem probíhajícím boční částí nohavice, sedlo na zadním díle je přinechané k přední části nohavice

Popis konstrukce: střih kalhot navazuje na předchozí typ, z něhož se vyvinul na konci 17. století v souvislosti s formováním jezdeckého oděvu husarských pluků; pro starší exempláře je typický jediný rozparek v pase umístěný na pravé straně, později doplněný o druhý na levé straně; kalhoty se zapínají řemenem navlečeným v pasovém tunýlku

- délka ke kotníkům
- jediný tvarovací šev probíhá boční částí nohavice
- dva rozparky umístěné na předním dílu kalhot
- v pasovém okraji tunýlek s řemenem
- bez kapes
- sedlo na zadním dílu přinechané k přední části nohavice

Materiál: hrubé bělavé tzv. halenové sukno, tmavomodré dílenské sukno

Výskyt a lokální názvy: Vsetínsko – Nový Hrozenkov – *nohavice na taléř*, Horňácko – Nová Lhota – *nohavice*

KALHOTY TYPU:

NOHAVICE UHERSKÉ II.

Oděvní charakteristika: dlouhé kalhoty s jediným tvarovacím švem probíhajícím boční částí nohavice, sedlo na předním a zadním dílu je střižené vcelku (bez bočních švů) a přisazené vodorovným švem

Popis konstrukce: střih je výsledkem snahy o efektivnější rozměřování střihu nohavice, než tomu bylo u *nohavic uherských* předchozího typu; horní část kalhot tvořící sedlo je proto oddělena a stříhá se zvlášť; na Slovácko se kalhoty dostaly prostřednictvím západoslovenského Záhoří; pro kalhoty jsou typické dva rozparky v pase; zapínají se řemenem navlečeným v pasovém tunýlku kalhot

- délka ke kotníkům
- jediný tvarovací šev probíhá boční částí nohavice
- dva rozparky umístěné na předním dílu kalhot
- v pasovém okraji tunýlek s řemenem
- bez kapes
- sedlo na předním a zadním dílu střižené vcelku (bez bočních švů) a přisazené vodorovným švem

Materiál: bílé i barvené dílenské sukno

Výskyt a lokální názvy: Slovácko torzovitě, Podluží – *nohavice*

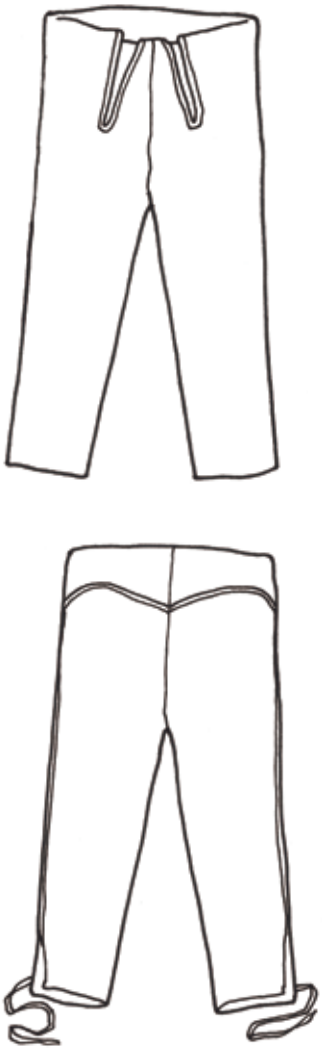

Nohavice uherské II. *Nohavice*, Slovácko.

KALHOTY TYPU:

NOHAVICE UHERSKÉ III.

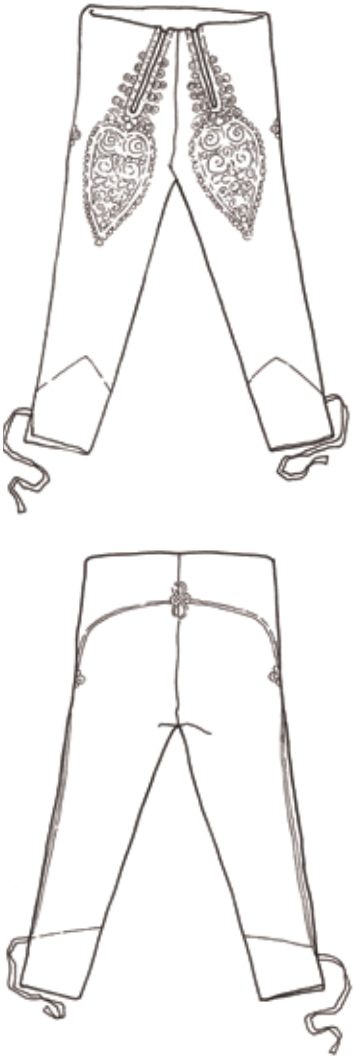

Nohavice uherské III. *Nohavice*, Strání.

Oděvní charakteristika: dlouhé kalhoty s jediným tvarovacím švem probíhajícím boční částí nohavice, sedlo na zadním dílu přisazené k bočnímu švu

Popis konstrukce: střih kalhot vychází z krejčovské technologie užívané od poloviny 18. století; nohavice je střižena v jednom kuse; pokud se nevešla na šířku materiálu, jsou na krajích patrné šikmo přisazené rozšiřující klíny; sedlo v zadní části je přisazené k bočnímu švu; pro kalhoty jsou typické dva rozparky v pase; zapínají se řemenem navlečeným v pasovém tunýlku kalhot

- délka ke kotníkům
- jediný tvarovací šev probíhá boční částí nohavice
- dva rozparky umístěné na předním dílu kalhot
- v pasovém okraji tunýlek s řemenem
- bez kapes
- sedlo na zadním dílu přisazené k bočnímu švu

Materiál: bílé i barvené dílenské sukno

Výskyt a lokální názvy: Slovácko – *nohavice*, Valašsko, Lašsko, Těšínsko – *lazurky*

KALHOTY TYPU:

NOHAVICE KOŽENÉ DLOUHÉ

Oděvní charakteristika: dlouhé kalhoty s jediným tvarovacím švem probíhajícím boční částí nohavice, sedlo na zadním dílu není, případně je přisazené k bočnímu švu

Popis konstrukce: střih kalhot vychází z krejčovské technologie užívané od poloviny 18. století; nohavice je střižena v jednom kuse; pokud se nevešla na šířku materiálu, jsou na krajích patrné šikmo přisazené rozšiřující klíny; sedlo v zadní části je přisazené k bočnímu švu; pro kalhoty jsou typické dva rozparky v pase; kalhoty jsou obvykle zavěšeny na šlích

- délka ke kotníkům
- jediný tvarovací šev probíhá boční částí nohavice
- dva rozparky umístěné na předním dílu kalhot
- v pasovém rozparku zapínání na knoflík
- bez kapes
- bez sedla

Materiál: ovčí, kozí, jelení kůže

Výskyt a lokální názvy: Brněnsko, Jihlavsko, jižní Čechy – *koženky*

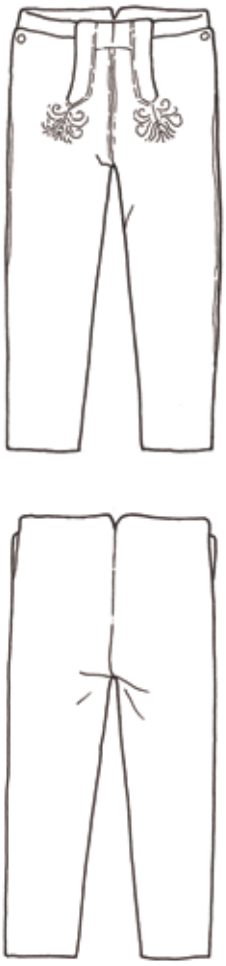

Nohavice kožené dlouhé. *Koženky*, Doudlebsko.

KALHOTY TYPU:

POLNÍ JEZDECKÉ KALHOTY

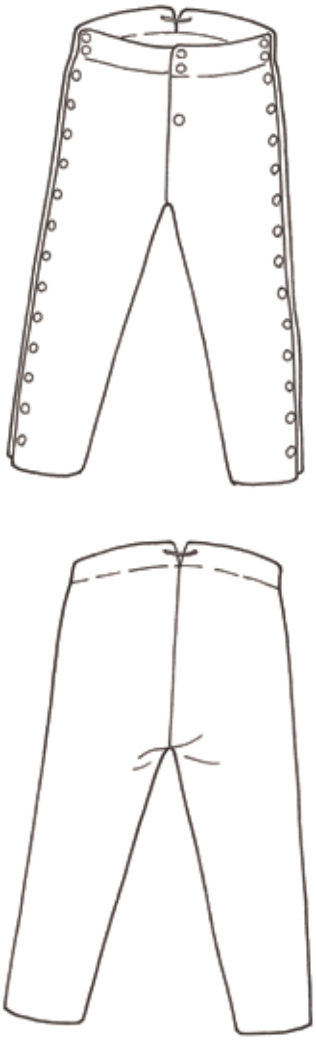

Polní jezdecké kalhoty. Podle historického vyobrazení.

Oděvní charakteristika: dlouhé široké kalhoty s řadou knoflíků spínajících boční tvarovací šev

Popis konstrukce: střih kalhot vychází z praktických potřeb jezdectva, pro něž byly kalhoty s rozepínacími nohavicemi výhodným řešením polního oděvu, který bylo možné snadno oblékat a v případě zranění i vysvlékat; kalhoty mají jediný tvarovací šev probíhající boční částí nohavice, který není sešitý, ale je sepnutý mosaznými knoflíky; vnitřní a dolní část nohavic je vyztužena kůží

- délka ke kotníkům
- jediný tvarovací šev probíhá boční částí nohavice, kde je sepnutý řadou knoflíků
- rozparek na zapínání umístěný v předním středovém švu kalhot
- v pasovém rozparku zapínání na knoflík
- bez kapes
- bez sedla

Materiál: sukno, kůže

Výskyt a lokální názvy: v prvních desetiletích 19. století lokálně doloženy v Čechách i na Moravě, obecně rozšířen název *rajthózny*

KALHOTY TYPU:

SPODKY ŠIROKÉ

Oděvní charakteristika: krátké kožené kalhoty s širokými nohavicemi

Popis konstrukce: konstrukce nohavice vychází z krejčovské technologie užívané od počátku 17. století; tvoří nejstarší vrstvu krátkých kalhot na našem území; na Chebsku mají kalhoty zvýšený pas, dva rozparky na předním dílu a jsou zavěšeny na šlích; na Hané mají pas snížený a jediný rozparek ve středovém švu; plocha nohavic je složená do oblých varhánků

- délka pod kolena
- tvarovací švy jsou umístěny v bočním a krokovém švu nohavice
- rozparek na zapínání umístěný v předním středovém švu kalhot / rozparky umístěny na předním dílu kalhot
- v pasovém rozparku zapínání na knoflík
- bez kapes
- bez sedla

Materiál: ovčí, kozí, jelení kůže

Výskyt a lokální názvy: Chebsko – *Pumphosen*, Haná – Kroměřížsko – *baně*

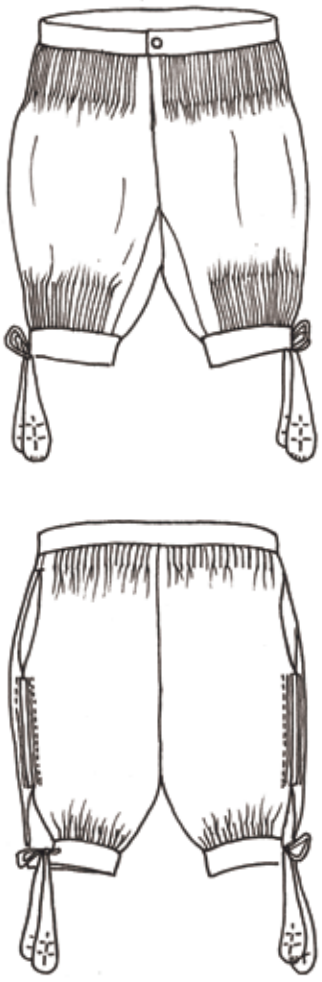

Spodky široké. *Baně*, Kojetínsko.

KALHOTY TYPU:

SPODKY ÚZKÉ I.

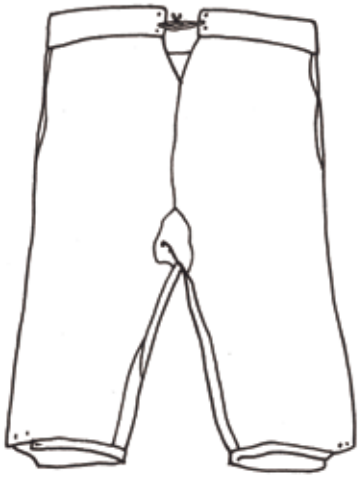

Spodky úzké I. *Koženice*, Prostějovsko.

Oděvní charakteristika: krátké kožené kalhoty s jedním, méně často i se dvěma rozparky v pase

Popis konstrukce: střih spodků vychází z krejčovské technologie užívané na počátku 18. století; pas kalhot je snížený s jediným či dvěma rozparky, sedlo není vytvořeno; tvarovací švy nohavic jsou umístěny v bočním a krokovém švu

- délka pod kolena
- jediný tvarovací šev umístěný v krokovém švu nohavice
- rozparek / rozparky umístěné na předním dílu kalhot
- v pasovém rozparku zapínání na knoflík
- bez kapes
- bez sedla

Materiál: jelení kůže, bavlněný dyftýn

Výskyt a lokální názvy: severní Kyjovsko – *praštěnky*, hostýnské Záhoří, Olomoucko, Prostějovsko – *koženice*

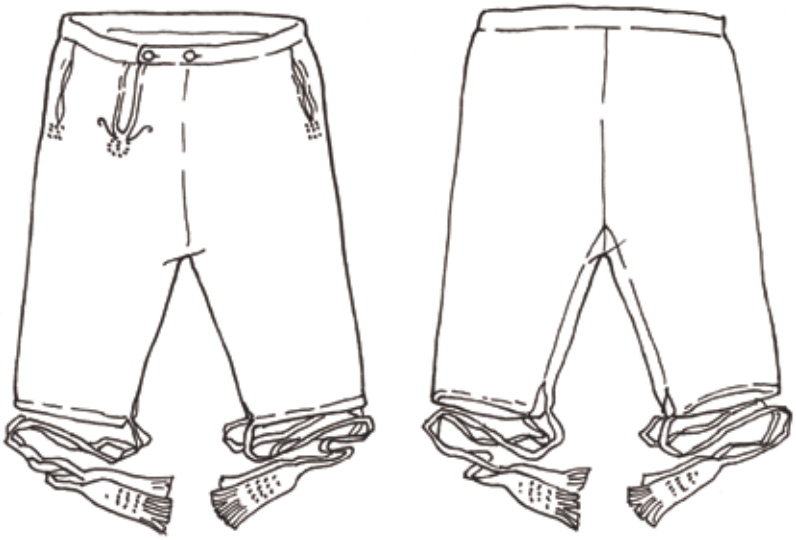

Spodky úzké I. *Praštěnky*, Vracov.

KALHOTY TYPU:

SPODKY ÚZKÉ II.

Oděvní charakteristika: krátké kožené kalhoty se dvěma rozparky umístěnými na předním dílu kalhot (*padací most*)

Popis konstrukce: střih vychází z krejčovské technologie užívané od poloviny 18. století; nohavice je střižena ve dvou, často i v jednom kuse; pokud se nevešla na šířku materiálu, jsou na krajích patrné šikmo přisazené rozšiřující klíny; sedlo v zadní části je přisazené k bočnímu švu; pro kalhoty jsou typické dva rozparky v pase; kalhoty mohou být zavěšeny na šlích

- délka pod kolena
- jediný tvarovací šev probíhá boční částí nohavice
- dva rozparky umístěné na předním dílu kalhot
- v pasovém rozparku zapínání na knoflík
- bez kapes
- bez sedla, sedlo na zadním dílu přisazené k bočnímu švu

Materiál: plátno, sukno, ovčí, kozí, jelení kůže

Výskyt a lokální názvy: Doudlebsko, Plzeňsko, Horácko, Haná, Hanácké Slovácko, obecně zvané *koženky*

Spodky úzké II. *Koženky*, Plzeňsko.

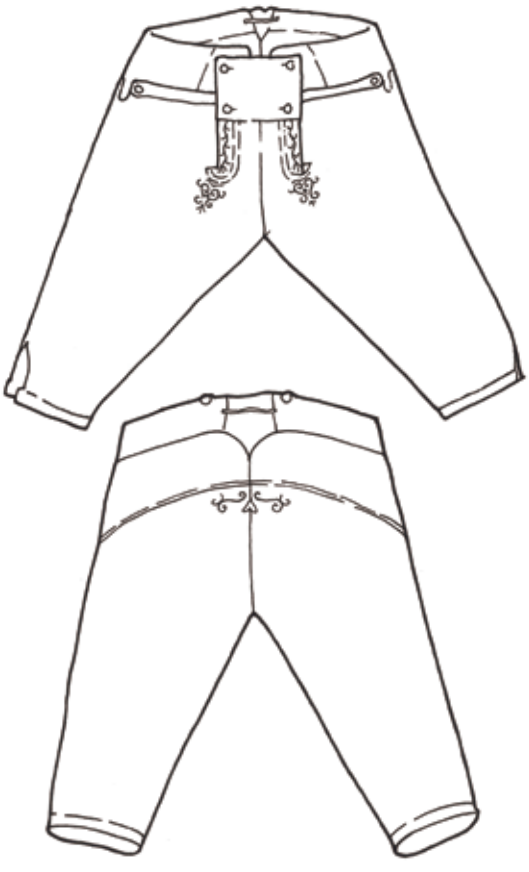

Spodky úzké II. *Koženky*, Soběslavsko.

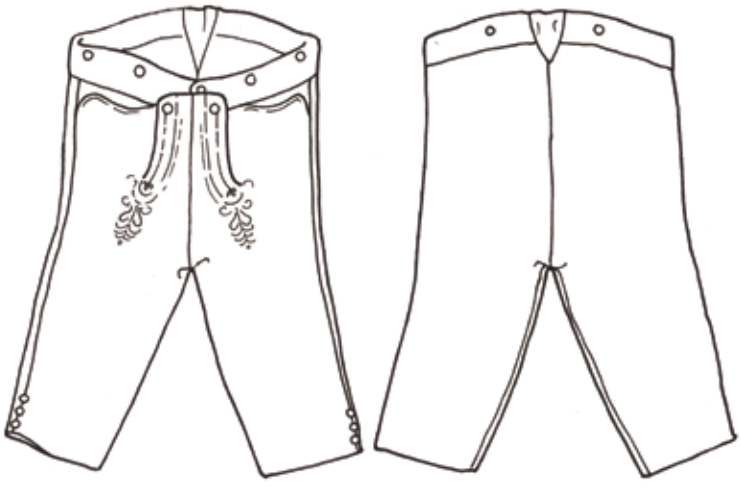

Spodky úzké II. *Koženky*, Horácko.

KALHOTY TYPU:

SPODKY ÚZKÉ III.

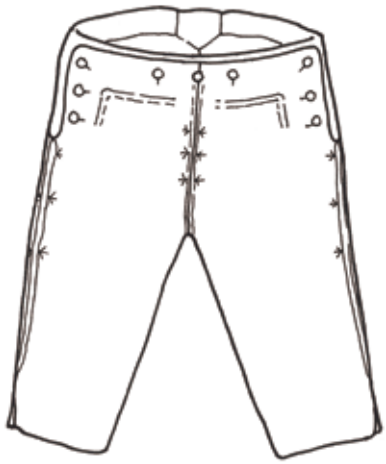

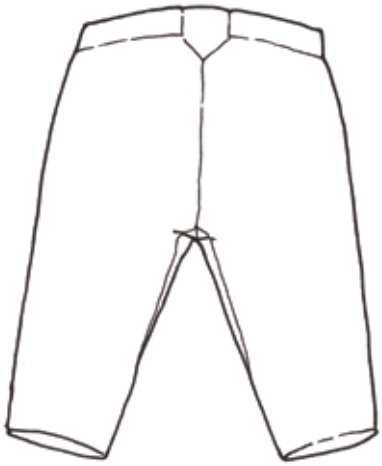

Spodky úzké III. *Koženky*, Chodsko.

Oděvní charakteristika: krátké kožené kalhoty se dvěma rozparky umístěnými na bocích předního dílu

Popis konstrukce: střih vychází z krejčovské technologie užívané od poloviny 18. století; nohavice je střižena v jednom kuse; pokud se nevešla na šířku materiálu, jsou na krajích patrné šikmo přisazené rozšiřující klíny; pro kalhoty jsou typické dva rozparky v bočních švech kalhot; kalhoty mohly být zavěšeny na šlích

- délka pod kolena
- jediný tvarovací šev probíhá boční části nohavice
- dva rozparky umístěné v bočních švech kalhot
- v pasovém rozparku zapínání na knoflík
- bez kapes
- bez sedla, sedlo na zadním dílu přisazené k bočnímu švu

Materiál: sukno, ovčí, kozí, jelení kůže

Výskyt a lokální názvy: Chodsko – *koženky*

KALHOTY TYPU:

GATĚ

Gatě. *Třasavice, drle,* Slovácko.

Oděvní charakteristika: dlouhé široké plátěné kalhoty

Popis konstrukce: střih navazuje na plošné rozšíření v Karpatské oblasti a přilehlém území Balkánu; tříčtvrteční až dlouhé plátěné kalhoty jsou sešité ze dvou nohavic, které jsou tvořené přeloženými pruhy plátna sešitými v krokovém švu, kde je vložen čtvercový kus plátna vytvářející sed; kalhoty se uplatnily především jako pracovní a letní oděv, částečně byly používány jako oděv spodní; ušité z kvalitního bavlněného plátna se v meziválečném období uplatnily na Slovácku jako polosváteční oděv

- délka ke kotníkům, délka do půli lýtek
- jediný tvarovací šev umístěný v krokovém švu nohavice
- jediný rozparek umístěný na předním dílu kalhot
- v pasovém okraji tunýlek s tkanicí
- bez kapes
- bez sedla

Materiál: konopné, lněné a bavlněné plátno

Výskyt a lokální názvy: Slovácko – *třaslavice, drle,* Uherskobrodsko – *plkavice,* Veselsko – *porculánky*, Luhačovické Zálesí – *drle*, Valašsko a Těšínsko – *gatě*, Karlovarsko – *kaťata*

KALHOTY TYPU:

PANTALÓNY

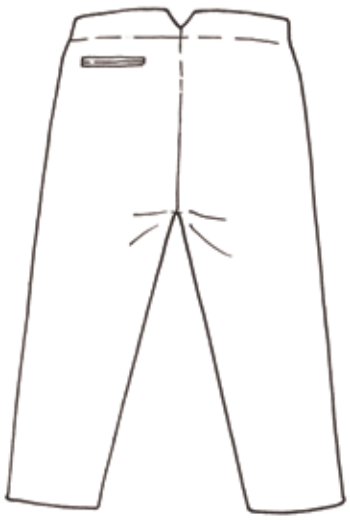

Pantalóny. Podle historického vyobrazení.

Oděvní charakteristika: dlouhé kalhoty s tvarovacími švy umístěnými v bočním a v krokovém švu nohavice a se středovým rozparkem

Popis konstrukce: střih kalhot vychází z běžné krejčovské technologie užívané na konci 19. a v průběhu 20. století; nohavice je střižena ze dvou kusů s tvarovacími švy v bočním a v krokovém švu; rozparek je nejčastěji umístěn v předním středovém švu kalhot; v případě snahy o napodobení starších typů kalhot se vyskytuje i řešení s jedním či dvěma rozparky na předním dílu

- délka ke kotníkům
- tvarovací švy jsou umístěny v bočním a krokovém švu nohavice
- rozparek na zapínání umístěný v předním středovém švu kalhot
- v pasovém rozparku zapínání na knoflík
- jedna nebo dvě lištové kapsy / jedna nebo dvě švové kapsy umístěné v bočních švech
- bez sedla

Materiál: bavlněný piket, manšestr, vlna, sukno

Výskyt a lokální názvy: místně rozšířené v Čechách i na Moravě, severní Kyjovsko – *someťáky*

KALHOTY TYPU:

RAJTKY

Oděvní charakteristika: dlouhé kalhoty s bočními výdutěmi na nohavicích

Popis konstrukce: střih kalhot vychází z běžné krejčovské technologie užívané na konci 19. a v průběhu 20. století; nohavice je střižena ze dvou kusů s tvarovacími švy v bočním a v krokovém švu; rozparek je nejčastěji umístěn v předním středovém švu kalhot

- délka ke kotníkům
- tvarovací švy jsou umístěny v bočním a krokovém švu nohavice
- rozparek na zapínání umístěný v předním středovém švu kalhot
- v pasovém rozparku zapínání na knoflík
- jedna nebo dvě lištové kapsy / jedna nebo dvě švové kapsy umístěné v bočních švech
- bez sedla

Materiál: bavlněný piket, manšestr, vlna, sukno

Výskyt a lokální názvy: místně rozšířené v Čechách i na Moravě, obecně nazývané *rajtky*

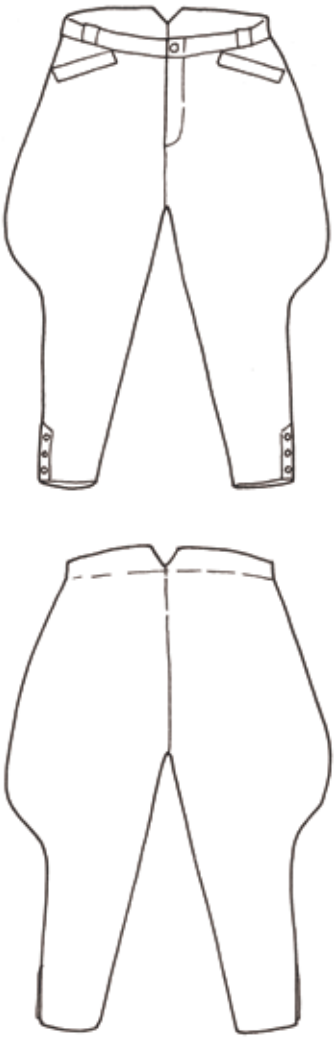

Rajtky. Podle historického vybrazení.

Mužský košilový oděv

Košilovým oděvem rozumíme soubor oděvních součástí používaných pro bezprostřední obléknutí trupu a paží. Současně plní funkci i spodního oděvu a z toho důvodu je zhotovován z pracích materiálů. Vývoj košilového oděvu není bohužel možné sledovat zdaleka tak detailně, jako je tomu v případě kabátků a vest, což je způsobeno právě charakterem této oděvní součásti ukryté pod vrchními vrstvami oblečení. Omezíme se proto na charakteristiku základních typů, jejich rozšíření a vztah k sousedním zemím.

Pro správnou identifikaci a vymezení jednotlivých typů mužských košil jsou důležité především dva prvky, a to konstrukce trupu a rukávů. První položka se v Českých zemích vyskytuje hned ve čtyřech různých variantách, z nichž jedna má podobu podélného ponča, tedy pruhu plátna kryjícího současně přední i zadní část trupu bez užití ramenních švů. Druhý způsob je zavinovací a spočívá v ovinutí trupu pruhem plátna, spojeného dlouhým švem v podpaží a kratšími švy na ramenou. Zavinovací trup však může být v horní části též navrapený a všitý do stojatého límečku, kde jej doplňují podobně navrapené příramkové rukávy. Poslední možností je běžná městská košile s náprsenkou a trupem složeným ze samostatných dílů.

Konstrukce rukávů má také více variant, v nichž je kromě určité míry příslušnosti k větším geografickým celkům patrný i jistý historický vývoj. Nejjednodušší tvar má pravoúhlý rukáv s hladkým okrajem bez rukávové hlavice, jehož výskyt je zaznamenán v prostoru celé východní a jihovýchodní Moravy. Vlivem osvěty a estetických názorů venkovských kněží docházelo v druhé polovině 19. století postupně k uzavírání dolního okraje rukávu. V některých regionech byl okraj navrapený a vložený do manžety, jinde byl zešikmený celý rukáv, takže jeho kraj přiléhal těsně k zápěstí. Samostatný případ jsou příramkové rukávy, s nimiž se jinak setkáváme pouze u ženských košil – *rukávců*. Hlavní část rukávu byla pravoúhlá, případně k okraji zešikmená, v horní části navrapená a všitá do obdélné náramenice, jejíž navrapený horní okraj byl všitý do okraje stojatého límečku. Městské košile, případně jejich venkovské varianty mají rukávy často dvoudílné, podélně zúžené, navíc s různě vysokou hlavicí, nasedající do oblých průramků trupu a dolní okraj je většinou všitý do manžety.

Zajímavým vývojem prošlo i tvarování otvoru na hrudi košile. Zpočátku se většinou jednalo o hluboký nástřih uprostřed předního dílu, jehož okraje byly u krku různě sepnuté. Ikonografické prameny dokládají umístění rozparku nejen na přední, ale i na zadní straně košile, což byl způsob, který po celé 18. století preferovala rakouská císařská armáda. Lokální výskyt zádového rozparku u svatební košile byl na konci 19. století registrován na Opavsku (Vyhlídal, 1894, s. 14). Ve valné většině ostatních regionů jsou oproti tomu zaznamenány různě dlouhé a rozevřené rozparky na přední části košile, což je model přetrvávající dlouho do 19. století. Teprve v druhé polovině 19. století dochází, podobně jako u rukávů, v některých lokalitách k postupnému uzavírání, aby byla lépe zahalena mužská hruď. Nejjednodušším způsobem bylo zkrácení nástřihu, eventuálně přeložení horních okrajů přes sebe a jejich zafixování tkanicí nebo špendlíkem. S takovým řešením se setkáváme jak u košil z Moravských Kopanic, které mají tvar podélného ponča, tak u zavinovacích trupů ze Strážnicka. Na sousedním Veselsku a Horňácku došlo u mladší vrstvy stejného typu košil dokonce k přesunu švu z boku na střed, aby se mohly okraje více překrývat a důsledně zahalovat hruď.

Košile s trupem podélného ponča se vyskytují v západních a východních Čechách a na východní a jihovýchodní Moravě, kde navazují na rozšíření těchto košil na západním Slovensku. Sbírkovým materiálem jsou doloženy na Těšínsku, Valašsku a zasahují až na Moravské Kopanice. Trup košile tvoří podélný pruh, k němuž jsou připojené pravoúhlé rukávy bez hlavice s hladkým okrajem. Délka dosahuje většinou do poloviny stehen, takže plní částečně také funkci spodního oděvu nohou. Popsaný střih se používá u svátečních i pracovních typů košil. V případě Moravských Kopanic jsou kraje přednic přeložené a svázané tkanicí, rukávy jsou na okraji navrapené a vložené do manžety.

Košile se zavinovacím trupem najdeme pouze na jihovýchodní Moravě v návaznosti na jejich užívání na jihozápadním Slovensku. Ve sbírkách muzeí je tento typ doložen na Uherskobrodsku, Veselsku, Horňácku, Strážnicku, jižním Kyjovsku a Podluží. Trup košile je tvořen příčným pruhem obtočeným kolem těla sešitým jediným bočním švem. K němu jsou připojené pravoúhlé rukávy bez hlavice s hladkým okrajem.

Otvor je prostřižen ve středu hrudi, okraje má dotykové, částečně překrytové se spínátkovým nebo vazačkovým zapínáním. Délka dosahuje do hloubky sedu. Košile ušitá z konopného plátna se užívá na Horňácku, Veselsku a Strážnicku jako pracovní. Sváteční varianta z bílého bavlněného plátna se vyskytuje na Uherskobrodsku, Strážnicku a Podluží.

Mladší typ této košile má spojovací šev přesunutý do středu hrudi, takže okraje jsou více přeložené a horní část zasahuje výrazně na bok. Rukávy jsou pravoúhlé bez hlavice s hladkým okrajem, případně okrajem nařaseným do manžety. Délka dosahuje do hloubky sedu. Košile se v této variantě užívá většinou jako sváteční, a to na jižním Kyjovsku, Veselsku a Horňácku. V posledním jmenovaném regionu se vyskytuje též jako pracovní košile ušitá z konopného plátna.

Košile s vrapeným trupem tvoří mezi mužskými košilemi určitou výjimku, s níž se setkáváme pouze na Hanáckém Slovácku a na Hané, odkud zřejmě pronikla na Uherskohradišťsko, Uherskoostrožsko, Uherskobrodsko a Luhačovické Zálesí. Základem vrapeného trupu je, podobně jako u zavinovacích košil, příčný pruh plátna, který je však v horní části navrapený a společně s náramenicí rukávu všitý do stojatého límečku. Kombinovaný bývá se dvěma typy příramkových rukávů, které odlišují košile ze střední a jihovýchodní Moravy. Na Hané je základ pravoúhlý s navrapeným dolním okrajem vloženým do manžety, takže rukáv je po celé délce stejnoměrně baňatý. Na Slovácku je oproti tomu rukáv ve spodní části zúžený, takže největší šířky dosahuje na pažích, kdežto na předloktí je opět užší a na zápěstí dokonce přiléhavý. Tyto nápadné odlišnosti mohly být způsobené tím, že střih hanácké košile s vrapeným trupem a příramkovými rukávy byl aplikován na starší typ místní košile, jaká se dosud zachovala v okolí Nivnice. Takovému prolnutí by odpovídaly nejen zešikmené rukávy, ale i způsob zahalení středového otvoru na hrudi překrytím okrajů a sepnutím na pravé straně, s čímž se na Hané vůbec nesetkáváme.

Košile ze samostatných dílů je běžným typem městské košile s náprsenkou a otvorem na hrudi zapínaným na knoflíky. Rukávy jsou dvoudílné, po délce zúžené, s manžetou a různě vysokou hlavicí vsazenou do oblých průramků. Prostřednictvím švadlen a učitelek ručních prací se tato varianta rozšířila téměř na celém našem území. V Čechách a na západní Moravě byla typem převládajícím a podle druhu materiálu se mohlo jednat o pracovní i sváteční košili. Na jihovýchodě Moravy se užívala většinou jako sváteční košile a často ji nosili ženatí muži. Pokud se uplatnila jako obřadní košile, byla kompletována se širokými drobně skládanými baňatými rukávy.

Mužské košile – typologie

Hlavní a vedlejší identifikační prvky: konstrukce trupu, konstrukce rukávů

Konstrukční prvky zahrnuté do popisu oděvní součásti: délka, konstrukce trupu, konstrukce rukávů, otvor v trupu košile, límec

KOŠILE TYPU:

PODÉLNÉ PONČO

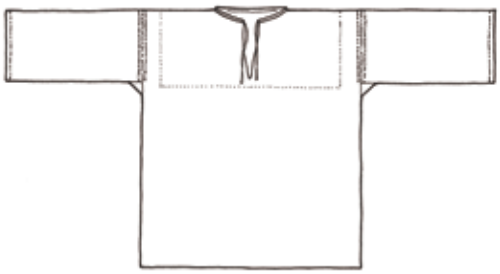

Košile podélné poncho. *Košula*, Lužná (Valašsko).

Košile podélné poncho. *Košile*, Hlinecko.

Košile podélné poncho. *Košile*, Chodsko.

Košile podélné poncho. *Košile*, Mladoboleslavsko.

Oděvní charakteristika: košile s jednodílným trupem bez ramenních švů

Popis konstrukce: trup košile tvoří podélný pruh s prostřiženým průkrčníkem a hrudním rozparkem; k bočním okrajům jsou připojené pravoúhlé rukávy bez hlavice s hladkým okrajem; délka košile dosahuje většinou do poloviny stehen, takže plní i funkci spodního oděvu nohou; popsaný střih se používá u svátečních i pracovních typů košil

- délka do hloubky boků
- trup jednodílný sešitý v bočních švech, bez náramenicových švů
- rukávy jednodílné, pravoúhlé, bez rukávové hlavice, okraj hladký / okraj nabíraný do manžety / rukávy jednodílné, zúžené s nástavkem, bez rukávové hlavice, okraj hladký
- rozparek dotykový ve středu předního průkrčníku
- límec stojáček / límec stojáček s převěsem

Materiál: lněné a bavlněné plátno, bavlněný damašek

Výskyt a lokální názvy: Těšínsko a Valašsko – *košula,* sváteční *košela* – Moravské Kopanice, Chodsko, Hlinecko, Mladoboleslavsko

KOŠILE TYPU:

KOŠILE ZAVINOVACÍHO TYPU I. – JIHOSLOVÁCKÁ

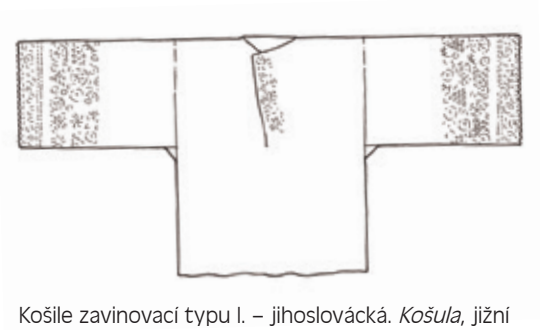

Košile zavinovací typu I. – jihoslovácká. *Košula*, jižní Kyjovsko.

Oděvní charakteristika: košile s jednodílným trupem ovíjeným kolem těla

Popis konstrukce: trup košile je tvořen příčným pruhem obtočeným kolem těla s jediným, bočním švem; k němu jsou připojené pravoúhlé rukávy bez hlavice s hladkým okrajem, případně okrajem nařaseným do manžety; otvor v trupu košile je prostřižen ve středu hrudi, okraje má dotykové, částečně i překrytové se spínátkovým nebo vazačkovým zapínáním; délka košile je daná šířkou plátna, většinou dosahuje do hloubky sedu

- délka do hloubky sedu
- trup jednodílný zavinovací sešitý na boku, s náramenicovými švy
- rukávy jednodílné, pravoúhlé, bez rukávové hlavice, okraj hladký / okraj nabíraný do manžety / rukávy jednodílné, zúžené s nástavkem, bez rukávové hlavice, okraj hladký
- rozparek nákrytový ve středu předního průkrčníku, okraj asymetricky přeložený, zapínání vazačkové nebo spínátkové
- límec stojáček

Materiál: konopné plátno – pracovní varianta, bavlněné plátno – sváteční varianta

Výskyt a lokální názvy: pracovní – Horňácko, Veselsko a Strážnicko, Uherskobrodsko, Strážnicko – *danajka*, jižní Kyjovsko a Podluží – *canglová košula*, západní Slovensko

KOŠILE TYPU:

KOŠILE ZAVINOVACÍHO TYPU II. – HORŇÁCKÁ

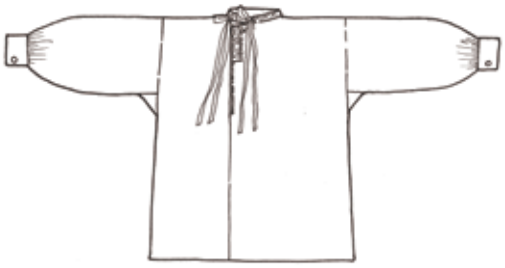

Košile zavinovací typu II. – horňácká. *Košula*, Horňácko.

Oděvní charakteristika: košile s jednodílným trupem ovíjeným kolem těla

Popis konstrukce: trup košile je tvořen příčným pruhem obtočeným kolem těla, jehož okraje jsou na hrudi přeloženy, takže vzniká výrazný překryt se spínátkovým nebo vazačkovým zapínáním; rukávy jsou pravoúhlé bez hlavice s hladkým okrajem, případně okrajem nařaseným do manžety; délka košile dosahuje do hloubky sedu

- délka do hloubky sedu
- trup jednodílný zavinovací sešitý na předním středu, s náramenicovými švy
- rukávy jednodílné, pravoúhlé, bez rukávové hlavice, okraj nabíraný do manžety
- rozparek nákrytový v boční části předního průkrčníku, zapínání vazačkové
- límec stojáček

Materiál: pracovní – konopné plátno, sváteční – bavlněné plátno

Výskyt: pracovní – Horňácko, sváteční – Horňácko, Veselsko

KOŠILE TYPU:

KOŠILE PŘÍRAMKOVÉHO TYPU I. – HANÁCKÁ

Oděvní charakteristika: košile s raglánovým trupem a obdélnými příramkovými rukávy

Popis konstrukce: trup je navrapený do raglánu; připojené rukávy jsou jednošvové s příramky, pravoúhlé, bez rukávové hlavice, okraj je nabíraný do manžety; otvor v trupu košile je ve středu prsou, dotykový se spínátkovým, vazačkovým nebo knoflíkovým zapínáním; košile se vyskytuje v délkách po kolena i do hloubky sedu

- délka do hloubky sedu / délka do poloviny stehen
- trup jednodílný zavinovací, v náramenici vrapovaný / trup dvoudílný, přední a zadní díl, v náramenici vrapovaný
- rukávy jednodílné, pravoúhlé, bez rukávové hlavice, s vrapovanými náramenicovými dílky (tzv. příramek), okraj nabíraný do manžety
- rozparek dotykový ve středu předního průkrčníku, zapínání vazačkové / knoflíkové
- límec stojáček

Materiál: bavlněné plátno

Výskyt: Haná, Vyškovsko, Hanácké Slovácko, Kyjovsko, Vysokomýtsko

Košile příramkového typu I. – hanácká. *Košula*, severní Kyjovsko.

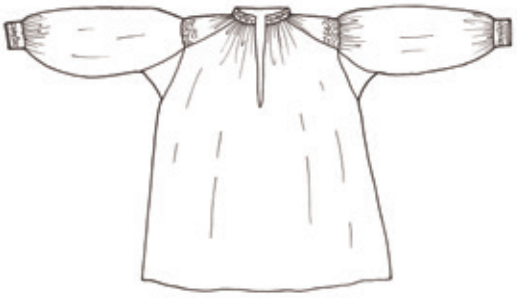

Košile příramkového typu I. – hanácká. *Košile*, Haná.

KOŠILE TYPU:

KOŠILE PŘÍRAMKOVÉHO TYPU II. – ČESKÁ

Košile příramkového typu II. – česká. *Košile*, Chodsko.

Oděvní charakteristika: košile s obdélným trupem a obdélnými příramkovými rukávy

Popis konstrukce: trup košile je tvořen samostatnými díly s rovnou náramenicí; rukávy jsou jednošvové s příramky, pravoúhlé, bez rukávové hlavice, okraj nabíraný do manžety; připojení rukávů probíhá tak, že příramky jsou vloženy do ramenního švu; otvor v trupu je uprostřed hrudi, okraje překrytové, ozdobná náprsenka, knoflíkové zapínání

- délka do hloubky boků / délka do poloviny stehen
- trup košilový, přední a zadní díl
- rukávy jednodílné, pravoúhlé, bez rukávové hlavice, s vrapovanými náramenicovými dílky (tzv. příramek), okraj nabíraný do manžety
- rozparek dotykový ve středu předního průkrčníku, zapínání vazačkové / rozparek nákrytový s légou ve středu předního průkrčníku, zapínání na knoflíky
- límec stojáček s převěsem

Materiál: pracovní – konopné plátno, sváteční – bavlněné plátno

Výskyt: Plumlovsko, Chodsko

KOŠILE TYPU:

KOŠILE PŘÍRAMKOVÉHO TYPU III. – UHERSKOHRADIŠŤSKÁ

Košile příramkového typu III. – uherskohradišťská. *Dudovica*, Uherskohradišťsko.

Oděvní charakteristika: košile s raglánovým trupem a zkosenými příramkovými rukávy

Popis konstrukce: trup je navrapený do raglánu, připojené rukávy jsou jednošvové s příramky, k zápěstí zúžené, bez rukávové hlavice, okraj hladký; otvor v trupu košile je na prsou levostranně orientovaný, překrytový se spínátkovým zapínáním; v případě Luhačovického Zálesí je otvor na zádech; délka běžně dosahuje hloubky sedu, doloženy jsou ovšem i košile v délce dosahující do poloviny stehen

- délka do hloubky sedu / délka do poloviny stehen
- trup jednodílný zavinovací, v náramenici vrapovaný / trup dvoudílný, přední a zadní díl, v náramenici vrapovaný
- rukávy jednodílné, zúžené s nástavkem, bez rukávové hlavice, s vrapovanými náramenicovými dílky (tzv. příramek), okraj hladký
- rozparek dotykový ve středu předního průkrčníku, zapínání vazačkové / rozparek nákrytový ve středu předního průkrčníku, okraj asymetricky přeložený, zapínání vazačkové / spínátkové
- límec stojáček

Materiál: bavlněné plátno

Výskyt a lokální názvy: Uherskohradišťsko – *dudovica*, Uherskoostrožsko, Uherskobrodsko, Luhačovické Zálesí

KOŠILE TYPU:

KOŠILE S NÁPRSENKOU

Košile s náprsenkou. *Košile*, Vyškovsko.

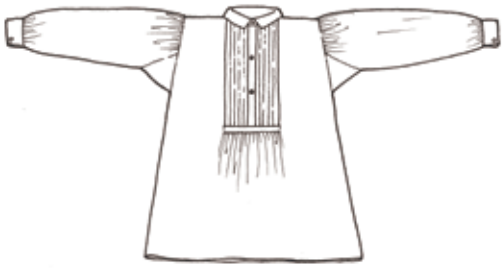

Košile s náprsenkou. *Košile*, Humpolecké Zálesí.

Oděvní charakteristika: košile s trupem z obdélných dílů a vyšívanou náprsenkou na hrudi

Popis konstrukce: trup je ze samostatných dílů; připojené rukávy mohou mít několik variant – v základní jsou jednošvové, pravoúhlé, bez rukávové hlavice, horní okraj ve středu nabíraný, dolní okraj nabíraný do manžety; dále mohou být rukávy – jednošvové, zúžené, hlavicové, okraj nabíraný do manžety; otvor v trupu je uprostřed hrudi, okraje překrytové, ozdobná náprsenka, knoflíkové zapínání; košile dosahuje do hloubky sedu; šila se z běleného bavlněného plátna a nosila se jako polosváteční

- délka do hloubky boků
- trup košilový, přední a zadní díl
- rukávy jednodílné, pravoúhlé, bez rukávové hlavice, okraj nabíraný do manžety / rukávy jednodílné, pravoúhlé, bez rukávové hlavice / rukávy jednodílné, zúžené, hlavicové horní okraj ve středu nabíraný, dolní okraj nabíraný do manžety
- rozparek nákrytový s légou ve středu předního průkrčníku, zapínání na knoflíky
- límec stojáček s převěsem

Materiál: bavlněné plátno

Výskyt a lokální názvy: Uherskohradišťsko – *sámková košula*, *sámkovica*, Uherskobrodsko, Uherskoostrožsko, Veselsko – *německá košile*, Strážnicko, Kyjovsko, Hanácké Slovácko, Brněnsko, západní Morava, Hlinecko

Mužský vinutý oděv – zástěry

Do skupiny zástěr řadíme součásti lidového oděvu, které mají charakter vinutého nespojeného oděvu kryjícího přední, výjimečně i horní část těla. Oproti ostatním oděvním součástem, jejichž hlavní funkcí je chránit tělo před nepřízní počasí, bylo původně hlavním účelem zástěry krýt vlastní oděv před znečištěním při práci. Tuto funkci plnila v ženském i v mužském oděvu. Pro řemeslníky mohla představovat mimo jiné stavovský symbol jejich postavení. V písemných pramenech české provenience je zástěra jako oděvní součást zmiňována poprvé výrazněji v průběhu 16. století, ovšem její pojmenování je zpočátku dosti rozkolísané. Výraz zástěra, přestože jej jako ekvivalent *šorce* doporučuje již Jan Hus (Křížová, 2011, s. 91), má v běžném jazyce zprvu zcela jiný význam, odkazující ke klamání či zastírání. Označení bylo též používáno pro textilní závěs. K určení oděvní součásti se začal uplatňovat teprve s velkým odstupem a ve venkovském prostředí jen zřídka (Stránská, 1949, s. 52). V 16. století se setkáváme s termínem *šorec*, který bývá spojován s různými typy vinutého nespojeného oděvu. Je tak označována ženská i mužská podpásová část sukně, včetně spodního dílu plátové zbroje, ale i zástěra. Teprve poté se začíná objevovat výraz *fěrtoch*, nejprve ve tvaru – *fěrtoušek, fěrtúšek*. Jedná se o zkomolenou přejímku z němčiny, popisující oděvní součást umístěnou na vlastní oděvu, kterému poskytuje ochranu.

Řemeslnické kožené i plátěné zástěry jsou ikonografickými prameny doloženy již ve středověku. V 16. století jsou mužské *fěrtochy* zaznamenány ve venkovských pozůstalostech z panství Pardubice. Rolníky v plátěných zástěrách, prodávající zboží na pražských tržištích, zachytil na svých kresbách z počátku 17. století malíř Roelandt Savery (1576–1639). Vedle plátěných zástěr v přirozené bělavé či nažloutlé barvě jsou doloženy typy černé, od 18. století tmavě modré, přičemž tyto varianty přetrvávají až do 19. století. V některých regionech se zástěry staly součástí mužského obřadního oděvu. Většinou se však jednalo o ženské zástěry, které si mládenci k tomuto účelu vypůjčovali od děvčat. Na Hané se bílou vyšívanou zástěrou přepásával svatební družba, podobně i hodový stárek. Bílou zástěru nosili hodoví stárci na Brněnsku a při svatbě se jí opásávali mládenci, kteří roznášeli jídlo a nápoje. V průběhu 19. století se na venkově objevují též plátěné zástěry s prsním dílem tzv. *laclem*. Ve stejné době se na Slovácku jako součást mužského polosvátečního a svátečního oděvu užívají úzké zástěry uvazované v pase. V prvním případě doplňují dlouhé plátěné kalhoty typu *gatě*, v druhém tmavomodré *nohavice uherské*. Zástěra má většinou podobu pásu barveného plátna přišitého k širší vázací tkanici. Starší podoby byly nezdobené, teprve na počátku 20. století zdomácněl v jejich spodní části vyšívaný pás rostlinného ornamentu. Na Horňácku vyráběli zástěry z bílé bavlněné příze místní tkalci z Hrubé Vrbky, přičemž namísto výšivky byla spodní část vytkávaná několika řadami hrázového vzoru činovati.

Mužské zástěry – typologie

Hlavní a vedlejší identifikační prvky: prsní část, tvar zástěrových dílů

Konstrukční prvky zahrnuté do popisu oděvní součásti: délka, prsní část, tvar zástěrových dílů, úprava dílů v pase, tvarování plochy zástěry

ZÁSTĚRA TYPU:

ZÁSTĚRA DO PASU

Zástěra do pasu. *Slimákovica*, Uherskohradišťsko.

Oděvní charakteristika: podélný pás plátna ovinutý kolem pasu

Popis konstrukce: obdélný kus plátna opatřený vázací tkanicí při horním okraji

- délka nad kotníky
- bez prsní části
- jeden pravoúhlý díl
- v pase řasená, přišitá k vázací tkanici při horním okraji / hladká, na bocích sklady, vázací tkanice po stranách / hladká, přišité vázací tkanice při horním okraji
- plocha zástěry hladká

Materiál: světlemodré, tmavomodré, černé i bílé barevně vytkávané bavlněné plátno, lněné a konopné plátno

Výskyt: Slovácko

Zástěra do pasu. *Zástěra*, Petrov (Strážnicko).

Zástěra do pasu. *Zástěra*, Kuželov (Horňácko).

ZÁSTĚRA TYPU:

ZÁSTĚRA S NÁPRSENKOU

Oděvní charakteristika: pás plátna ovinutý kolem pasu a prsou

Popis konstrukce: obdélný kus plátna s přehnutými horními rohy vytvářejícími náprsenku

- délka po kolena
- s prsní částí
- jeden pravoúhlý díl
- hladké, vázací tkanice po stranách
- plocha zástěry hladká

Materiál: tmavomodré bavlněné, režné konopné plátno

Výskyt a lokální názvy: plošně v Čechách, na Moravě i ve Slezsku, Kyjovsko – *švec*

Zástěra s náprsenkou. *Pracovní zástěra*, Strážnice.

Seznam pramenů a použité literatury

Seznam pramenů:

SOA Zámrsk, fond Velkostatek Pardubice, inv. č. 319, fol. 137v, rok 1570, Černá u Bohdanče.

SOA Zámrsk, fond Velkostatek Pardubice, inv. č. 314, fol. 754r, rok 1524, Kostěnice.

SOA Zámrsk, fond Velkostatek Pardubice, inv. č. 320, fol. 0518r, rok 1589, městečko Holice.

Seznam použité literatury:

ALEMBERT D', Jean le Rond – DIDEROT, Denis, 1772. *Encyclopedie, ou Dictionnaire raisonné des science, des artes et des métiers*. Paris: André le Breton.

BAKALA, Jaroslav, 2002. Monopolizace tržních vztahů a mílové právo v městech severní Moravy a Opavska do počátků 15. století. *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií*. Brno: Matice moravská, s. 111–135.

BARICH, Katherine – McNEALY, Marion, 2015. *Drei Schnittbücher: Three Austrian master tailor books of the 16th century*. [United States of America]: Nadel und Faden Press, 428 s.

BAZIELICH, Barbara, 2002. *Odzież i strój ludowy w Polsce*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 82 s.

BECK, Antonín Jaroslav, 1841. *Der Budweiser Kreis im Königreiche Böhmen*. Wien: H. F. Müller, 41 s.

BRANDSTETTROVÁ, Marie, 2007. *Odívání Rožnovanů. Čtení o rožnovském kroji*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 139 s.

DRÁPALOVÁ, Lenka, 2012. Mužský brunclek na Rožnovsku. Identifikace specifické varianty oděvní součástky. *Národopisná revue* 22, č. 2, s. 104–110.

DRNOVSKÝ Z DRNOVIC, Ctibor, 1868. *Kniha Drnovská*. V Brně: V. Brandl, 164 s.

EMLER, Josef, 1868–1869. Něco o bernictví českém v dobách starších. *Památky archeologické* 8, č. 1, s. 20–37.

EMBER-VARJÚ, Mária, 1968. XVI–XVII. Századi ruhadarabok a Sarospataki kriptákból. *Folia Archeologica* 19, s. 151–183.

FRANCEK, Jindřich (ed.), 2016. *Pardubické smolné knihy: 1538–1626*. Pardubice: Univerzita Pardubice.

GRÜNER, Joseph Sebastian – JOHN, Alois, 1901. *Über die ältesten Sitten und Gebräuche der Egerländer: 1825 für J. W. von Goethe niedergeschrieben*. Prag: J. G. Calve, 137 s.

HABARTOVÁ, Romana, 2011. Lajbl, marínka, kabát, halena. Příspěvek k typologii mužských svrchních oděvních součástek na Slovácku, 1. část. *Slovácko* 53, s. 11–58.

HABARTOVÁ, Romana, 2012. Lajbl, marínka, kabát, halena. Příspěvek k typologii mužských svrchních oděvních součástek na Slovácku, 2. část. *Slovácko* 54, s. 27–56.

HAMPEL, Lucie, 1960. Zwei Linzern schnittbücher aus dem ersten Viertel des 18. Jahrhundrts. *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz*, s. 243–300.

HAMŽÍK, Pavol – GALUSEK, Dušan – HAMŽÍK, Pavol, 1986. *Oděvní názvosloví: Učební text pro SOU*. Praha: SNTL, 312 s.

KONDROVÁ, Marta, 2011. Mužské soukenné vesty – korduly ve sbírkách Slováckého muzea. Příspěvek k typologii oděvních součástek na Slovácku. *Slovácko* 53, s. 59–84.

KŘÍŽOVÁ, Alena, 2011. Zástěra jako pracovní oděvní součástka, symbol dobré hospodyně i znak reprezentace. In KŘÍŽOVÁ, Alena et al. *Archaické jevy tradiční kultury na Moravě*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 199 s. (Etnologické studie 9).

KŘÍŽOVÁ, Alena – ŠIMŠA, Martin, 2013. *Lidový oděv na Moravě a ve Slezsku I. Ikonografické prameny do roku 1850 = Traditional Folk Dress in Moravia and Silesia I. Iconographic Sources until 1850*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 255 s.

KŘÍŽOVÁ, Alena – ŠIMŠA, Martin, 2015. *Lidový oděv na Moravě II. Ikonografické prameny z let 1850–1900 = Traditional Folk Dress in Moravia and Silesia II. Iconographic Sources from the years 1850–1900*. [Unpublished manuscript]. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 283 s.

LANGHAMMEROVÁ, Jiřina, 1990. *Etnografický slovník. 3., Lidový oděv v českých zemích*. Praha: Národní muzeum, 1990, 66 s.

LUDVÍKOVÁ, Miroslava. 2000. *Moravské a slezské kroje. Kvaše z roku 1814.* Brno: Moravské zemské muzeum, 192 s.

LUDVÍKOVÁ, Miroslava, 1970–1971. Ocáskový kožich a halina s kapucí. K otázce jejich geografického rozšíření. *Národopisný věstník československý* 5–6, č. 2, s. 221–233.

LUDVÍKOVÁ, Miroslava, 1966. K otázce jižních hranic brněnského kroje (Kroj na Židlochovicku). *Časopis Moravského musea* 51, s. 195–230.

LUDVÍKOVÁ, Miroslava, 1964. Kroj brněnského venkova v letech 1748–1848. *Časopis Moravského musea* 49, s. 169–198.

MALICKI, Longin, 1956. *Strój Górali Śląskich*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. Atlas polskich strójow ludowych. cz. III, Śląsk, zs. 3, 102 s.

MENDL, Bedřich – LINHARTOVÁ, Milena (eds.), 1963. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars VII*, 5 (1362–1363). Praha: ČSAV, s. 761–922.

MOSZYŃSKI, Kazimierz, 1929. *Kultura ludowa Słowian. Część I., Kultura materjalna*. Kraków: Polska akademja umiejętności, 710 s.

MORÁVKOVÁ, Mária, 1957. Príspevok k strihom a šitiu slovenského ľudového kroja. In: PRANDA, Adam (ed.). *Slovenský ľudový textil: tkaniny, výšivky, čipky, kroje*. Martin: Osveta, 153 s.

MÜTZEL, Hans, 1925. *Vom Lendenschurz zur Modetracht. Aus der Geschichte des Kostüms*. Berlin: Widder-Verlag, 331 s.

NOVÁKOVÁ, Lenka, 2013. Nejstarší ženské kabátky ve sbírkách Etnografického ústavu Moravského zemského muzea. *Folia ethnographica* 98, s. 65–84.

OSSOWSKI, Waldemar (ed.), 2008. *The General Carleton, shipwreck 1785 = Wrak statku General Carleton, 1785*. Gdańsk: Centralne Muzeum Morskie w Gdańsku, 475 s.

PÁTROVÁ, Karin, 2010. *Řemeslnické cechy v Brandýse nad Labem. Polovina 16. – polovina 19. století.* Brandýs nad Labem-Stará Boleslav: Oblastní muzeum Praha-východ, 108 s.

PETRÁŇOVÁ, Lydie, 1994. Ke studiu lidových vrstev měst a venkova od 16. do poloviny 18. století v Čechách. *Český lid* 81, s. 201–215.

SCHLABOW, Karl, 1976. *Textilfunde der Eisenzeit in Norddeutschland*. Neumünster: Wachholtz, 100 s.

SKOPALÍK, František, 1884. *Památky obce Záhlinic. I., Část historická*. Brno: Náklad Fr. Skopalíka v Záhlinicích, 178 s.

SLEPÁNEK, Josef, 1983. *Oděvní názvosloví pro střední odborná učiliště a střední průmyslové školy oděvní.* Praha: SPN, 219 s.

STRÁNSKÁ, Drahomíra, 1936. Lidové kroje. In HORÁK, Jiří – CHOTEK, Karel – MATIEGA, Jindřich (eds). *Československá vlastivěda. Řada II, Národopis*. Praha: Sfinx, s. 207–248.

STRÁNSKÁ, Drahomíra, 1947a. Lidové kroje východní Moravy a Slezska. In *1. Národopisný kurs v Ostravě. 15.–16. II. 1947.* Ostrava: Oblastní správa Národní jednoty východomoravské v Ostravě, s. 27–29. Vyšlo pro účely kurzu. Sbírkový archiv fondu národopisného oddělení NM v Praze, fond D. Stránská.

STRÁNSKÁ, Drahomíra, 1947b. „Životky" a „kabátky" slovenských krojů. *Národopisný sborník* 8, č. 3, s. 155–177.

STRÁNSKÁ, Drahomíra, 1948. O typech valašských krojů. *Naše Valašsko* 11, s. 12–25.

STRÁNSKÁ, Drahomíra, 1949. *Lidové kroje v Československu. Díl 1., Čechy*. Praha: Otto, 277 s.

STRÁNSKÁ, Drahomíra, 1950. Huně a haleny. *Dolina Urgatina* 4, s. 9–94.

STRÁNSKÁ, Drahomíra, 1951a. Lidové kroje ve Ždiaru pad Tatrami. Ženský oblek. *Český lid* 38, s. 226–236.

STRÁNSKÁ, Drahomíra, 1951b. Sukně, sukmany, sarafány. *Národopisný věstník československý* 32, s. 393–346.

STRÁNSKÁ, Drahomíra, 1963. Haleny i jejich rozšíření a návrh odborných termínů. *Věstník Národopisné společnosti Československé* 2, s. 3–13.

STRÁNSKÁ, Drahomíra, 1964. Tři příspěvky ke studiu lidového oděvu na Hané a severovýchodní Moravě. *Časopis Slezského muzea, série B – vědy historické* 13, s. 127–145.

ŠIMŠA, Martin, 2023. Cechovní krejčí na pardubickém panství v 16. století a mezigenerační přenos jejich výrobních zkušeností. *Národopisná revue* 33, s. 127–141.

ŠIMŠA, Martin, 2021. *Knihy krejčovských střihů ve střední Evropě v 16. až 18. století = Tailor's pattern books in Central Europe in the 16th–18th centuries.* Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 381 s.

ŠIMŠA, Martin, 2020. Krejčovské cechy a jejich vliv na formování mužského venkovského oděvu ve střední Evropě 16. a 17. století. *Český lid* 107, 259–307.

ŠIMŠA, Martin, 2015. *Certifikovaná metodika dokumentace mužských oděvních součástí kalhotového, kabátového a košilového oděvu*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 36 s. Dostupné na: https://www.nulk.cz/wp-content/uploads/2017/02/Certifikovana_metodika_dokumentace_soucasti_muzskeho_odevu_NULK.pdf.

ŠIMŠA, Martin, 2014. Mapová aplikace Lidový oděv na Moravě a etnografická prezentace kabátového oděvu. *Národopisná revue* 24, s. 217–231.

ŠIMŠA, Martin, 2013. *Knihy krejčovských střihů v českých zemích v 16. až 18. století*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 303 s.

ŠIMŠA, Martin, 2011. Soukenné kalhoty v Beskydech a jejich podhůřích – konstrukční východiska, střihy a jejich vývoj. In KŘÍŽOVÁ, Alena et al. *Archaické jevy tradiční kultury na Moravě*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, s. 112–142. (Etnologické studie 9).

TAUBEROVÁ, Monika, 2020. *Lidové kroje. 1. díl, Čechy*. Praha: Národní muzeum, 479 s.

TERŠL, Stanislav, 1994. *Abeceda textilu a odívání*. Praha: Noris, 279 s.

TILKE, Max, 1923. *Studien zu der Entwicklungsgeschichte des orientalischen Kostüms*. Berlin: Verlag von Ernst Wasmuth, 71 s.

TAYLOR, Edward Burnett, 1897. *Úvod do studia člověka a civilisace: (anthropologie)*. Překlad František Rajchl. V Praze: Nákladem Jana Laichtera, 500 s.

TOMÁŠOVÁ, Eva, 2012. Tradiční lidový oděv – mužské vesty, kabátky a kabáty v muzeích na Horácku a Podhorácku. *Textil v muzeu. Soubor statí k problematice dětský textil a textilní hračka*. Brno: Technické muzeum v Brně, s. 79–88.

VLKOVÁ, Dagmar – LANGHAMMEROVÁ, Jiřina, 1987. *Střihy lidového oděvu v českých zemích*. Studie o lidové umělecké výrobě 15. Praha: Výzkumný ústav výrobního družstevnictví, 184 s.

VOGELTANZ, Jan, 2008. *Malý slovník starého vojenského názvosloví.* Praha, Litomyšl: Paseka, 136 s.

VYHLÍDAL, Jan, 1894. *Slezská svatba*. V Opavě: Nákladem Slezské kroniky.

WAUGH, Norah, 1964. *The Cut of Men's Clothes: 1600–1900*. London: Faber & Faber, 160 s.

Názvosloví etnografických sbírek V

Mužský lidový oděv. Základní oděvní součásti

Text: Martin Šimša
Ilustrace: Petra Hrbáčová
Předmluva: Marta Kondrová
Recenze: Alena Křížová
Editor, úpravy textů a redakce: Marta Kondrová
Jazykové korektury: Anna Komárková, Vendula Potůčková Jurášová, Jana Poláková
Grafická úprava: Linda Svitáková

Vydala Asociace muzeí a galerií České republiky, z. s.
Jindřišská 901/5, 110 00 Praha 1
tel.: +420 224 210 037, mobil: +420 736 438 611, e-mail: amg@cz-museums.cz
http://www.cz-museums.cz

s přispěním Ministerstva kultury v roce 2025

ISBN 978-80-86611-96-9 (Asociace muzeí a galerií České republiky, z. s.)

ASOCIACE MUZEÍ
A GALERIÍ ČR, Z. S.

NÁRODNÍ
ÚSTAV
LIDOVÉ
KULTURY